

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ»
Ακαδημαϊκό έτος 2022-2023

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Σοφίας – Δέσποινας Φεϊζίδου (Α.Μ.: ΜΔΙ 2150)

Οι μαζικές παρακολουθήσεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού
Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Δικαστηρίου της
Ευρωπαϊκής Ένωσης

Επιβλέπουσα:

Δρ. Παπανικολάου Αικατερίνα

Πειραιάς, Απρίλιος 2023

«Όσοι θυσιάζουν στοιχειώδεις ελευθερίες για λίγη ασφάλεια, δεν αξίζουν ούτε ελευθερία ούτε ασφάλεια.»

Benjamin Franklin

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
ABSTRACT	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΕΝΟΤΗΤΑ 1.....	13
1. Η νομοθετική κατοχύρωση του δικαιώματος στην προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας.....	13
1.1. Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	13
1.1.1. Οι διατάξεις των άρθρων 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ	13
1.1.2. Τα όρια των επιτρεπόμενων περιορισμών σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ	15
1.2. Διεθνές Δίκαιο	16
1.2.1. Η διάταξη του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ	16
1.1.2. Δικαίωμα προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ.....	20
ΕΝΟΤΗΤΑ 2.....	22
2. Οι μαζικές παρακολουθήσεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	22
2.1. Ανάλυση των επιμέρους κριτηρίων του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ	23
2.1.1 Πρόβλεψη του περιορισμού στην εθνική νομοθεσία.....	23
2.1.2 Συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τα δικαιοκρατικά κριτήρια του «rule of law»	24
2.1.2.1. Η έννοια της προσβασιμότητας («accessibility»)	24
2.1.2.2. Η έννοια της προβλεψιμότητας («foreseeability») στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων.....	25
2.1.2.3. Επαρκείς εγγυήσεις έναντι καταχρηστικής άσκησης εξουσίας.....	26
2.1.2.3.1. Η φύση των απειλών που μπορεί να οδηγήσουν σε μια διαδικασία μυστικής παρακολούθησης	27
2.1.2.3.2. Ο καθορισμός του κύκλου των υποκειμένων των οποίων η επικοινωνία ενδέχεται να παρακολουθηθεί.....	27
2.1.2.3.3. Η ορισμένη διάρκεια του μέτρου παρακολούθησης	28
2.1.2.3.4. Η διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την εξέταση, χρήση και αποθήκευση των δεδομένων που λαμβάνονται από τις παρακολουθήσεις.....	29
2.1.2.3.5. Προηγούμενη δικαστική άδεια	30
2.1.2.3.6. Εποπτεία των επιχειρήσεων μυστικών παρακολουθήσεων από ανεξάρτητη αρχή.....	32
2.1.2.3.7. Δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου	34

2.1.3. Η νομιμότητα του σκοπού της επέμβασης	35
2.1.4. Η αναγκαιότητα της επέμβασης σε μία δημοκρατική κοινωνία	36
2.2. Η ιδιότητα του θύματος παραβίασης ως προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής...	39
2.3. Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ για τα καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης.....	42
2.3.1. Οι αποφάσεις Weber and Saravia v. Germany και Liberty and Others v. United Kingdom	42
2.3.2. Οι εκδοθείσες την 25.5.2021 αποφάσεις Big Brother Watch and Others v. United Kingdom και Centrum för rättvisa v. Sweden	44
2.3.3. Η απόφαση Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria.....	51
2.4. Σύνοψη ενότητας	53
ΕΝΟΤΗΤΑ 3.....	56
3. Οι μαζικές παρακολουθήσεις στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης	56
3.1. Παράγωγο ενωσιακό δίκαιο	56
3.1.1. Η Οδηγία 2002/58/EK (e-Privacy Directive)	56
3.1.2. Η Οδηγία 2006/24/EK «για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/EK» (Data Retention Directive).....	57
3.2. Αποφάσεις του ΔΕΕ.....	60
3.2.1 Υπόθεση Digital Rights Ireland (ΔΕΕ υπόθ. C-293/12 και C-594/12).....	60
3.2.2 Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις Tele 2 Sverige AB & Secretary of State for the Home Department (ΔΕΕ υπόθ. C-203/15 και C-698/15).....	68
3.2.3 Αποφάσεις του ΔΕΕ Privacy International & La Quadrature du Net κ.λπ. (ΔΕΕ C-623/17 και C-511/18, C-512/18 και C-520/18).....	74
3.2.4 Υπόθεση H.K. κατά Prokuratuur (ΔΕΕ C-746/18).....	79
3.3 Σύνοψη ενότητας	83
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	86
Συγκριτική επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ για τις μαζικές παρακολουθήσεις	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	91
Πίνακας συντομογραφιών.....	91
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.....	92
Παράρτημα Αποφάσεων (με χρονολογική σειρά έκδοσης)	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	96

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο να εξετάσει την εξέλιξη της νομολογίας των δύο ανωτάτων ευρωπαϊκών δικαστηρίων, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΔΔΑ) και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ), στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων, ενός πολύτιμου εργαλείου των υπηρεσιών πληροφοριών για την καταπολέμηση σοβαρών εγκλημάτων και της τρομοκρατίας. Κατ' αρχάς, παρουσιάζεται ένας ορισμός των μαζικών παρακολουθήσεων και τα ειδοποιά γνωρίσματα της έννοιας αυτής και διερευνώνται τα αίτια, κυρίως κοινωνικά και πολιτικά σε διεθνές επίπεδο, υιοθέτησης της εν λόγω τεχνικής από τις υπηρεσίες ασφαλείας. Στην πρώτη ενότητα αναλύονται οι διατάξεις του ΧΘΔΕΕ και της ΕΣΔΑ οι οποίες κατοχυρώνουν το δικαίωμα στην προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας ως ιδιαίτερη έκφανση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής στο ενωσιακό και διεθνές δίκαιο αντίστοιχα και τις οποίες λαμβάνουν υπόψιν τους τα δύο δικαστήρια όταν καλούνται να εξετάσουν την νομιμότητα περιορισμών στο εν λόγω δικαίωμα υπό τη μορφή καθεστώτων μαζικής επιτήρησης.

Στην δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται τα κριτήρια που εισάγει η διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ και τα οποία πρέπει να πληρούνται για να θεωρηθεί νόμιμος τούτος ο περιορισμός στο δικαίωμα της απόρρητης, ελεύθερης επικοινωνίας, όπως ερμηνεύθηκαν από την πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ και αναλύονται οι πρόσφατες αποφάσεις *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* και *Centrum för rättvisa v. Sweden* με τις οποίες το Δικαστήριο του Στρασβούργου νομιμοποιεί τις μαζικές παρακολουθήσεις. Στην τρίτη ενότητα αναλύονται οι αποφάσεις του ΔΕΕ για την γενική και άνευ διακρίσεων διατήρηση μεταδεδομένων επικοινωνίας, οι οποίες εξεδόθησαν κατόπιν της αμφισβήτησης της σχετικής ευρωπαϊκής και εθνικής νομοθεσίας. Τέλος, πραγματοποιείται μία συγκριτική επισκόπηση των αρχών που αναπτύχθηκαν στην νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ, αναλύονται οι ομοιότητες και οι διαφορές στο σκεπτικό τους και οι πιθανές συνέπειες της κοινής προσέγγισης ή της διαφοροποίησής τους για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

ABSTRACT

This study aims to examine the development of the case law of the two highest European court authorities, the European Court of Human Rights (hereinafter: ECtHR) and the Court of Justice of the European Union (hereinafter: CJEU), in the field of mass surveillance, a valuable tool of intelligence services in the fight against serious crime and terrorism. Firstly, a definition of mass surveillance and the characteristics of the concept as well as the social and political reasons at international level justifying the adoption of this technique by the security services are presented. Subsequently, the first section analyses the provisions of the CFR and the ECHR which enshrine the right to privacy of communications as a specific expression of the right to respect for private and family life in EU and international law respectively and are taken into account by the two courts when they are called upon to examine the legality of restrictions on this right in the form of mass surveillance regimes.

The second section includes the analysis of the criteria introduced by the provision of Article 8 § 2 of the ECHR which must be met in order for such a restriction on the right to confidential, free communication to be considered lawful, as interpreted by the rich case law of the ECtHR and the recent judgments in *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* and *Centrum för rättvisa v. Sweden* in which the Strasbourg Court legalized mass surveillance. In the third section the judgments of the CJEU on the general and non-discriminatory retention of communication metadata, which were delivered following a challenge to the relevant European and national legislation, are presented. Finally, a comparative overview of the principles developed in the case law of the ECtHR and the CJEU is provided, the similarities and differences in their reasoning are analysed along with the possible consequences of their common approach or differentiation for the protection of fundamental rights in the European Union.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ραγδαία και αδιάλειπτη εξέλιξη της τεχνολογίας της πληροφορίας και της επικοινωνίας έχει μεταβάλει ριζικά όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής των ατόμων. Τα ίχνη των δεδομένων που αφήνουν πίσω τους μπορούν να χρησιμοποιηθούν και να αξιοποιηθούν από κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς, γεγονός που εγκυμονεί τον κίνδυνο καταχρηστικών παρεμβάσεων στην ιδιωτική ζωή¹. Επομένως, η νομοθεσία και οι πολιτικές για τα δεδομένα επικοινωνίας πρέπει να επιδιώκουν και να διασφαλίζουν τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας και του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων².

Την ισορροπία αυτή διατάραξε, κατ' αρχάς, η τρομοκρατική επίθεση στους δίδυμους πύργους του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου στην Νέα Υόρκη των ΗΠΑ την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 ενώ ακολούθησαν οι τρομοκρατικές επιθέσεις στην Μαδρίτη την 11^η Μαρτίου 2004, στο Λονδίνο την 7^η Ιουλίου 2005 και στο Παρίσι τον Νοέμβριο του 2015. Καθίσταται λοιπόν εμφανές ότι ο τομέας της ασφάλειας έχει υποστεί αρκετές αλλαγές κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες³, δεδομένου ότι το έγκλημα αποκτά πλέον διασυνοριακό χαρακτήρα⁴, ώστε ελλοχεύουν νέοι κίνδυνοι για την εθνική και δημόσια ασφάλεια⁵.

Κατά τη σύγχρονη αντίληψη των απειλών, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος εντοπίζεται στην τρομοκρατία⁶, η οποία απομακρύνεται ραγδαία από το αρχέτυπό της, καθώς οι σύγχρονοι τρομοκράτες χρησιμοποιώντας νέες τεχνολογίες και στρατηγικές γίνονται περισσότερο ακραίοι και δεν προβαίνουν σε διακρίσεις μεταξύ των θυμάτων⁷. Πρόκειται για μια ιδιόμορφη απειλή, καθώς οι τρομοκρατικές ενέργειες προκαλούν χαμηλό συνολικό αριθμό ανθρώπινων απωλειών σε σύγκριση με τον αριθμό των θανάτων από ανθρωποκτονίες ή τροχαία ατυχήματα⁸. Ωστόσο, οι επιπτώσεις της τρομοκρατίας και

¹ Μπαντή-Μαρκούτη, Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α. (2015). 'Μεταδεδομένα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: η κατάργηση της Οδηγίας 2006/24 και η USA Freedom Act 2015'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.3/2015 – Έτος 12ο, σ. 335-348, σ. 335

² Στο ίδιο

³ Vogiatzoglou P. (2019) 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementation of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity'. *European Journal of Law and Technology*, Vol 10, Issue 1, 2019

⁴ Στο ίδιο

⁵ Στο ίδιο

⁶ Στο ίδιο

⁷ Thyroff-Kohl S. (2020) 'The Orwellian Reality of Counter-Terrorism Measures Under The ECHR'. *Groningen Journal of International Law*, vol 8(1): Open Issue, σ.90-109, σ. 91

⁸ Στο ίδιο, σ. 91.

των μαζικών επιθέσεων στους πολίτες εγκυμονούν σοβαρούς κινδύνους για την κοινωνία⁹ και για τα κυρίαρχα Κράτη, ιδίως τα δημοκρατικά, καθώς το Κράτος στερείται πλέον του μονοπωλίου της χρήσης βίας¹⁰.

Σε αυτή τη νέα πραγματικότητα, η συνεργασία μεταξύ των Κρατών, είτε πρόκειται για κράτη-μέλη της ΕΕ είτε για τρίτες χώρες, γίνεται ολοένα πιο έντονη και επιτακτική¹¹ ενώ ενθαρρύνεται η ανταλλαγή πληροφοριών και η υιοθέτηση παρεμβατικών πολιτικών τόσο μεταξύ των παραγόντων εντός του ίδιου κράτους-μέλους όσο και μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ και τρίτων κρατών¹². Οι αρχές επιβολής του νόμου στρέφονται στην αντιμετώπιση εξωτερικών απειλών, υιοθετούν στρατηγικές και τεχνικές μυστικού χαρακτήρα για την καταπολέμηση του εγκλήματος και συνεργάζονται όλο και περισσότερο με τις υπηρεσίες πληροφοριών¹³.

Η ευρεία ποικιλία των υφιστάμενων και επερχόμενων τεχνολογικών δυνατοτήτων και η χρήση του Διαδικτύου μετέβαλαν τον τρόπο καθορισμού των στρατηγικών των αρχών επιβολής του νόμου¹⁴, καθώς οι τεχνολογίες επιτήρησης γίνονται ταχύτερες, εξυπνότερες, πιο επεμβατικές και διασυνδεδεμένες με αποτέλεσμα να ασκείται πίεση για διεύρυνση της εφαρμογής των τεχνολογιών έξυπνης επιτήρησης με σκοπό την αύξηση των δυνατοτήτων αστυνόμευσης για την καταπολέμηση του εγκλήματος¹⁵. Η δημοφιλέστερη τεχνική που χρησιμοποιείται πλέον όλο και περισσότερο από τα όργανα επιβολής του νόμου και τις μυστικές υπηρεσίες για την καταπολέμηση σοβαρών εγκλημάτων είναι η μαζική παρακολούθηση των τηλεπικοινωνιών¹⁶.

Σε αντίθεση με την εξατομικευμένη παρακολούθηση, όπου παρακολουθείται συγκεκριμένος στόχος και για συγκεκριμένο λόγο, με την τήρηση αυστηρών προϋποθέσεων και συνήθως κατόπιν μεσολάβησης της δικαστικής αρχής¹⁷, ως μαζική

⁹ Στο ίδιο, σ. 9.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 96

¹¹ Vogiatzoglou P.,ό.π., σ. 2

¹² Στο ίδιο, σ. 2

¹³ Zavrnsnik, A (2013) 'Blurring the line between Law Enforcement and Intelligence: Sharpening the gaze of Surveillance?'. *Journal of Contemporary European Research*. Vol 9 No.1, σ. 186-187, σ. 182.

¹⁴ Vogiatzoglou P.,ό.π., σ. 2

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 4

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 4

¹⁷ Κουσουνη-Πανταζοπούλου Α. (2020). 'Η μαζική παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών αλλοδαπών στην αλλοδαπή από την ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών: Σχόλιο στην από 19.5.2020 απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.2/2020 – Έτος 17ο, σ. 225-232, σ. 230

παρακολούθηση θεωρείται η γενική και άνευ διακρίσεων επιτήρηση του συνόλου των επικοινωνιών στην χωρική έκταση που έχει επιλεγεί χωρίς να υφίστανται επαρκή στοιχεία παραβατικότητας¹⁸ και η επακόλουθη αξιολόγηση των πληροφοριών μέσω της χρήσης των κατάλληλων όρων αναζήτησης για τη διαλογή εκείνων που είναι πράγματι χρήσιμες για την επίτευξη του σκοπού της κρατικής υπηρεσίας πληροφοριών. Παρά το γεγονός ότι δεν έχει διατυπωθεί επίσημος ορισμός, αποδίδονται στον όρο¹⁹ «μαζικές παρακολουθήσεις» συγκεκριμένα χαρακτηριστικά²⁰. Κατ' αρχάς, τα άτομα που υπόκεινται σε μαζικές παρακολουθήσεις δεν προσδιορίζονται επακριβώς εκ των προτέρων. Με άλλα λόγια, οι μαζικές παρακολουθήσεις δεν στρέφονται κατά ενός συγκεκριμένου ατόμου ή ομάδας ατόμων, αλλά περιλαμβάνουν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού ή το σύνολο αυτού²¹, προκειμένου να αναδειχθεί ο ύποπτος τέλεσης ενός εγκλήματος²². Δεύτερον, σε αντίθεση με τη στοχευμένη παρακολούθηση, που αποσκοπεί στη διακρίβωση τελεσθέντων εγκλημάτων, η μαζική επιτήρηση στην σύγχρονη της διάσταση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως προληπτικό μέτρο, που αποσκοπεί στην αποτροπή ή την πρόληψη μελλοντικών εγκλημάτων και απειλών για το κοινωνικό σύνολο²³. Τέλος, η μαζική παρακολούθηση μπορεί να είναι είτε κυβερνητική είτε εταιρική²⁴.

Οι σύγχρονες πρακτικές μαζικών παρακολουθήσεων αναπτύσσονται και ερείδονται στη συλλογή μεγάλου όγκου δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών, τα οποία δεν περιορίζονται στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, τα λεγόμενα «μεταδεδομένα» επικοινωνίας²⁵, αλλά αφορούν και το ίδιο το περιεχόμενό της²⁶. Τα δεδομένα που

¹⁸ Διεθνής Αμνηστία (2015). *ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ: ΕΝΑΣ ΕΥΚΟΛΟΣ ΟΔΗΓΟΣ* [blog]. Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/blog/15016/maziki-parakolythisi-enas-eykolos-odigos> [τελευταία πρόσβαση 28 Φεβρουαρίου 2023]

¹⁹ Βλ. Rusinova V. (2019). 'A EUROPEAN PERSPECTIVE ON PRIVACY AND MASS SURVEILLANCE AT THE CROSSROADS' NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY HIGHER SCHOOL OF ECONOMICS. Research Paper No. WP BRP 87/LAW/2019, σ. 5. Διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3347711 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]: Δέον να σημειωθεί ότι δεν πρόκειται για νομικό όρο αλλά για όρο που χρησιμοποιείται για τον χαρακτηρισμό του εύρους της συλλογής δεδομένων.

²⁰ Vogiatzoglou P., ό.π., σ. 4

²¹ Στο ίδιο, σ. 4

²² Στο ίδιο, σ. 4

²³ Στο ίδιο, σ. 4

²⁴ Rusinova V., ό.π., σ. 5

²⁵ Βλ. Χελιουδάκης Λ. (2019) 'Διατήρηση Μεταδεδομένων Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Το ευρωπαϊκό φάντασμα που θέλει να πάρει ξανά σάρκα και οστά'. [online] *Homo Digitalis*. Διαθέσιμο στο: <https://www.homodigitalis.gr/posts/4048> [τελευταία πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022]: Πρόκειται για δεδομένα που αφορούν τα συνοδευτικά, πέραν του περιεχομένου, στοιχεία της επικοινωνίας και περιλαμβάνουν τα δεδομένα κίνησης και θέσης και τα συναφή δεδομένα τα οποία είναι αναγκαία

συλλέγονται αποθηκεύονται σε μεγάλα κέντρα δεδομένων τα οποία ερευνώνται και αναλύονται με αλγόριθμους υπολογιστών, ενώ όσα συλλέγονται από τις υπηρεσίες εθνικής ασφαλείας των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου είναι επίσης διαθέσιμα στους αξιωματούχους των υπηρεσιών ασφαλείας των άλλων «Πέντε Οφθαλμών»²⁷ μέσω ισχυρών βάσεων δεδομένων όπως το XKeyscore²⁸.

Τον Ιούνιο του 2013, ο Edward Snowden, ο οποίος εργαζόταν στην Εθνική Υπηρεσία Ασφαλείας («National Security Agency») των ΗΠΑ, μοιράστηκε με δημοσιογράφους έγγραφα των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών²⁹, με τη δημοσιοποίηση των οποίων ενημερώθηκε το ευρύ κοινό σχετικά με τις πρακτικές των υπηρεσιών ασφαλείας των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου για την παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε μαζική κλίμακα ενώ, παράλληλα, έγιναν γνωστές περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα προγράμματα παρακολούθησης των δύο αυτών κρατικών υπηρεσιών ασφαλείας αλλά και γαλλικών μυστικών υπηρεσιών καθώς και η συνεργασία μεταξύ της Εθνικής Υπηρεσίας Ασφαλείας των ΗΠΑ και άλλων ευρωπαϊκών υπηρεσιών πληροφοριών, όπως η γερμανική³⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Edward Snowden αποκάλυψε τη σοκαριστική έκταση

για την αναγνώριση του συνδρομητή ή χρήστη, όπως, μεταξύ άλλων, το ονοματεπώνυμο και τη διεύθυνση του συνδρομητή ή του εγγεγραμμένου χρήστη, τον αριθμό τηλεφώνου του καλούντος και τον αριθμό του καλούμενου, τη διεύθυνση IP για τις υπηρεσίες του διαδικτύου, τον τερματικό εξοπλισμό του συνδρομητή ή και χρήστη, την ημερομηνία και ώρα έναρξης/λήξης καθώς και τη διάρκεια της επικοινωνίας, τον όγκο των διαβιβασθέντων δεδομένων, πληροφορίες σχετικά με το πρωτόκολλο, τη μορφοποίηση και τη δρομολόγηση της επικοινωνίας, το δίκτυο από το οποίο προέρχεται ή στο οποίο καταλήγει η επικοινωνία, και τα δεδομένα που υποδεικνύουν τη γεωγραφική θέση του τερματικού εξοπλισμού του χρήστη μίας διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών .

²⁶ Βλ. Didier Bigo, Sergio Carrera, Nicholas Hernanz, Julien Jeandesboz, Joanna Parkin, Francesco Ragazzi and Amandine Scherrer (2013) 'Mass Surveillance of Personal Data by EU Member States and its Compatibility with EU Law', *CEPS Paper in LIBERTY and SECURITY in Europe*, No 61/November 2013, σ. 40: Τα δεδομένα περιεχομένου αφορούν το περιεχόμενο της επικοινωνίας, όπως τις τηλεφωνικές κλήσεις, τις συνομιλίες μέσω webcam ή επιφώνων υπηρεσιών (Over-the-Top services (OTP)), το ιστορικό περιήγησης, τη διαδικτυακή αναζήτηση, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και τα μηνύματα.

²⁷ Πρβλ. Διεθνής Αμνηστία, ό.π.: Ως «Πέντε Οφθαλμοί» χαρακτηρίζεται η συμμαχία διαμοιρασμού των πληροφοριών μεταξύ της Αυστραλίας, του Καναδά, της Νέας Ζηλανδίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ.

²⁸ Στο ίδιο

²⁹ Amnesty International UK (2020). *Why Edward Snowden should be pardoned*. [blog]. Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.org.uk/edward-snowden-nsa-whistleblower-pardon> [τελευταία πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2023]

³⁰ Bieker F. (2016). 'Can Courts Provide Effective Remedies Against Violations of Fundamental Rights by Mass Surveillance? The Case of the United Kingdom'. In Ronan Nugent ed. *IFIP Advances in Information and Communication Technology book series*. Tutorials, Volume 476. Springer International Publishing. Διαθέσιμο στο: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41763-9_20 [τελευταία πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2023]

της παγκόσμιας μαζικής παρακολούθησης και παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε διεθνή κλίμακα, αλλάζοντας το πρόσωπο των ψηφιακών επικοινωνιών σε όλο τον κόσμο³¹.

Η μαζική παρακολούθηση λειτουργεί σαν ένα τεράστιο δίκτυο, που σαρώνει και συλλέγει τα πάντα, πολλές άχρηστες πληροφορίες, αλλά και εκείνες που κάνουν τη διαφορά, οι οποίες σταχυολογούνται κατάλληλα³². Το απόλυτα προστατευόμενο, όμως, δικαίωμα στην προστασία του απορρήτου παραβιάζεται για όλους, ακόμη και εκείνους, των οποίων οι επικοινωνίες δεν χρησιμοποιούνται με κανέναν περαιτέρω τρόπο, ενώ οι θιγόμενοι σπανίως λαμβάνουν γνώση της παρακολούθησης, δεδομένου ότι αυτή διεξάγεται μυστικά, συχνά και χωρίς παρέμβαση δικαστικής αρχής³³. Πρόκειται, συνεπώς, για σοβαρή επέμβαση στα ανθρώπινα δικαιώματα, ιδίως στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, η προστασία του οποίου κατοχυρώνεται σε όλα σχεδόν τα διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενδιαφέρουν δε στην παρούσα μελέτη οι διατάξεις του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: ΕΣΔΑ) και των άρθρων 7 και 8 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΧΘΔΕΕ).

Ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, αρκετές από τις νομικές πράξεις που ρυθμίζουν καθεστάτα μαζικής παρακολούθησης σε εθνικό, ευρωπαϊκό ή διακρατικό επίπεδο υποβλήθηκαν σε έλεγχο ενώπιον των ανώτατων υπερεθνικών δικαστηρίων της Ευρώπης, δηλαδή του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ³⁴. Η ίδρυση και η λειτουργία του ΕΔΔΑ παρέχει ουσιαστικές εγγυήσεις για τα νόμιμα δημοκρατικά κράτη, καθώς προστατεύει τους πολίτες από τον δυνητικό κίνδυνο της επέμβασης και του δυσανάλογου περιορισμού των ατομικών ελευθεριών από τα κράτη-μέλη³⁵, ενώ το ΔΕΕ είναι αρμόδιο για την ερμηνεία του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να διασφαλίζεται η ομοιόμορφη εφαρμογή του σε όλες τις χώρες της ΕΕ, και τη διευθέτηση νομικών διαφορών ανάμεσα στις εθνικές κυβερνήσεις και

³¹ Amnesty International UK, *ό.π.*

³² Κουσουνή-Πανταζοπούλου Α. (2020). 'Η μαζική παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών αλλοδαπών στην αλλοδαπή από την ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών: Σχόλιο στην από 19.5.2020 απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου', *ό.π.*, σ. 230

³³ Στο ίδιο

³⁴ Vogiatzoglou P., *ό.π.*, σ. 5

³⁵ Thyroff-Kohl S., *ό.π.*, σ. 91

τα όργανα της ΕΕ³⁶. Τα δικαστήρια του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου επιχείρησαν να οριοθετήσουν την πρακτική των μαζικών παρακολουθήσεων, ερμηνεύοντας τις καθιερωμένες αρχές της ποιότητας του δικαίου, συμπεριλαμβανομένης της προβλεψιμότητας και της αναλογικότητας στο πλαίσιο της μαζικής παρακολούθησης, και διαμορφώνοντας στη νομολογία τους ένα αυστηρό σύνολο κριτηρίων που θεσπίζουν ένα φαινομενικά υψηλό κατώφλι προστασίας³⁷.

³⁶Ευρωπαϊκή Ένωση. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ). Επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/court-justice-european-union-cjeu_el [Ανακτήθηκε 14 Ιανουαρίου 2023]

³⁷ Vogiatzoglou P., ό.π., σ. 1

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

1. Η νομοθετική κατοχύρωση του δικαιώματος στην προστασία του απόρρητου της επικοινωνίας

Το δικαίωμα στην προστασία της επικοινωνίας και δη του απόρρητου αυτής συνιστά όρο *sine qua non* του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο δεν νοείται όταν οι πολίτες ζουν με το καταθλιπτικό συναίσθημα του φόβου ότι η ιδιωτική επικοινωνία παρακολουθείται και κάθε έκφραση στο πλαίσιο αυτής μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε βάρος τους. Γι' αυτό και το απόρρητο των επικοινωνιών κατοχυρώνεται πρωτίστως τόσο στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και στο διεθνές δίκαιο.

1.1. Δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης

1.1.1. Οι διατάξεις των άρθρων 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ

Σύμφωνα με το άρθρο 6 § 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, ο ΧΘΔΕΕ έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις υπόλοιπες συνθήκες της ΕΕ και είναι νομικά δεσμευτικός για όλα τα κράτη-μέλη, κατοχυρώνει δε την προστασία της ιδιωτικής ζωής στη διάταξη του άρθρου 7 και την προστασία των προσωπικών δεδομένων στη διάταξη του άρθρου 8. Το άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ³⁸ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, το άσυλο της κατοικίας και το απόρρητο των επικοινωνιών³⁹. Η προστασία της ιδιωτικής ζωής έγκειται στην αξίωση του ατόμου να απέχουν οι αρχές από πράξεις επέμβασης στον πυρήνα της ιδιωτικότητας και της εσωτερικής αυτονομίας και να εγγυώνται την προστασία των δικαιωμάτων έναντι παραβιάσεων τρίτων προκειμένου να διατηρούνται η ταυτότητα και οι ψυχολογικές, φιλοσοφικές και άλλες παράμετροι της ιδιαιτερότητας που απαρτίζουν την προσωπικότητα του ατόμου και να μην επιτρέπεται η διαπερατότητα της ιδιωτικής σφαίρας του⁴⁰. Παράμετρο της προστατευόμενης από τη διάταξη ιδιωτικής ζωής αποτελεί και η προστασία των επικοινωνιών⁴¹. Το δικαίωμα στο απόρρητο των επικοινωνιών προστατεύει τον εμπιστευτικό χαρακτήρα τους σε ένα ευρύ φάσμα καταστάσεων και μέσω των, συμπεριλαμβανομένων των τηλεπικοινωνιών προσωπικής ή επαγγελματικής

³⁸ «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και των επικοινωνιών του».

³⁹ Σαχπεκίδου, Ε. (2020) *Κατ' άρθρον ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 86

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 86-87.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 86

φύσης, επιστολών, τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, ηλεκτρονικών μηνυμάτων, της χρήσης του Διαδικτύου και των δεδομένων που αποθηκεύονται στον υπολογιστή⁴².

Το άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ βρίσκεται σε στενή σχέση με τη διάταξη του άρθρου 8 ΧΘΔΕΕ⁴³, στην οποία κατοχυρώνεται το δικαίωμα κάθε προσώπου στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν⁴⁴. Στην έννοια των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εμπίπτουν, μεταξύ άλλων, η διεύθυνση «IP», ο τηλεφωνικός αριθμός και τα λοιπά στοιχεία επικοινωνίας του ατόμου, το περιεχόμενο και τα δεδομένα κινήσεως οποιασδήποτε τηλεφωνικής ή διαδικτυακής του επικοινωνίας⁴⁵. Ως επεξεργασία νοείται κάθε πράξη ή σειρά πράξεων που πραγματοποιείται με ή χωρίς τη χρήση αυτοματοποιημένων μέσων, σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ή σε σύνολα δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως η συλλογή, η καταχώριση, η οργάνωση, η διάρθρωση, η αποθήκευση, η προσαρμογή ή η μεταβολή, η ανάκτηση, η αναζήτηση πληροφοριών, η χρήση, η κοινολόγηση με διαβίβαση, η διάδοση ή κάθε άλλη μορφή διάθεσης, η συσχέτιση ή ο συνδυασμός, ο περιορισμός, η διαγραφή ή η καταστροφή⁴⁶. Κατά τη νομολογία, στην έννοια της επεξεργασίας εμπίπτουν επίσης η διατήρηση, η γνωστοποίηση, η παροχή πρόσβασης και η δημοσιοποίηση, συμπεριλαμβανομένης της αναρτήσεως στο Διαδίκτυο⁴⁷.

Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις διατάξεις των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ βασίστηκαν στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ⁴⁸. Αξίζει δε να επισημανθεί ότι στο άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ προκρίθηκε η αναφορά του όρου «επικοινωνίες» αντί του όρου «αλληλογραφία» που απαντάται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ προκειμένου να ληφθεί υπόψη η εξέλιξη της τεχνολογίας⁴⁹ και να κωδικοποιηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η διασταλτική ερμηνεία της

⁴² Στο ίδιο, σ. 100

⁴³ «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν. 2. Η επεξεργασία αυτών των δεδομένων πρέπει να γίνεται νομίμως, για καθορισμένους σκοπούς και με βάση τη συγκατάθεση του ενδιαφερομένου ή για άλλους θεμιτούς λόγους που προβλέπονται από το νόμο. Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στα συλλεγμένα δεδομένα που το αφορούν και να επιτυγχάνει τη διόρθωσή τους. 3. Ο σεβασμός των κανόνων αυτών υπόκειται στον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής»

⁴⁴ Σαχπεκίδου, Ε. ό.π., σ. 103-104

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 107

⁴⁶ Άρθρο 4 ΓΚΠΔ

⁴⁷ Σαχπεκίδου, Ε. ό.π., σ. 109

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 122

⁴⁹ Προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης (2007) *Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 303/17 - 14.12.2007. Βρυξέλλες: Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο: <https://fra.europa.eu/el/eu-charter/article/7-sevasmos-tis-idiotikis-kai-oikogeneiakis-zois> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

τελευταίας έννοιας από το Δικαστήριο⁵⁰, ώστε να συμπεριλαμβάνει κάθε μέσο ανθρώπινης επικοινωνίας, υφιστάμενο ή μελλοντικό⁵¹. Η διάταξη του άρθρου 7 έχει την ίδια κανονιστική εμβέλεια με την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ⁵², με αποτέλεσμα να μπορούν να επιβληθούν οι ίδιοι περιορισμοί με αυτούς που προβλέπονται στην δεύτερη παράγραφο του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ⁵³.

1.1.2. Τα όρια των επιτρεπόμενων περιορισμών σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ

Η εμβέλεια των δικαιωμάτων και των αρχών που κατοχυρώνονται στο ΧΘΔΕΕ καθορίζεται στο άρθρο 52 ΧΘΔΕΕ, που αποσκοπεί και στη θέσπιση κανόνων για την ερμηνεία τους. Η διάταξη της παραγράφου 1⁵⁴ αφορά το καθεστώς των περιορισμών και η διατύπωσή της εμπνέεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου⁵⁵. Προκειμένου να είναι νόμιμος ο περιορισμός που επιβάλλεται σε ένα θεμελιώδες δικαίωμα απαιτείται κατ' αρχάς να προβλέπεται από τον νόμο, η έννοια του οποίου έχει ερμηνευθεί διασταλτικά από το ΔΕΕ ώστε να περιλαμβάνει κάθε διάταξη κανονιστικού χαρακτήρα, ανεξαρτήτως της μορφής της⁵⁶. Η περιοριστική πράξη της ενωσιακής ή της εσωτερικής έννομης τάξης των κρατών-μελών πρέπει να είναι προσβάσιμη στους ενδιαφερόμενους, σαφής και αρκούντως συγκεκριμένη ώστε τα αποτελέσματά της να είναι προβλέψιμα⁵⁷.

Περαιτέρω, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται, μόνον «εφόσον ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων». Οι στόχοι που επικαλούνται η Ένωση ή τα κράτη-μέλη για την επιβολή περιορισμών σε θεμελιώδη

⁵⁰ Ακτύπης Σ., Βογιατζής Π., Καραβίας Μ., Καστανάς Η., Κωστοπούλου Μ., Μίχα Ε., Μπολάνη Λ., Σανσονέτης Ν., Σταυρινάκη Γ., Τρεκλή Σ. και Τσίρλη Μ. (2017) *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 408

⁵¹ Βλαχόπουλος, Σ. (2017) *Θεμελιώδη δικαιώματα*. Έκδοση 2η. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 254-255

⁵² Στο ίδιο, σ. 229-230

⁵³ Προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης, *ό.π.*

⁵⁴ «Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων»

⁵⁵ Προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης, *ό.π.*

⁵⁶ Περάκης, Μ. (2015) *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 166

⁵⁷ Σαχπεκίδου, Ε. *ό.π.*, σ. 615

δικαιώματα, πρέπει να είναι θεμιτοί και η επιδίωξή τους να είναι «πραγματική», με «συνέπεια και συστημικότητα»⁵⁸. Η μνεία των γενικών συμφερόντων που αναγνωρίζονται από την Ένωση καλύπτει τόσο τους στόχους που αναφέρονται στο άρθρο 3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και άλλα συμφέροντα που προστατεύονται από ειδικές διατάξεις των Συνθηκών, όπως το άρθρο 4, παράγραφος 1 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το άρθρο 35, παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τα άρθρα 36 και 346 της εν λόγω Συνθήκης⁵⁹. Η έννοια του γενικού συμφέροντος ερμηνεύεται ευρέως από το Δικαστήριο και στο πλαίσιο αυτό ένας στόχος γενικού συμφέροντος δύναται να απορρέει από κανόνες όχι μόνο του πρωτογενούς αλλά και του παράγωγου ευρωπαϊκού δικαίου ή του εθνικού δικαίου, αρκεί οι τελευταίοι να μην αντίκεινται σε γενικό συμφέρον που πηγάζει από κανόνα του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου.

Ακόμη, κάθε επιβαλλόμενος περιορισμός πρέπει να σέβεται τον πυρήνα του δικαιώματος⁶⁰. Με άλλα λόγια, δεν πρέπει ο εν λόγω περιορισμός να συνιστά, ενόψει του επιδιωκόμενου σκοπού, υπέρμετρη και αφόρητη επέμβαση που θίγει την ίδια την ουσία των δικαιωμάτων αυτών⁶¹. Ως τελευταία δε προϋπόθεση για την νόμιμη επιβολή περιορισμών στα θεμελιώδη δικαιώματα προβλέπεται η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, σύμφωνα με την οποία ο επιβληθείς περιορισμός θα πρέπει να είναι κατάλληλος για την εξυπηρέτηση του επιδιωκόμενου σκοπού, δηλαδή το μέτρο να είναι πρόσφορο και ικανό να συμβάλει στην υλοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού, αναγκαίος για την εξυπηρέτηση του σκοπού, δηλαδή να μην υφίσταται άλλο εξίσου αποτελεσματικό και λιγότερο επαχθές μέσο⁶², και να μην επιβάλλει υπέρμετρη επιβάρυνση ενός εννόμου αγαθού (stricto sensu αναλογικότητα)⁶³.

1.2. Διεθνές Δίκαιο

1.2.1. Η διάταξη του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ

Η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, γνωστή ως «Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του

⁵⁸ Περάκης, Μ. *ό.π.*, σ. 169

⁵⁹ Στο ίδιο

⁶⁰ Βλ. άρθρο 52 § 1 εδάφιο α' ΧΘΔΕΕ

⁶¹ Προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης (2007), *ό.π.*

⁶² Σαχπεκίδου, Ε. *ό.π.*, σ. 620

⁶³ Περάκης, Μ. *ό.π.*, σ. 170

Ανθρώπου», υπεγράφη από το Συμβούλιο της Ευρώπης στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Σεπτεμβρίου 1953⁶⁴. Πρόκειται για μια διεθνή συνθήκη, της οποίας συμβαλλόμενα μέρη είναι και τα 47 κράτη - μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης⁶⁵ και η οποία κατοχυρώνει ορισμένα από τα δικαιώματα και ελευθερίες που περιλαμβάνονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ιδίως το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, την ελευθερία της έκφρασης, την ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας, το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιοκτησίας καθώς και την απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής ποινής και μεταχείρισης, της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας, της αυθαίρετης και παράνομης κράτησης και των διακρίσεων στην απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζει⁶⁶. Η ΕΣΔΑ είναι δεσμευτική για τα 47 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης⁶⁷ και έχει σχεδιαστεί για να εξασφαλίσει ένα ελάχιστο κοινό επίπεδο προστασίας, επιβάλλοντας υποχρεώσεις αποτελέσματος και αφήνοντας τα συμβαλλόμενα μέρη ελεύθερα να επιλέξουν τα απαραίτητα μέσα για να επιτύχουν την πλήρη συμμόρφωση με τη Σύμβαση και τη νομολογία του ΕΔΔΑ και να της αποδώσουν το κατάλληλο, όχι απαραίτητα συνταγματικό, καθεστώς εντός της εθνικής έννομης τάξης για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματικότητά της⁶⁸.

Το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ⁶⁹ αποτελεί μία από τις πλέον πολύμορφες εγγυήσεις που περιλαμβάνονται στη Σύμβαση, καθώς προστατεύει τέσσερα έννομα συμφέροντα με κοινό

⁶⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*. Strasbourg: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, σ. 3. Διαθέσιμο στο: www.echr.coe.int [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

⁶⁵ Ευρωπαϊκή Ένωση. *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Ένωση. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/glossary/european-convention-on-human-rights-echr.html> [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

⁶⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*, ό.π., σ. 3

⁶⁷ Callewaert J. (2014) *The accession of the European Union to the European Convention on Human Rights*. Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης, σ. 21

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 19 και 83

⁶⁹ «1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του.
2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αύτη προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ενημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων»

παρονομαστή την προστασία της ιδιωτικής σφαίρας: την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την κατοικία και την αλληλογραφία⁷⁰. Η έννοια της ιδιωτικής ζωής περιλαμβάνει μια σφαίρα προσωπικής αυτονομίας εντός της οποίας ο καθένας μπορεί να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να εγκαθιδρύσει σχέσεις με τον έξω κόσμο, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται εξαιρετικά αχανής όσο και η ανθρώπινη υπόσταση, μη επιδεχόμενη ακριβή και εξαντλητική ερμηνεία⁷¹. Για το λόγο αυτό το ΕΔΔΑ δεν έχει προβεί σε αυστηρή ταξινόμηση και εξαντλητικό ορισμό των προστατευόμενων αγαθών αλλά, έχοντας ως κεντρική ιδέα τον σεβασμό της αξίας του ανθρώπου⁷², υιοθετεί μία δυναμική ερμηνεία της διάταξης, με αποτέλεσμα τη συνεχιζόμενη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της⁷³. Η εφαρμογή της διάταξης καθορίζεται επί τη βάση κάποιων εξετάσεων σοβαρότητας που σχετίζονται με τον βαθμό επεμβάσεως στην ιδιωτική ζωή και δεν νοείται, σε καμία περίπτωση, σε δραστηριότητες δημόσιου χαρακτήρα⁷⁴.

Στην πρώτη παράγραφο της διάταξης εξαγγέλλεται το προστατευόμενο δικαίωμα⁷⁵. Φορείς του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, το οποίο λογίζεται ως αμιγώς προσωπικό και μη μεταβιβάσιμο, είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα⁷⁶ ενώ αποδέκτης αυτού είναι το συμβαλλόμενο Κράτος. Λαμβανομένου υπόψη ότι ο πρωταρχικός σκοπός της διάταξης του άρθρου 8 είναι η προστασία έναντι αυθαίρετων επεμβάσεων των κρατικών αρχών στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την κατοικία και την αλληλογραφία⁷⁷, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή είναι κατά κύριο λόγο ένα αμυντικό δικαίωμα, που χαράσσει μια κλασσική αρνητική υποχρέωση⁷⁸, δηλαδή την υποχρέωση των κρατών μερών της ΕΣΔΑ να απέχουν από οποιαδήποτε επέμβαση στα προστατευόμενα από τη διάταξη έννομα συμφέροντα⁷⁹. Ωστόσο, σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, τα κράτη μέλη έχουν και θετικές υποχρεώσεις, συνυφασμένες με τον ουσιαστικό σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, οι οποίες

⁷⁰ Ακτύπης Σ. κ.ά. *ό.π.*, σ. 370.

⁷¹ Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ. και Ανθόπουλος Χ. (2021) *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ, σ. 425

⁷² Στο ίδιο, σ. 426

⁷³ Ακτύπης Σ. κ.ά. *ό.π.*, σ. 370

⁷⁴ Σαρμάς, Ι. κ.ά. *ό.π.*, σ. 428-429

⁷⁵ Ακτύπης Σ. κ.ά. *ό.π.*, σ. 370

⁷⁶ Σαρμάς, Ι. κ.ά. *ό.π.*, σ. 427

⁷⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*. Στρασβούργο: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, σ. 8. Διαθέσιμο στο:

https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

⁷⁸ Σαρμάς, Ι. κ.ά. *ό.π.*, σ. 428

⁷⁹ Ακτύπης Σ. κ.ά. *ό.π.*, σ. 371

ενδέχεται να περιλαμβάνουν τη λήψη μέτρων για τη διασφάλιση του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής ακόμη και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών⁸⁰. Στην περίπτωση τόσο των αρνητικών όσο και των θετικών υποχρεώσεων, τα κράτη απολαμβάνουν ορισμένο περιθώριο εκτιμήσεως, το εύρος του οποίου καθορίζεται κατόπιν συνυπολογισμού συγκεκριμένων παραγόντων⁸¹.

Το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας αποτελεί κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ ειδικότερη έκφανση του ως άνω δικαιώματος του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ⁸². Σκοπός του είναι η προστασία της εμπιστευτικότητας της επικοινωνίας σε ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών καταστάσεων⁸³. Το ΕΔΔΑ είχε κατ' εξαίρεση την ευκαιρία να περιγράψει την έννοια της προστατευόμενης αλληλογραφίας ως κάθε διαβίβαση ή ανταλλαγή στις οποίες εμπλέκεται το άτομο για τους σκοπούς της επικοινωνίας⁸⁴. Η έννοια της αλληλογραφίας προσδιορίζεται διασταλτικά από τη νομολογία του Δικαστηρίου⁸⁵, η οποία μάλιστα διαμορφώνεται σύμφωνα με τις εκάστοτε κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις⁸⁶. Κατά συνέπεια, μολονότι δεν περιλαμβάνονται ρητά στη γραμματική διατύπωση της διάταξης, εμπίπτουν στην προστατευόμενη από το άρθρο 8 έννοια της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας, κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, οι επιστολές ιδιωτικής ή επαγγελματικής φύσεως, τα τηλεγραφήματα, μηνύματα μέσω βομβητή, οι ιδιωτικές ραδιοεκπομπές, δέματα κατασχεθέντα από υπαλλήλους τελωνείων, καθώς επίσης οι τηλεφωνικές συνδιαλέξεις και οι σχετικές με αυτές πληροφορίες, τα μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, η χρήση των επιφυών υπηρεσιών επικοινωνιών, η πλοήγηση στο Διαδίκτυο και τα δεδομένα που αποθηκεύονται στον διακομιστή ενός υπολογιστή,

⁸⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 8

⁸¹ Βλ. Σαρμά, Ι. κ.ά. ό.π., σ. 429. Το περιθώριο που αναγνωρίζεται είναι περιορισμένο όταν διακυβεύεται ιδιαίτερος σημαντική πτυχή της ύπαρξης ή της ταυτότητας του ατόμου και ευρύτερο, όταν δεν υφίσταται σύγκλιση των κρατών – μερών ως προς τη σχετική σημασία του διακυβευόμενου συμφέροντος ή ως προς τον καλύτερο τρόπο προστασίας του.

⁸² Κουσούνη-Πανταζοπούλου, Α. (2020). Η μαζική παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών αλλοδαπών στην αλλοδαπή από την ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών: Σχόλιο στην από 19.5.2020 απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ό.π., σ. 230

⁸³ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 123

⁸⁴ Michaud v. France, 12323/11, 6.12.2012, § 90 · Laurent v. France, 28798/13, 24.5.2018 σε Σαρμά, Ι. κ.ά., ό.π., σ. 511 υποσημ. 15

⁸⁵ Σαρμάς, Ι. κ.ά., ό.π., σ. 511

⁸⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 25

συμπεριλαμβανομένων των σκληρών δίσκων, ή των δισκετών, σε ένα έξυπνο τηλέφωνο ή φορητό υπολογιστή⁸⁷.

Η δεύτερη παράγραφος ⁸⁸ του άρθρου 8 προβλέπει τη δυνατότητα νόμιμου περιορισμού του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, την κατοικία και την αλληλογραφία και θεσπίζει τα όρια των επιτρεπόμενων περιορισμών⁸⁹. Η εφαρμογή της διάταξης προϋποθέτει κατ' αρχάς την ύπαρξη και αποτελεσματική απόλαυση ορισμένου δικαιώματος και εν συνεχεία την επέμβαση των κρατικών αρχών στο δικαίωμα αυτό⁹⁰. Δεν υφίσταται κάποια *de minimis* αρχή για την διαπίστωση επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας ούτε ασκούν επιρροή το περιεχόμενο ή το είδος της επικοινωνίας⁹¹. Όσον αφορά δε τη νομιμότητα της επέμβασης, προκύπτει εκ της ανωτέρω διάταξης ότι κάθε επέμβαση πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο, να επιδιώκει νόμιμο σκοπό, όπως αυτοί απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη, και να είναι αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία⁹².

1.1.2. Δικαίωμα προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ

Η ΕΣΔΑ ιδρύει ένα διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που εδρεύει στο Στρασβούργο και διαθέτει αποκλειστική δικαιοδοσία σχετικά με όλα τα ζητήματα που άπτονται δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην Σύμβαση⁹³. Το ΕΔΔΑ συγκροτείται από αριθμό δικαστών ίσο με τον αριθμό των

⁸⁷ Παπανικολάου, Α. (2020) 'Περιορισμοί στο δικαίωμα της ελεύθερης, απόρρητης επικοινωνίας: επίκαιρες σκέψεις για ένα διαχρονικό δίλημμα', [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/2020-07-papanikolaou-aporito-epikinonias/> [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023] και EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 123

⁸⁸ «Δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβαση δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβαση αυτή προβλέπεται υπό τον νόμον και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων»

⁸⁹ Ακτύπησ Σ. κ.ά, ό.π., σ. 370-71 και σ. 411

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 411-412

⁹¹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 123

⁹² Βλ. Ακτύπησ Σ. κ.ά, ό.π., σ. 413

⁹³ Syed H. (2019), 'Data Protection Rights & National Security Objectives: Critical Analysis of ECtHR and CJEU Case Law', *NAAR Journal* [published online]. Διαθέσιμο στο: [https://twasp.info/public/paper/155%20-170%20Data%20New%20\(revised\).pdf](https://twasp.info/public/paper/155%20-170%20Data%20New%20(revised).pdf) [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

κρατών – μελών της Σύμβασης⁹⁴ και μπορεί να συνέρχεται σε σύνθεση μόνου δικαστή, σε επιτροπές αποτελούμενες από τρεις δικαστές, σε Τμήματα αποτελούμενα από επτά δικαστές και σε ένα Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως⁹⁵ αποτελούμενο από δεκαεπτά δικαστές⁹⁶.

Εξετάζοντας τις ατομικές ή διακρατικές προσφυγές⁹⁷ που κατατίθενται ενώπιόν του σχετικά με τις παραβιάσεις της ΕΣΔΑ, διασφαλίζει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη τηρούν τις υποχρεώσεις τους⁹⁸ και έχει την αρμοδιότητα να καταδικάζει τα Κράτη που δεν ανταποκρίνονται σε αυτές⁹⁹. Το ΕΔΔΑ, κατά την εξέταση των υποθέσεων, ερμηνεύει τις διατάξεις της ΕΣΔΑ και διευρύνει την έννοια των προστατευόμενων δικαιωμάτων, διευκολύνοντας την εφαρμογή τους σε περιπτώσεις που δεν ήταν προβλέψιμες την εποχή υιοθέτησής της. Έτσι, η ΕΣΔΑ εξελίσσεται με τη νομολογία του ΕΔΔΑ και θεωρείται ως ένα ζωντανό εργαλείο¹⁰⁰.

⁹⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*, ό.π., σ. 3-4.

⁹⁵ Πρβλ. στο ίδιο σ. 7: Το Τμήμα Μείζονος Συνθέσεως του ΕΔΔΑ καθίσταται αρμόδιο για την εξέταση προσφυγών κατόπιν παραπομπής ή στην εξαιρετική περίπτωση παραίτησης Τμήματος, όταν η υπόθεση εγείρει σοβαρό ζήτημα ως προς την ερμηνεία της Σύμβασης ή όταν μπορεί να υπάρξει αντίθεση με προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου.

⁹⁶ Άρθρο 26 § 1 ΕΣΔΑ.

⁹⁷ Πρβλ. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*, ό.π., σ. 7: Η ΕΣΔΑ διακρίνει ανάμεσα σε δύο ειδών προσφυγές, τις ατομικές, που εισάγονται από έναν ή περισσότερους ιδιώτες ή μη κυβερνητικό οργανισμό, οι οποίοι θεωρούν ότι τα δικαιώματά τους παραβιάστηκαν, και τις διακρατικές προσφυγές, οι οποίες εισάγονται από Κράτος μέλος κατά άλλου Κράτους μέλους.

⁹⁸ Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης (2016) *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στην δικαιοσύνη*. Λουξεμβούργο: Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης, σ. 19. Διαθέσιμο στο: www.echr.coe.int [Ανακτήθηκε 21 Ιανουαρίου 2023]

⁹⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*, ό.π., σ. 7

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 4.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

2. Οι μαζικές παρακολουθήσεις στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Το ΕΔΔΑ είχε πολλές φορές μέχρι τώρα την ευκαιρία να ασχοληθεί με θέματα που άπτονται της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών και της αλληλογραφίας¹⁰¹ και να εξετάσει διάφορες πτυχές των καθεστώτων (μυστικής) παρακολούθησης των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που κυμαίνονται από τη (μαζική) μυστική παρακολούθηση των ίδιων των κατοίκων τους έως τη μαζική παρακολούθηση ή την υποκλοπή ηλεκτρονικών επικοινωνιών που προέρχονται από το εξωτερικό¹⁰². Συγκεκριμένα, αναγνωρίζοντας τον κίνδυνο που ελλοχεύει από την αυθαίρετη χρήση του εργαλείου των μαζικών παρακολουθήσεων¹⁰³, προέβη σε ερμηνεία των κριτηρίων που εισάγει η διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ και τα οποία πρέπει να πληρούνται για να θεωρηθεί νόμιμος τούτος ο περιορισμός στο δικαίωμα της απόρρητης, ελεύθερης επικοινωνίας¹⁰⁴. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο κατηγοριοποίησε τα κριτήρια αυτά σε αδρές γραμμές, απαιτώντας, κατ' αρχάς, να προβλέπεται ο περιορισμός στον νόμο¹⁰⁵.

Εν συνεχεία, ερμηνεύοντάς τα, διαμόρφωσε στη νομολογία του μία σειρά παραμέτρων που συναρτώνται με την ποιότητα του κανονιστικού πλαισίου, υπό την έννοια του «*rule of law*»¹⁰⁶, απαιτεί δηλαδή, μεταξύ άλλων, ο εθνικός νόμος που προβλέπει την παρακολούθηση να είναι προσβάσιμος στο κοινό και προβλέψιμος, να καθορίζει ρητά τις κατηγορίες των προσώπων, οι επικοινωνίες των οποίων μπορούν να τεθούν υπό παρακολούθηση και τη φύση των αδικημάτων η διερεύνηση των οποίων δικαιολογεί την παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών, καθώς και να προσδιορίζει το χρονικό όριο λήψης του μέτρου και να προβλέπει ρυθμίσεις για την επεξεργασία, τη χρήση, τη διατήρηση καθώς και την καταστροφή του υλικού και την τυχόν απαιτούμενη διαβίβασή

¹⁰¹ Κουσουνή-Πανταζοπούλου, Α. (2020). Η μαζική παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών αλλοδαπών στην αλλοδαπή από την ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών: Σχόλιο στην από 19.5.2020 απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, *ό.π.*, σ. 230

¹⁰² Dimitrova D. (2022) 'Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria: Secret Surveillance and Electronic Communications Surveillance Only with Adequate Safeguards, or Nothing New Under the Sun'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2022/03/02/ekimdzhiev-and-others-v-bulgaria-nothing-new-under-the-sun/> [τελευταία πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2023]

¹⁰³ Στο ίδιο

¹⁰⁴ Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 7

¹⁰⁵ Στο ίδιο

¹⁰⁶ Στο ίδιο

του σε τρίτους¹⁰⁷, την εποπτεία της διαδικασίας εκ μέρους ανεξάρτητου οργάνου και την υποχρέωση ενημέρωσης του παρακολουθούμενου υποκειμένου¹⁰⁸. Όλα δε, τα προηγούμενα τελούν υπό την αίρεση του αναγκαίου μέτρου, όπως αυτό προσδιορίζεται από τα συγκεκριμένα της δημοκρατικής κοινωνίας, σε αναφορά δηλαδή με σκοπούς αφορώντες την εθνική ή δημόσια ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας, της ηθικής, καθώς επίσης και την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων¹⁰⁹.

2.1. Ανάλυση των επιμέρους κριτηρίων του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ

2.1.1 Πρόβλεψη του περιορισμού στην εθνική νομοθεσία

Η πρώτη προϋπόθεση που απορρέει από τη διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ είναι κάθε επέμβαση στην ιδιωτική ζωή να ερείδεται σε εθνικό νόμο¹¹⁰. Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει ότι ο «νόμος» εκλαμβάνεται υπό την ουσιαστική και όχι την τυπική του έννοια ώστε να συμπεριλαμβάνονται, εκτός της κείμενης νομοθεσίας, οι εφαρμοστέες από το εθνικό δίκαιο διεθνείς συμβάσεις, οι διοικητικές κανονιστικές πράξεις, οι πράξεις επαγγελματικών ενώσεων καθώς και η ερμηνεία του κείμενου δικαίου από τα εθνικά δικαστήρια¹¹¹. Επίσης, η έννοια του «νόμου», η οποία συνεπάγεται την πλήρωση ορισμένων ποιοτικών κριτηρίων, περιλαμβάνει τόσο το γραπτό όσο και το άγραφο δίκαιο¹¹². Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια του «νόμου» καταλαμβάνει τόσο τις χώρες με ηπειρωτικό δικαϊκό σύστημα, στις οποίες θεωρείται αυτονόητο ότι η επέμβαση του κράτους στα ατομικά δικαιώματα των πολιτών απαιτεί ρητή νομική βάση¹¹³, όσο και τις χώρες του «*common*

¹⁰⁷Κουσουνή-Πανταζοπούλου, Α. (2020). Η μαζική παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών αλλοδαπών στην αλλοδαπή από την ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών: Σχόλιο στην από 19.5.2020 απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, *ό.π.*, σ. 231

¹⁰⁸Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 8

¹⁰⁹Στο ίδιο

¹¹⁰EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, *ό.π.*, σ. 125

¹¹¹Ακτύπης Σ. *κ.ά.*, *ό.π.*, σ. 414

¹¹²De Hert, P. (2005) 'Balancing security and liberty within the European human rights framework. A critical reading of the Court's case law in the light of surveillance and criminal law enforcement strategies after 9/11', *Utrecht Law Review*, Volume 1, Issue 1, σ. 10. Διαθέσιμο στο:

<https://utrechtlawreview.org/articles/10.18352/ulr.4> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

¹¹³Στο ίδιο, σ. 6

law»¹¹⁴, στις οποίες υιοθετείται η αντίθετη άποψη ότι όλα επιτρέπονται εκτός αν απαγορεύονται¹¹⁵.

2.1.2 Συμβατότητα της εθνικής νομοθεσίας με τα δικαιιοκρατικά κριτήρια του «rule of law»

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, για να θεωρηθεί ότι το επαχθές μέτρο της άρσης του απορρήτου της επικοινωνίας προβλέπεται «υπό του νόμου» δεν επαρκεί η απλή αναφορά στο εθνικό δίκαιο, αλλά απαιτείται η σχετική ρύθμιση να παρουσιάζει ορισμένη ποιότητα, η οποία επιβάλλεται από την αρχή του κράτους δικαίου¹¹⁶. Συγκεκριμένα, ο εθνικός νόμος απαιτείται να είναι προσβάσιμος από το υποκείμενο στο οποίο αφορά και προβλέψιμος και να εγγυάται επαρκή προστασία έναντι καταχρηστικής επέμβασης στα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη διάταξη του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

2.1.2.1. Η έννοια της προσβασιμότητας («accessibility»)

Ο νόμος, βάσει του οποίου λαμβάνονται μέτρα μυστικής παρακολούθησης, απαιτείται να είναι επαρκώς προσβάσιμος, δηλαδή ο πολίτης να έχει μία επαρκή υπό τις περιστάσεις ένδειξη των κανόνων που εφαρμόζονται σε συγκεκριμένη υπόθεση¹¹⁷. Ως εκ τούτου, ο επίμαχος νόμος πρέπει να έχει ψηφιστεί, θεσπιστεί και τεθεί σε ισχύ σύμφωνα με τις κείμενες διαδικασίες, να έχει δημοσιευτεί και να είναι δημοσίως διαθέσιμος, υπό την έννοια ότι παρέχεται δωρεάν στο σύνολο των πολιτών ευχερής πρόσβαση, έστω και μέσω Διαδικτύου, στο κείμενό του. Για την αξιολόγηση της προσβασιμότητας του εκάστοτε κανόνα λαμβάνονται υπόψιν οι περιστάσεις, το αντικείμενο και το περιεχόμενό του καθώς και ο αριθμός και η ιδιότητα των αποδεκτών του¹¹⁸. Με το σκεπτικό αυτό, κρίθηκαν επαρκώς προσβάσιμοι τεχνικοί κανόνες σχετικά με τις τηλεπικοινωνίες, παρά την πολυπλοκότητά τους, καθώς απευθύνονταν κυρίως σε όσους δραστηριοποιούνται στον χώρο των τηλεπικοινωνιών, οι οποίοι μπορούσαν να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτούς μέσω των οδηγιών που δημοσιεύονταν στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης¹¹⁹.

¹¹⁴EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 125

¹¹⁵De Hert, P., ό.π., σ. 6

¹¹⁶Ακτύπης Σ. κ.ά, ό.π., σ. 414

¹¹⁷Στο ίδιο

¹¹⁸Στο ίδιο

¹¹⁹ΕΔΔΑ, *Groppera Radio AG κ.ά. κατά Ελβετίας (Ολομέλεια)*, § 68 σε Ακτύπης Σ. κ.ά, ό.π., σ. 414, υποσημ. 261

2.1.2.2. Η έννοια της προβλεψιμότητας («foreseeability») στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων

Ο νόμος απαιτείται να είναι επαρκώς προβλέψιμος ως προς τις έννομες συνέπειες προκειμένου το ενδιαφερόμενο υποκείμενο να είναι σε θέση να προβλέψει τις επιπτώσεις των πράξεών του¹²⁰ και να συμπεριφέρεται σύμφωνα με το νόμο¹²¹. Το ΕΔΔΑ αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στην απαίτηση της προβλεψιμότητας του εθνικού κανονιστικού πλαισίου¹²², επισημαίνοντας ότι αυτή αποκτά διαφορετική έννοια στο πλαίσιο των μυστικών παρακολουθήσεων σε σχέση με πολλούς άλλους τομείς¹²³. Συγκεκριμένα, λαμβανομένου υπόψιν ότι το συγκεκριμένο μέτρο εξυπηρετεί την αποκάλυψη της αλήθειας¹²⁴, η προβλεψιμότητα δεν μπορεί εν προκειμένω να σημαίνει ότι κάθε άτομο πρέπει να είναι σε θέση να γνωρίζει ότι οι επικοινωνίες του θα παρακολουθηθούν από τις αρχές ώστε να προσαρμόσει κατάλληλα τη συμπεριφορά του¹²⁵. Αντιθέτως, τα υποκείμενα απαιτείται να μπορούν να προβλέπουν σε εύλογο βαθμό, έστω και κατόπιν παροχής συμβουλών από εξειδικευμένους νομικούς, ότι εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του νόμου¹²⁶.

Οι κανόνες που προβλέπουν τη μυστική παρακολούθηση πρέπει ιδίως να είναι ακριβείς, σαφείς και λεπτομερείς, καθώς πρόκειται για σοβαρή επέμβαση σε θεμελιώδες δικαίωμα και η τεχνολογία που χρησιμοποιείται είναι πολύπλοκη και διαρκώς εξελισσόμενη¹²⁷. Η απαίτηση της σαφήνειας εφαρμόζεται όσον αφορά στην διακριτική ευχέρεια των εθνικών αρχών¹²⁸, το εύρος και ο τρόπος άσκησης της οποίας πρέπει να προσδιορίζονται με εύλογη σαφήνεια και βεβαιότητα προκειμένου να εξασφαλίζεται στα

¹²⁰EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 127

¹²¹Salamanca, E. (2014) 'RESPECT FOR PRIVACY AND PERSONAL DATA PROTECTION IN THE CONTEXT OF MASS SURVEILLANCE OF COMMUNICATION', *Journal of the Spanish Institute for Strategic Studies*, v. 4/2014, σ. 16-17

¹²²Didier Bigo, κ.ά, ό.π., σ. 26

¹²³EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom [GC]* §§ 333-334

¹²⁴EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 141

¹²⁵EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabo and Vissy v. Hungary* § 62

¹²⁶EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 11.

¹²⁷Στο ίδιο, σ. 131.

¹²⁸Στο ίδιο, σ. 11

υποκείμενα επαρκής προστασία έναντι του κινδύνου αυθαίρετης επέμβασης¹²⁹, ο οποίος καθίσταται προφανής εν προκειμένω λόγω του μυστικού χαρακτήρα του μέτρου¹³⁰. Ο εθνικός νόμος, συνεπώς, πρέπει να είναι επαρκώς σαφής ώστε να παρέχει στους πολίτες επαρκείς ενδείξεις σχετικά με τις περιστάσεις και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι δημόσιες αρχές είναι εξουσιοδοτημένες να προσφύγουν σε τέτοια μυστικά μέτρα¹³¹ καθώς και τους όρους έγκρισης και διεξαγωγής των παρακολουθήσεων από τις αρχές επιβολής του νόμου¹³².

2.1.2.3. Επαρκείς εγγυήσεις έναντι καταχρηστικής άσκησης εξουσίας

Το ΕΔΔΑ, αναγνωρίζοντας τον εγγενή κίνδυνο κατάχρησης εξουσίας σε κάθε σύστημα μυστικής παρακολούθησης, αποφάνθηκε στην υπόθεση *Kennedy v. United Kingdom*¹³³ ότι απαιτείται το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο να προβλέπει επαρκείς εγγυήσεις, όχι απλώς σε θεωρητικό επίπεδο αλλά αποτελεσματικές στην πράξη, προκειμένου να μην συντρέχει παραβίαση του άρθρου 8. Συγκεκριμένα, οι ελάχιστες εγγυήσεις που πρέπει να ορίζονται στην εθνική νομοθεσία προς αποτροπή των καταχρήσεων εξουσίας, είναι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, οι ακόλουθες: (α) η φύση των απειλών που μπορεί να οδηγήσουν σε μια διαδικασία μυστικής παρακολούθησης, (β) ο καθορισμός του κύκλου των υποκειμένων των οποίων η επικοινωνία ενδέχεται να παρακολουθηθεί, (γ) η ορισμένη διάρκεια του μέτρου, (δ) η διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την εξέταση, χρήση και αποθήκευση των δεδομένων που λαμβάνονται από τις ενέργειες αυτές, (ε) τα προληπτικά μέτρα που πρέπει να λαμβάνονται κατά τη διαβίβαση και κοινοποίηση των δεδομένων αυτών σε τρίτα μέρη και (στ) τις περιστάσεις υπό τις οποίες τα δεδομένα που αφορούν το περιεχόμενο της συνομιλίας μπορούν ή πρέπει να διαγραφούν ή να καταστραφούν.

¹²⁹EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Weber and Saravia* § 94, *Roman Zakharov v. Russia* § 229-230

¹³⁰EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Weber and Saravia* § 93, *Roman Zakharov v. Russia* § 229, *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria*, § 75

¹³¹EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* § 229

¹³²Laudrain, A. (2019) *SMART-CITY TECHNOLOGIES, GOVERNMENT SURVEILLANCE & PRIVACY: Assessing the potential for chilling effects and existing safeguards in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Leiden Law School, Grotius Centre for International Legal Studies, σ. 16. Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3437216> [τελευταία πρόσβαση 25/9/2022]

¹³³ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

2.1.2.3.1. Η φύση των απειλών που μπορεί να οδηγήσουν σε μια διαδικασία μυστικής παρακολούθησης

Η εθνική νομοθεσία, στο πλαίσιο της απαίτησης για προβλεψιμότητα, πρέπει να καθορίζει με σαφήνεια, κατ' αρχάς, τη φύση των απειλών για την διερεύνηση των οποίων ενδέχεται να δοθεί εντολή παρακολούθησης¹³⁴. Το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι δεν απαιτείται να αναφέρονται εξαντλητικά και ονομαστικά τα συγκεκριμένα αδικήματα που μπορούν να οδηγήσουν σε υποκλοπή αλλά θα πρέπει να παρέχονται επαρκείς λεπτομέρειες για τη φύση των εν λόγω αδικημάτων¹³⁵. Η ακεραιότητα του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 φαίνεται να τίθεται περισσότερο σε διακινδύνευση όταν λαμβάνει χώρα άρση του απορρήτου των επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας. Δεδομένου ότι πρόκειται για αόριστη νομική έννοια, οπότε η αξιολογική κρίση για την υπαγωγή μίας πραγματικής κατάστασης στο φάσμα της απειλής ή διακινδύνευσης της εθνικής ασφάλειας εκφεύγει από τα όρια του νομικού χαρακτηρισμού και συνιστά και πολιτική κρίση κατόπιν ηθικής και ιστορικής αξιολόγησης των εκάστοτε συνθηκών¹³⁶, το δικαστήριο του Στρασβούργου υιοθετεί στις συναφείς αποφάσεις του μία αξιωματική διατύπωση ορίζοντας «εκ της φύσεώς τους, τις απειλές σε βάρος της εθνικής ασφάλειας ως εξ' ορισμού απρόβλεπτες και δυσχερώς προσδιορίσιμες εκ των προτέρων»¹³⁷. Κατά συνέπεια, αμβλύνει τις αξιώσεις του σε σχέση με τον προβλέψιμο χαρακτήρα του μέτρου και αποκλίνει από την απόλυτη προστασία του δικαιώματος στην ελεύθερη, απόρρητη επικοινωνία, προβάλλοντας ως αιτιολογία την εκθετικά εξελισσόμενη τεχνολογία των κατασκοπικών παρακολουθήσεων και ακολούθως, τη διασπορά της τρομοκρατίας στην Ευρώπη, οι δημοκρατικές κοινωνίες της οποίας πρέπει να αμυνθούν έναντι υπαρκτών απειλών, οι οποίες υπονομεύουν την υπόσταση και την εύρυθμη λειτουργία τους, και προβαίνοντας έτσι σε μία πρώτη στάθμιση της αναλογικότητας του μέτρου¹³⁸.

2.1.2.3.2. Ο καθορισμός του κύκλου των υποκειμένων των οποίων η επικοινωνία ενδέχεται να παρακολουθηθεί

Ο εθνικός νόμος που προβλέπει την παρακολούθηση απαιτείται επίσης να καθορίζει ρητά τις κατηγορίες των προσώπων, οι επικοινωνίες των οποίων μπορούν να

¹³⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* § 243

¹³⁵ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Kennedy v. UK*, § 159

¹³⁶ Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 8-9

¹³⁷ ΕΔΔΑ, *Al Nashif v. Bulgaria*, 20 June 2002, § 121. Βλ. ομοίως, ΕΔΔΑ, *Kennedy v. The United Kingdom*, ..., *op.cit.*, υποσ. 71, § 159 σε Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 17, υποσημ. 73

¹³⁸ Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 16-17

τεθούν υπό παρακολούθηση. Το ΕΔΔΑ, στην απόφασή του *Roman Zakharov v. Russia*¹³⁹, διαπιστώνει παραβίαση του άρθρου 8, καθώς ο ρωσικός νόμος επέτρεπε αφενός μεν την άρση του τηλεφωνικού απορρήτου με μόνη την αναφορά στη χωρική έκταση περιοχών συνδεδεμένων με τη διερεύνηση εγκληματικών ενεργειών και χωρίς την ανάγκη περαιτέρω ταυτοποίησης των παρακολουθούμενων υποκειμένων¹⁴⁰, αφετέρου δε την παρακολούθηση προσώπου που ενδέχεται να έχει πληροφορίες για κάποιο αδίκημα ή σχετικά με κάποια ποινική υπόθεση χωρίς να διασαφηνίζεται η πρακτική εφαρμογή των όρων «πρόσωπο που μπορεί να έχει πληροφορίες για ένα αδίκημα» και «πρόσωπο που μπορεί να έχει πληροφορίες σχετικές με την ποινική υπόθεση» και χωρίς να έχει διαμορφωθεί σχετική νομολογία από τα εθνικά δικαστήρια¹⁴¹. Ένα χρόνο αργότερα, στην απόφασή του *Szabó and Vissy v. Hungary*¹⁴², το ΕΔΔΑ επέμεινε περισσότερο στην ανάγκη προσδιορισμού των παρακολουθούμενων υποκειμένων και συγκεκριμένης διασύνδεσής τους με την πρόληψη της τρομοκρατικής απειλής εκτιμώντας ότι οι γενικόλογες αναφορές σε δυσχερώς ταυτοποιούμενες κατηγορίες προσώπων δεν πληρούν τα κριτήρια των νόμιμων περιορισμών της ΕΣΔΑ¹⁴³. Από την *a contrario* ερμηνεία της κρίσης του ΕΔΔΑ συνάγεται ότι απαιτείται αφενός μεν η εθνική νομοθεσία να προσδιορίζει επαρκώς τις κατηγορίες των πολιτών των οποίων οι επικοινωνίες ενδέχεται να παρακολουθηθούν, αφετέρου δε η αίτηση και η άδεια για άρση του απορρήτου να προσδιορίζουν σαφώς ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, του οποίου οι επικοινωνίες πρόκειται να τεθούν υπό παρακολούθηση ή ένα ενιαίο σύνολο χώρων στους οποίους διατάσσεται η άρση με την αναφορά ονοματεπώνυμου, διευθύνσεων, αριθμού τηλεφώνου ή άλλων σχετικών πληροφοριών ταυτοποίησης¹⁴⁴.

2.1.2.3.3. Η ορισμένη διάρκεια του μέτρου παρακολούθησης

Ο εθνικός νόμος πρέπει περαιτέρω να προβλέπει ορισμένη χρονική διάρκεια της πιθανής χρήσης κρυφών μέσων παρακολούθησης, η οποία συνιστά κατά το ΕΔΔΑ *sine qua*

¹³⁹ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

¹⁴⁰ Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 13

¹⁴¹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* § 245

¹⁴² Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

¹⁴³ Παπανικολάου Α., *ό.π.*, σ. 13 και ΕΔΔΑ, *Szabó and Vissy v. Hungary* §§ 66-67: Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αναφορές «με την παρακολούθηση κεφαλαίου 7/Ε (3)» και «πρόσωπα που αφορά ταυτοποιούνται ... ως μια κατηγορία προσώπων» ανοίγουν το δρόμο για απεριορίστες παρακολουθήσεις μεγάλου αριθμού πολιτών της Ουγγαρίας.

¹⁴⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* § 264 και αναφορές εκεί

νοι κάθε νόμιμης τηλεφωνικής παρακολούθησης¹⁴⁵. Ο καθορισμός της συνολικής διάρκειας των μέτρων παρακολούθησης εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των αρχών που είναι αρμόδιες για την έκδοση και ανανέωση των ενταλμάτων παρακολούθησης¹⁴⁶. Ωστόσο, απαιτείται το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο να θέτει ρητά απώτατα χρονικά όρια και σαφή χρονοδιαγράμματα και διαδικασίες για την έναρξη, λήξη, ανανέωση και ανάκληση της εντολής παρακολούθησης¹⁴⁷ αμέσως μόλις παύσουν να υφίστανται οι απαιτούμενες προϋποθέσεις ή τα ίδια τα μέτρα δεν είναι πλέον αναγκαία¹⁴⁸. Το ΕΔΔΑ υιοθέτησε μία κατηγορηματική στάση και κατέγνωσε παραβίαση του δικαιώματος, όπου το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο δε θέτει απώτατα χρονικά όρια ως προς τη διάρκεια του μέτρου παρακολούθησης¹⁴⁹. Αξίζει, βέβαια, να σχολιαστεί η πιο ελαστική αντιμετώπιση της αξίωσης της πεπερασμένης διάρκειας του μέτρου των τηλεφωνικών παρακολουθήσεων στην υπόθεση *Kennedy v. United Kingdom*, όπου, ευρισκόμενο ενώπιον λόγων που ελλοχεύουν κινδύνους για την εθνική ασφάλεια, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει την μακρά διάρκεια των ερευνών των πολιτειακών αρχών λόγω της γενικής πολυπλοκότητας και του αριθμού των εμπλεκόμενων προσώπων σε τέτοιες υποθέσεις και επισημαίνει ότι «... η συνολική διάρκεια των μέτρων παρακολούθησης θα εξαρτηθεί από την πολυπλοκότητα και τη διάρκεια της έρευνας και υπό την προϋπόθεση ότι [το κανονιστικό πλαίσιο] διαθέτει επαρκείς εγγυήσεις, δεν είναι παράλογο η οριοθέτηση του ζητήματος να επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των αρμόδιων, οικείων αρχών»¹⁵⁰.

2.1.2.3.4. Η διαδικασία που πρέπει να ακολουθείται για την εξέταση, χρήση και αποθήκευση των δεδομένων που λαμβάνονται από τις παρακολουθήσεις

Επιβάλλεται, επιπλέον, η θέσπιση μίας διαδικασίας εξέτασης, χρήσης και αποθήκευσης των δεδομένων που προέκυψαν από την παρακολούθηση, κοινοποίησής τους σε τρίτους και, τέλος, καταστροφής των εν λόγω δεδομένων¹⁵¹. Ειδικότερα, το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο πρέπει να προβλέπει με επαρκή σαφήνεια και σε μορφή προσιτή στο κοινό τα χρονικά πλαίσια, τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες που ακολουθούνται για την επιλογή των δεδομένων προς εξέταση, την κοινοποίηση, την αποθήκευση και την

¹⁴⁵ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 16

¹⁴⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 146

¹⁴⁷ Laudrain, Α., ό.π., σ. 17.

¹⁴⁸ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany*, § 52

¹⁴⁹ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 16

¹⁵⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Kennedy v. UK*, § 161

¹⁵¹ Ακτύπης Σ. κ.ά, ό.π., σ. 417

καταστροφή του υποκλαπέντος υλικού¹⁵². Όσον αφορά στην αποθήκευση των δεδομένων βάσει εμπιστευτικών κανόνων που υιοθετούνται και εφαρμόζονται από τις υπηρεσίες πληροφοριών, το Δικαστήριο απαιτεί να υπόκεινται σε εξωτερικό έλεγχο¹⁵³ που διενεργεί υπάλληλος με προσόντα δικαστικού λειτουργού, ο οποίος εξετάζει, επίσης, τις πληροφορίες που λαμβάνονται πριν διαβιβάσει στις αρμόδιες υπηρεσίες αυτές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τον νόμο και είναι σχετικές με τον σκοπό του μέτρου¹⁵⁴. Ακόμη, το ΕΔΔΑ θεωρεί συμβατή με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ την πρόβλεψη ενός ευλόγου χρονικού διαστήματος αποθήκευσης των σχετικών με την υπόθεση δεδομένων¹⁵⁵, τα οποία πρέπει να καταστρέφονται μετά το πέρας αυτού ή και νωρίτερα, όταν δεν είναι πλέον απαραίτητα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού¹⁵⁶, ενώ απαιτεί την άμεση καταστροφή των δεδομένων που δεν έχουν σχέση με τον σκοπό για τον οποίο αποκτήθηκαν¹⁵⁷.

2.1.2.3.5. Προηγούμενη δικαστική άδεια

Μεταξύ των εγγυήσεων που πρέπει να προβλέπει η εθνική νομοθεσία για τη διενέργεια μυστικών παρακολουθήσεων το ΕΔΔΑ συμπεριέλαβε την έκδοση προηγούμενης δικαστικής άδειας¹⁵⁸ προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η μυστική παρακολούθηση δεν διατάσσεται τυχαία, παρανόμως ή χωρίς τη δέουσα και ορθή εξέταση¹⁵⁹. Η υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων δεν μπορεί να ερείδεται σε υπερβολικά ευρεία και ασαφή απόφαση, που επιτρέπει, λόγω χάρη, απλώς τη μυστική παρακολούθηση ενός θύματος μαχαιρώματος και των "επαφών" του¹⁶⁰, αλλά αναγνωρίζει τη σημασία της ύπαρξης προηγούμενης δικαστικής αδειοδότησης με ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία, η οποία θα μπορούσε να περιορίσει την διακριτική ευχέρεια των δημοσίων αρχών κατά την ευρεία ερμηνεία των κατηγοριών των υποκειμένων των οποίων οι επικοινωνίες ενδέχεται

¹⁵² EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 146 και εξ αντιδιαστολής από την κρίση του ΕΔΔΑ στην απόφαση *Liberty and Others v. UK* § 69

¹⁵³ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 146

¹⁵⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany*, § 52

¹⁵⁵ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 255

¹⁵⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany*, § 52

¹⁵⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 255

¹⁵⁸ *Rusinova V.* ό.π., σ. 7.

¹⁵⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 146

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 141

να τεθούν υπό παρακολούθηση, ακολουθώντας μία δικαστική ερμηνεία των όρων ή μια καθιερωμένη πρακτική για τον καθορισμό περί της ύπαρξης επαρκών λόγων παρέμβασης επί των επικοινωνιών ενός συγκεκριμένου ατόμου¹⁶¹.

Εξετάζοντας το ζήτημα αυτό, το ΕΔΔΑ τάχθηκε με την απόφασή του στην υπόθεση *Roman Zakharov v. Russia* για πρώτη φορά¹⁶² υπέρ της εφαρμογής του κριτηρίου της «εύλογης υποψίας»¹⁶³, δηλαδή της απόδειξης εκ μέρους των αρχών πραγματικής ή εικαζόμενης σχέσης ανάμεσα στα πρόσωπα ή τις κατηγορίες προσώπων για τα οποία ζητείται η άρση του απορρήτου και στο σχεδιασμό ή τη διάπραξη όχι μόνον εγκληματικών πράξεων αλλά και πράξεων που θέτουν σε κίνδυνο την εθνική ασφάλεια¹⁶⁴. Συνεπεία των ανωτέρω, η άδεια δεν πρέπει να συνιστά αντιγραφή της αίτησης της διωκτικής αρχής για την επιβολή του μέτρου, αλλά θα πρέπει να είναι σαφής και λεπτομερής¹⁶⁵, να προσδιορίζεται σαφώς ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, του οποίου οι επικοινωνίες πρόκειται να τεθούν υπό παρακολούθηση ή ένα ενιαίο σύνολο χώρων στους οποίους διατάσσεται η άρση με την αναφορά ονοματεπώνυμου, διευθύνσεων, αριθμού τηλεφώνου ή άλλων σχετικών πληροφοριών¹⁶⁶, καθώς και τους επιτακτικούς λόγους που δικαιολογούν ένα τέτοιο παρεμβατικό μέτρο¹⁶⁷ και εάν η αιτούμενη άρση πληροί την απαίτηση της «αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία»¹⁶⁸, η οποία θα αναλυθεί εκτενώς στη συνέχεια.

Όσον αφορά δε την αρμόδια αρχή για την αδειοδότηση της παρακολούθησης, αυτή χορηγείται κατά κανόνα από την δικαστική αρχή¹⁶⁹, η οποία θεωρείται ότι διαθέτει τα εχέγγυα της αμερόληπτης και ανεξάρτητης κρίσης. Ωστόσο, η αδειοδότηση της καταγραφής τηλεφωνικών συνδιαλέξεων από μη δικαστική αρχή μπορεί να είναι συμβατή με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, εφόσον πρόκειται για αρχή επαρκώς ανεξάρτητη από την

¹⁶¹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 73

¹⁶² Βλ. *Rusinova V.*, ό.π., σ. 5-6: Το ΕΔΔΑ χρησιμοποιούσε μέχρι τότε την ύπαρξη εύλογης υποψίας ως κριτήριο στις μυστικές παρακολουθήσεις μόνον στο ποινικό δίκαιο και δεν θεώρησε το κριτήριο αυτό απαραίτητο στις προηγούμενες αποφάσεις του στις υποθέσεις *Weber and Saravia* και *Liberty and Others v. The United Kingdom*, επιτρέποντας την ευρύτερη δυνατή υποκλοπή δεδομένων.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 6

¹⁶⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 260, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 67

¹⁶⁵ Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 531

¹⁶⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 264

¹⁶⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 141

¹⁶⁸ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 260

¹⁶⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 77

εκτελεστική εξουσία και στην περίπτωση αυτή ασκείται στενός έλεγχος¹⁷⁰. Περαιτέρω, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι μόνον σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις, στις οποίες ο δικαστικός έλεγχος θα ενείχε τον κίνδυνο της απώλειας πολύτιμου χρόνου, μπορεί να επιτραπεί η χορήγηση άδειας μυστικής παρακολούθησης από όργανα της εκτελεστικής εξουσίας, πρέπει όμως να υπόκειται απαραίτητως σε δικαστικό έλεγχο εκ των υστέρων¹⁷¹.

2.1.2.3.6. Εποπτεία των επιχειρήσεων μυστικών παρακολουθήσεων από ανεξάρτητη αρχή

Το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο πρέπει ακόμη να προβλέπει διαδικασίες ελέγχου και εποπτείας των επιχειρήσεων μυστικών παρακολουθήσεων¹⁷², που λαμβάνουν χώρα σε τρία στάδια: όταν διατάσσεται η παρακολούθηση για πρώτη φορά, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής ή μετά το πέρας αυτής¹⁷³. Λαμβανομένου υπόψιν ότι ιδίως κατά τα δύο πρώτα στάδια η μυστική παρακολούθηση και η αδειοδότηση και επανεξέτασή της πραγματοποιούνται εν αγνοία του υποκειμένου, το οποίο ως εκ τούτου δεν μπορεί να ασκήσει αυτοβούλως κάποιο αποτελεσματικό ένδικο μέσο ή να λάβει μέρος σε οποιαδήποτε διαδικασία επανεξέτασης, οι θεσπισθείσες διαδικασίες πρέπει να παρέχουν επαρκείς και ισοδύναμες εγγυήσεις που να διασφαλίζουν τα δικαιώματά του¹⁷⁴. Η εποπτεία ανατίθεται σε ανεξάρτητο όργανο, το οποίο έχει την εξουσία να ασκεί συνεχή και αποτελεσματικό έλεγχο κατόπιν της δέουσας και ορθής αξιολόγησης της πραγματικής βάσης του αιτήματος άρσης του απορρήτου¹⁷⁵. Αντιθέτως, όταν το εποπτικό όργανο απλώς επικυρώνει τις ενέργειες των υπηρεσιών ασφαλείας χωρίς να ελέγχει πραγματικά τα γεγονότα ή να παρέχει επαρκή εποπτεία, θεωρείται ότι συντρέχει παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ¹⁷⁶. Προκειμένου να διασφαλίζεται η αποτελεσματική πρόσβαση του εποπτικού οργάνου στις λεπτομέρειες των δραστηριοτήτων μυστικής παρακολούθησης οι μυστικές υπηρεσίες υποχρεούνται να τηρούν αρχεία των παρακολουθήσεων¹⁷⁷, ενώ για την

¹⁷⁰Στο ίδιο

¹⁷¹EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 81

¹⁷²Laudrain, A., ό.π., σ. 17

¹⁷³EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 145

¹⁷⁴EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 233

¹⁷⁵Laudrain, A., ό.π., σ. 17

¹⁷⁶EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 147

¹⁷⁷Στο ίδιο, σ. 147

αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της εποπτείας λαμβάνονται υπόψιν και οι εξουσίες του εποπτικού οργάνου όσον αφορά τυχόν διαπιστωθείσες παραβιάσεις¹⁷⁸.

Στην πρώτη απόφασή του στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων *Klass and Others v. Germany*¹⁷⁹ το ΕΔΔΑ είχε εμφατικά διευρύνει τον κύκλο των «αμερόληπτων» οργάνων επισημαίνοντας ότι: «η έλλειψη δικαστικού ελέγχου δεν αποτελεί από μόνη της απόδειξη για υπέρβαση του αναγκαίου αποδεκτού μέτρου, σε μια δημοκρατική κοινωνία» και αντισταθμίζοντας την έλλειψη αυτή με την ύπαρξη σχετικών κοινοβουλευτικών επιτροπών, επαρκώς αυτονομημένων σε σχέση με τα όργανα που διεξάγουν την έρευνα¹⁸⁰. Εν συνεχεία, περί τα τέλη του 2015, το ΕΔΔΑ με κατηγορηματικό τόνο αποδόμησε στην απόφαση *Zakharov v. Russia* το σύστημα άρσης του απορρήτου, όπως αυτό εφαρμόζεται από τις ρωσικές υπηρεσίες πληροφοριών, καθώς επίσης και από τις αστυνομικές αρχές της χώρας, οι οποίες διέθεταν εκ του νόμου αρμοδιότητα αδιαμεσολάβητης άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών και νομιμοποιούνταν να επιβάλλουν στους τηλεπικοινωνιακούς παρόχους την υποχρέωση χορήγησης στοιχείων επικοινωνίας, χωρίς ενδιάμεσες δικαστικές ή άλλου τύπου διαδικαστικές εγγυήσεις¹⁸¹. Εν τέλει, ένα χρόνο αργότερα, στην απόφαση *Szabó and Vissy v. Hungary* το Δικαστήριο αποφάνθηκε ρητά ότι από τη στιγμή που οι καταχρήσεις είναι εν δυνάμει τόσο εύκολες στον συγκεκριμένο τομέα, επί της αρχής είναι επιθυμητό ο εποπτικός έλεγχος να ανατίθεται σε έναν δικαστή με ειδικές γνώσεις¹⁸², καθώς ο δικαστικός έλεγχος προσφέρει τις καλύτερες εγγυήσεις ανεξαρτησίας, αμεροληψίας και ορθής διαδικασίας¹⁸³, ενώ η εποπτεία από μη δικαστικά όργανα μπορεί κατ' εξαίρεση να θεωρηθεί συμβατή με την ΕΣΔΑ, εφόσον το εποπτικό όργανο είναι ανεξάρτητο από τις αρχές που διεξάγουν την παρακολούθηση, διαθέτει επαρκείς εξουσίες και αρμοδιότητες για την άσκηση αποτελεσματικής και συνεχούς εποπτείας¹⁸⁴ και υπόκειται σε στενό έλεγχο. Σε ό,τι αφορά τη λογοδοσία ενώπιον των πολιτειακών οργάνων ως προς τις συντελεσμένες άρσεις, το ΕΔΔΑ σε αποφάσεις των τελευταίων ετών, δε θεωρεί ότι ο κοινοβουλευτικός έλεγχος συνιστά αδιαμφισβήτητο

¹⁷⁸Στο ίδιο, σ. 147

¹⁷⁹ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

¹⁸⁰Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 19

¹⁸¹Στο ίδιο, σ. 19-20

¹⁸²EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 77

¹⁸³EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 145

¹⁸⁴Στο ίδιο, σ. 147

εργαλείο για την *a posteriori* διακρίβωση της νομιμότητας, μόνον εκ του λόγου της ύπαρξής του, αλλά αξιώνει πειστικά διαδικαστικά προαπαιτούμενα καθώς και τον επακριβή προσδιορισμό στον νόμο των μεθόδων και των κριτηρίων βάσει των οποίων πιστοποιείται η τήρηση ορθών διαδικασιών κατά την άρση του απορρήτου προκειμένου να θεωρήσει ως επαρκή τον εγγυητικό ρόλο των κοινοβουλευτικών οργάνων¹⁸⁵.

2.1.2.3.7. Δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου

Το ΕΔΔΑ επεσήμανε, τέλος, την υποχρέωση επακόλουθης ενημέρωσης του υποκειμένου ως εγγύηση του εθνικού κανονιστικού πλαισίου κατά της κατάχρησης εξουσίας¹⁸⁶. Λόγω του μυστικού χαρακτήρα των μέτρων, η μεταγενέστερη ενημέρωση του υποκειμένου εις βάρος του οποίου επιβλήθηκαν μέτρα παρακολούθησης των επικοινωνιών του δεν είναι πάντοτε εφικτή, καθώς η απειλή ή ο κίνδυνος στην αντιμετώπιση του οποίου κατατείνουν μπορεί να διαρκεί για χρόνια μετά την αναστολή τους και η σχετική ενημέρωση μπορεί να οδηγήσει στην αποκάλυψη των μεθόδων και των πεδίων αναζήτησης και των εμπλεκόμενων στελεχών των μυστικών υπηρεσιών, διακυβεύοντας τον μακροπρόθεσμο σκοπό των ληφθέντων μέτρων¹⁸⁷. Η απουσία γνωστοποίησης των μέτρων άρσης αμέσως μόλις παύσει η ισχύς τους δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη ότι δεν πληρούταν το κριτήριο της «αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία», καθώς η ίδια η άγνοια της άρσης εξασφαλίζει την αποτελεσματικότητά της¹⁸⁸. Ωστόσο, όταν μπορεί να διασφαλιστεί ότι δεν διακυβεύεται ο σκοπός για τον οποίο επιβλήθηκε ο περιορισμός, η σχετική ενημέρωση πρέπει να παρέχεται στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα¹⁸⁹, κατόπιν σχετικού αιτήματός τους και ενδεχομένως σύμφωνης γνώμης αμερόληπτης αρχής. Έχει γίνει δεκτό ότι η πρόβλεψη της δυνατότητας άσκησης ενδίκου μέσου ενώπιον ανεξάρτητου οργάνου αποτελεί εγγύηση ισοδύναμη με την υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου. Στην πρόσφατη απόφασή του *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria* το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την έλλειψη της βουλγαρικής νομοθεσίας, η οποία προβλέπει δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου μόνον επί παράνομης παρακολούθησης, και υπενθυμίζει ότι η εν λόγω ενημέρωση πρέπει να παρέχεται σε κάθε περίπτωση, εφόσον δεν θέτει σε κίνδυνο μια εν

¹⁸⁵Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 20-21

¹⁸⁶Rusinova V., ό.π., σ. 7

¹⁸⁷EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 287

¹⁸⁸Στο ίδιο.

¹⁸⁹EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 147

εξελίξει έρευνα και αποτελεί προϋπόθεση για την υποβολή αιτήματος θεραπείας, για παράδειγμα στη Βουλγαρία είναι απαραίτητη για την υποβολή αιτήσεων αποζημίωσης¹⁹⁰.

Το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την αποτελεσματικότητα των ενδίκων μέσων ενώπιον των δικαστηρίων¹⁹¹. Κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το άτομο εις βάρος του οποίου επιβλήθηκε άρση απορρήτου πρέπει να έχει πρόσβαση στα στοιχεία που συλλέχθηκαν και σε «αποτελεσματικό έλεγχο» ώστε να μπορεί να προσφύγει ενώπιον των δικαστηρίων και να αμφισβητήσει αναδρομικά τα εν λόγω μέτρα και δη την αιτιολογία της απόφασης βάσει της οποίας επιβλήθηκαν. Ο αποκλεισμός του δικαιώματος ενημέρωσης και συνακόλουθα του δικαιώματος δίκαιης δίκης αντιβαίνει στην ΕΣΔΑ, καθώς επιτρέπει στην κρατική εξουσία να ενεργεί εν αγνοία των πολιτών πράξεις ρωγμής της ιδιωτικότητας με όρους αναγόμενους σε αόριστες νομικές έννοιες χωρίς να παρέχεται δικαστική προστασία και χωρίς εγγύηση του κράτους δικαίου ότι η άσκησή τους είναι σύμφωνη με την Σύμβαση και το Σύνταγμα.

2.1.3. Η νομιμότητα του σκοπού της επέμβασης

Η επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας πρέπει να επιδιώκει νόμιμο σκοπό¹⁹², η έλλειψη του οποίου αρκεί από μόνη της για τη διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ¹⁹³. Οι λόγοι για τους οποίους επιτρέπεται στο κράτος να επέμβει στο υπό εξέταση δικαίωμα απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ¹⁹⁴ και περιλαμβάνουν τις συνιστώσες μίας δημοκρατικής κοινωνίας, δηλαδή την εθνική και τη δημόσια ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων. Το ΕΔΔΑ δέχεται κατά κανόνα ότι το κράτος ενήργησε με νόμιμο σκοπό¹⁹⁵ και υιοθετεί μία συνοπτική πρακτική κατά την επαλήθευση της ύπαρξης αυτού¹⁹⁶ αλλά το βάρος επίκλησης και απόδειξης του

¹⁹⁰Dimitrova V., ό.π.

¹⁹¹EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 147

¹⁹²Βλ. άρθρο 8 § 2 ΕΣΔΑ

¹⁹³Ακτύπησ Σ. κ.ά., ό.π., σ. 418

¹⁹⁴Στο ίδιο

¹⁹⁵Στο ίδιο

¹⁹⁶EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 12

συγκεκριμένου σκοπού που εξυπηρετεί η εκάστοτε επέμβαση σε δικαίωμα φέρει το κράτος¹⁹⁷.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της εθνικής ασφάλειας, την οποία επικαλούνται πολλάκις τα κράτη ως νόμιμο σκοπό που δικαιολογεί τη λήψη μέτρων μαζικής παρακολούθησης των πολιτών. Η εθνική ασφάλεια αποτελεί αόριστη νομική έννοια και ίσως την πιο ευαίσθητη από τις εκφάνσεις του δημοσίου συμφέροντος, η οποία δημιουργεί εξ' ορισμού ζητήματα ταυτοτικού προσδιορισμού και εξειδίκευσης και δεν μπορεί να συνοδεύεται από αποδεικτικό υλικό των πραγματικών περιστατικών που συνδέονται αιτιωδώς με την έννοια του κινδύνου ή της απειλής για την εθνική ασφάλεια εξαιτίας του γεγονότος ότι στον πυρήνα της συναποτίθενται πραγματολογικά δεδομένα υψηλής διαβάθμισης σε σχέση με την εμπιστευτικότητά τους¹⁹⁸. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ για τις παρακολουθήσεις των επικοινωνιών, ιδίως όταν ο επιδιωκόμενος σκοπός συνίσταται στην προστασία της εθνικής ασφάλειας, οι εθνικές αρχές διαθέτουν ένα ορισμένο περιθώριο εκτίμησης, το οποίο, βέβαια, υπόκειται σε έλεγχο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, περιλαμβάνοντας τόσο τη νομοθεσία όσο και τις εφαρμοστικές αυτής αποφάσεις¹⁹⁹.

Το ΕΔΔΑ, κατά τον έλεγχο της νομιμότητας του σκοπού κρίνει κατά πόσον ο επικαλούμενος από το κράτος σκοπός υποκρύπτει άλλον, μη προβλεπόμενο στη Σύμβαση, ή, σε περίπτωση επίκλησης περισσότερων του ενός δικαιολογητικών σκοπών, επιλέγει να εξετάσει την υπόθεση υπό το φως του προσφορότερου, θέτοντας το πλαίσιο για την εξέταση της αναγκαιότητας της επέμβασης σε μία δημοκρατική κοινωνία²⁰⁰. Συνεπώς, η εξέταση της νομιμότητας του σκοπού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξέταση της αναγκαιότητας της επέμβασης και εν τέλει της νομιμότητάς της²⁰¹.

2.1.4. Η αναγκαιότητα της επέμβασης σε μία δημοκρατική κοινωνία

Ως τελευταία προϋπόθεση προκειμένου να θεωρηθεί δικαιολογημένη η επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας υπό το φως του άρθρου 8 § 2 της ΕΣΔΑ προβλέπεται να είναι αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία. Το ΕΔΔΑ δεν έχει προβεί σε

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 12

¹⁹⁸ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 9

¹⁹⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 145

²⁰⁰ Ακτύπης Σ. κ.ά., ό.π., σ. 418

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 419

έναν εξαντλητικό ορισμό της έννοιας της αναγκαιότητας και έχει διευκρινίσει ότι το επίθετο «αναγκαίος», όταν εμφανίζεται σε ρήτρα περιορισμού δικαιώματος, δεν σημαίνει το «απολύτως αναγκαίο» ή το «απαραίτητο υπό τις περιστάσεις», ούτε όμως παρουσιάζει την εννοιολογική ελαστικότητα όρων όπως «χρήσιμος», «λογικός» ή «επιθυμητός»²⁰², αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη μίας πειστικής κοινωνικής ανάγκης για την κρινόμενη επέμβαση²⁰³.

Η εξέταση της αναγκαιότητας μίας επέμβασης εμπεριέχει λογικά τον έλεγχο τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, σύμφωνα με την οποία απαιτείται να υφίσταται μία εύλογη σχέση μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και των μέσων που μετέρχονται οι αρχές για την επίτευξή του²⁰⁴. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο εξετάζει: 1) αν η επέμβαση ανταποκρίνεται σε κοινωνική απαίτηση, 2) αν συνιστά ένα μέτρο πρόσφορο και αναλογικό προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, χωρίς να πλήττει την ουσία του δικαιώματος ούτε να υπάρχουν άλλα λιγότερο επαχθή μέτρα για την ικανοποίησή του, και 3) αν το εναγόμενο κράτος επικαλείται σοβαρούς και επαρκείς λόγους²⁰⁵.

Το βάρος απόδειξης της αναγκαιότητας της επέμβασης σε μία δημοκρατική κοινωνία φέρει το εναγόμενο Κράτος, οι αρμόδιες αρχές του οποίου οφείλουν να προβούν στην αρχική αξιολόγηση περί ύπαρξης της εκάστοτε πειστικής κοινωνικής ανάγκης²⁰⁶. Για το λόγο αυτό το Δικαστήριο καταλείπει στα κράτη κατά την εξέταση της αναλογικότητας ένα περιθώριο εκτίμησης²⁰⁷, το εύρος του οποίου ποικίλλει ανάλογα με τη φύση του επιδιωκόμενου νόμιμου σκοπού, την ιδιαίτερη φύση της σχετικής παρέμβασης και τη σοβαρότητα των διακυβευόμενων συμφερόντων²⁰⁸.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 419

²⁰³ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 13

²⁰⁴ Ακτύπης Σ. κ.ά., ό.π., σ. 419

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 419

²⁰⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 13

²⁰⁷ Ακτύπης Σ. κ.ά., ό.π., σ. 419

²⁰⁸ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 14 σε συνδυασμό με Salamanca, E., (2014). 'RESPECT FOR PRIVACY AND PERSONAL DATA PROTECTION IN THE CONTEXT OF MASS SURVEILLANCE OF COMMUNICATION'. *Journal of the Spanish Institute for Strategic Studies*, N. 4/2014, σ. 19. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/349312596_Respect_for_privacy_and_personal_data_protection_in_the_context_of_mass_surveillance_of_communication_Revista_del_Instituto_Espanol_de_Estudios_Estrategicos [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Η αναγκαιότητα της επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας σταθμίζεται με βάση την αρχή της αναλογικότητας υπό ευρεία έννοια και εντός του πλαισίου μιας στενής ερμηνείας, εξυπηρετεί δε την εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων ανάμεσα στην προστασία του ατομικού δικαιώματος και την αναγκαιότητα προστασίας της δημοκρατικής κοινωνίας στο σύνολό της²⁰⁹. Σε μία τέτοια περίπτωση σύγκρουσης του ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος εναπόκειται στο Κράτος να επιλέξει τα πιο κατάλληλα εργαλεία και μέσα ώστε η επέμβαση στο ιδιωτικό συμφέρον να μην είναι δυσανάλογη προς την προστασία του δημοσίου συμφέροντος²¹⁰.

Ήδη με την πρώτη του σχετική απόφαση, *Klass and Others v. Germany*, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι οι σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες απειλούνται σοβαρά από τις εξελιγμένες μορφές κατασκοπίας και τρομοκρατίας ώστε το κράτος πρέπει να είναι σε θέση, προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τις απειλές αυτές, να αναλαμβάνει τη μυστική παρακολούθηση των ανατρεπτικών στοιχείων που δρουν εντός της δικαιοδοσίας του²¹¹. Συνακόλουθα, ιδίως για λόγους εθνικής ασφάλειας, αναγνωρίζεται στις εθνικές αρχές ένα περιθώριο εκτίμησης ως προς τα μέσα που θα επιλέξουν για να πετύχουν το νόμιμο σκοπό που επιδιώκουν²¹². Ωστόσο, δεδομένου ότι κάθε σύστημα μυστικής παρακολούθησης, ενέχει τον κίνδυνο υπονόμησης και καταστροφής της δημοκρατίας²¹³ υπό το πρόσχημα προστασίας της, το ανωτέρω περιθώριο δεν πρέπει να είναι απεριόριστο στο όνομα της μάχης κατά της κατασκοπείας και της τρομοκρατίας, αλλά πρέπει να είναι σύμφωνο προς την ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία²¹⁴.

Το Δικαστήριο, στις περιπτώσεις μυστικών επεμβάσεων στο δικαίωμα αλληλογραφίας, πρέπει να βεβαιωθεί ότι υπάρχουν επαρκείς και αποτελεσματικές εγγυήσεις διασφάλισης των συναφών δικαιωμάτων και προστασίας έναντι των καταχρήσεων²¹⁵. Η εξέταση και η επίβλεψη των μυστικών μέτρων παρακολούθησης λαμβάνει χώρα σε τρία χρονικά στάδια, τον χρόνο κατά τον οποίο διατάσσεται αρχικά η παρακολούθηση, τον χρόνο διενέργειάς της και τον χρόνο μετά το πέρας της, και

²⁰⁹ Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 529

²¹⁰ Laudrain A., ό.π., σ. 18

²¹¹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany*, § 48

²¹² Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 529

²¹³ Ακτύπης Σ. κ.ά., ό.π., σ. 422

²¹⁴ Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 529

²¹⁵ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 141

συνεκτιμώνται όλες οι περιστάσεις της υπόθεσης, όπως η φύση, η έκταση και η διάρκεια των πιθανών μέτρων, οι λόγοι που απαιτούνται για τη διαταγή τους, οι αρχές που είναι αρμόδιες να τα επιτρέψουν, να τα εκτελέσουν και να τα εποπτεύσουν, καθώς και το είδος της προσφυγής που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο²¹⁶.

Στην απόφασή του *Szabó and Vissy v. Hungary* το ΕΔΔΑ προχώρησε ένα βήμα παραπέρα σε σχέση με το περιεχόμενο της «δοκιμασίας αναγκαιότητας» που είχε δεχθεί στην υπόθεση *Klass and Others v. Germany* και έκρινε ότι η προϋπόθεση της αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία κατ' άρθρο 8 § 2 της ΕΣΔΑ θα πρέπει να ερμηνευθεί στο πλαίσιο αυτό ως «αυστηρή αναγκαιότητα» (“*strict necessity*”) με δύο εκφάνσεις: ένα μέτρο μυστικής παρακολούθησης θα πρέπει να είναι σύμφωνο με την ΕΣΔΑ μόνο εάν είναι αυστηρά αναγκαίο, ως μια γενική διαπίστωση, για τη διασφάλιση των δημοκρατικών θεσμών και επιπλέον, μόνο εάν είναι αυστηρά αναγκαίο ως μία ειδική διαπίστωση για την απόκτηση ζωτικών πληροφοριών σε μια συγκεκριμένη επιχείρηση²¹⁷.

2.2. Η ιδιότητα του θύματος παραβίασης ως προϋπόθεση του παραδεκτού της προσφυγής

Σύμφωνα με το άρθρο 34 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ μπορεί να εκδικάζει προσφυγές που υποβάλλονται από κάθε φυσικό πρόσωπο, μη κυβερνητικό οργανισμό ή ομάδα ατόμων, που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα παραβίασης οποιουδήποτε δικαιώματος, που κατοχυρώνεται στη Σύμβαση ή τα Πρωτόκολλά της, από οποιοδήποτε συμβαλλόμενο κράτος. Οι προσφυγές πρέπει να στρέφονται απαραίτητα κατά ενός ή περισσότερων Κρατών που έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση, διαφορετικά, εφόσον η προσφυγή στρέφεται κατά τρίτου Κράτους ή ιδιώτη, απορρίπτεται ως απαράδεκτη²¹⁸. Το ΕΔΔΑ, κατά την εξέταση των προϋποθέσεων παραδεκτού μιας προσφυγής εξετάζει και εάν η επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας λαμβάνει χώρα από δημόσια αρχή ή της αποδίδεται κατά κάποιο τρόπο, ώστε να προσδιορίσει αντίστοιχα εάν το συμβαλλόμενο Κράτος είναι παθητικά νομιμοποιούμενος διάδικος στη διαδικασία²¹⁹. Προϋπόθεση παραδεκτού της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ είναι, τέλος, η εξάντληση των ενδίκων

²¹⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 232

²¹⁷ Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 530

²¹⁸ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*, ό.π., σ. 7

²¹⁹ Σαρμάς Ι. κ.ά., ό.π., σ. 519.

μέσων που προβλέπει το εθνικό δίκαιο και η άσκηση της προσφυγής εντός προθεσμίας έξι μηνών από το αμετάκλητο της εσωτερικής απόφασης²²⁰.

Στο πλαίσιο εξέτασης του παραδεκτού μιας προσφυγής κατ' άρθρο 35 § 3 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ εξετάζει, κατ' αρχάς, εάν ο προσφεύγων απέκτησε την ιδιότητα του θύματος κατ' άρθρο 34 της ΕΣΔΑ²²¹. Ο προσφεύγων οφείλει, ειδικότερα, να αποδείξει ότι κατέστη προσωπικά και άμεσα θύμα παραβίασης της ΕΣΔΑ και θα πρέπει να έχει υποστεί σημαντική βλάβη²²² ενώ δεν αναγνωρίζεται κατ' αρχήν το δικαίωμα άσκησης *actio popularis*²²³. Όσον αφορά στην εξέταση της ιδιότητας του προσφεύγοντος ως θύματος, το ΕΔΔΑ έχει διευκρινίσει ότι δεν ελέγχει τη σχετική εθνική νομοθεσία και την πρακτική εφαρμογή της *in abstracto*, αλλά στο πλαίσιο διαπίστωσης εάν ο τρόπος εφαρμογής ή άσκησης επίδρασης στον προσφεύγοντα οδήγησε σε παραβίαση της ΕΣΔΑ²²⁴.

Ωστόσο, στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων, το ΕΔΔΑ, αναγνωρίζοντας ότι λόγω της μυστικότητας των δραστηριοτήτων αυτών το άτομο δεν γνωρίζει και δεν μπορεί να αποδείξει ότι οι επικοινωνίες του αποτέλεσαν αντικείμενο παρακολούθησης, ανέπτυξε μία τολμηρή νομολογία αναφορικά με την απόδοση της ιδιότητας του θύματος παραβίασης του δικαιώματος στο σεβασμό της αλληλογραφίας²²⁵. Συγκεκριμένα, δέχτηκε ότι ένα πρόσωπο μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις να ισχυριστεί ότι είναι θύμα παραβίασης λόγω της απλής ύπαρξης νομοθετικού πλαισίου που επιτρέπει τη λήψη μυστικών μέτρων παρακολούθησης, μη συμβατού προς τα κριτήρια της Σύμβασης, χωρίς να χρειάζεται να ισχυριστεί ότι τα μέτρα αυτά εφαρμόστηκαν πράγματι σε βάρος του, για να θεμελιωθεί η ιδιότητα του προσφεύγοντος στο πρόσωπό του²²⁶.

Το ΕΔΔΑ εξέτασε για πρώτη φορά το ζήτημα του «*victim status*» το 1978 στην υπόθεση *Klass and Others κατά Γερμανίας*, όπου έκρινε ότι από την ίδια την ύπαρξη της επίμαχης νομοθεσίας ελλοχεύει ο κίνδυνος υποκλοπής της αλληλογραφίας για όσα

²²⁰ Άρθρο 35 § 1 ΕΣΔΑ

²²¹ Σαρμάς, Ι. κ.ά., ό.π., σ. 519

²²² EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. ΤΟ ΕΔΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ, ό.π., σ. 3

²²³ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 143

²²⁴ Σαρμάς, Ι. κ.ά., ό.π., σ. 520

²²⁵ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 31

²²⁶ Maj. Sorina Ana MANEA (2021) 'RELEVANT PRINCIPLES IN THE ECHR AND CJEU JURISPRUDENCE REGARDING NATIONAL SECURITY'. *Bulletin of "Carol I" National Defence University*, June 2021, σ.3. Διαθέσιμο στο: <https://www.cceeol.com/search/article-detail?id=964489> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

πρόσωπα μπορούν να υπαχθούν σε αυτήν και, επομένως, οι προσφεύγοντες απέκτησαν την ιδιότητα του «θύματος» και διαπιστώθηκε επέμβαση δημόσιας αρχής στο δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας²²⁷. Στην απόφαση *Roman Zakharov v. Russia* το ΕΔΔΑ, ακολουθώντας τα πορίσματα της απόφασης *Kennedy v. The United Kingdom*²²⁸, επεσήμανε ότι κατά την εξέταση της νομιμοποίησης του θύματος λαμβάνονται υπόψιν αφενός μεν το πεδίο εφαρμογής της νομοθεσίας που επιτρέπει τη μυστική παρακολούθηση προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσον ο αιτών ενδέχεται να επηρεαστεί από αυτήν, είτε επειδή ανήκει στην ομάδα πολιτών που περιλαμβάνει η παρακολούθηση είτε γιατί εισάγεται γενικευμένη παρακολούθηση που επηρεάζει άμεσα όλους τους χρήστες των υπηρεσιών επικοινωνίας, αφετέρου δε η πρόβλεψη εσωτερικών ενδίκων μέσων και η αναμενόμενη αποτελεσματικότητά τους²²⁹, ελλείψει των οποίων η απειλή παρακολούθησης ενδεχομένως συνιστά επέμβαση στο προστατευόμενο δικαίωμα²³⁰. Την προσέγγιση αυτή επιβεβαίωσε ένα χρόνο αργότερα στην απόφαση στην υπόθεση *Szabó and Vissy v. Hungary*²³¹.

Με άλλα λόγια, σε υποθέσεις που αφορούν δραστηριότητες παρακολούθησης και διατήρησης δεδομένων είτε από μυστικές υπηρεσίες είτε από άλλα κυβερνητικά όργανα, το ΕΔΔΑ επέτρεψε στους ιδιώτες το δικαίωμα να αμφισβητήσουν έναν νόμο *in abstracto*, εάν η απλή ύπαρξη νομοθετημάτων περιορίζει την απόλαυση του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή από τον προσφεύγοντα και υπάρχει εύλογη πιθανότητα ο τελευταίος να έχει υποστεί ζημία²³². Το Δικαστήριο του Στρασβούργου διευρύνει τον δικονομικό κύκλο των εχόντων πρόσβαση στη δικαστική προστασία, υιοθετώντας μία ευρύτερη αντίληψη της έννοιας του «θύματος» σε σχέση με την προβλεπόμενη στο άρθρο 34 της ΕΣΔΑ, η οποία συνδέεται με τη διακινδύνευση που προκαλεί η εφαρμογή κάθε κανονιστικού πλαισίου που επιτρέπει μυστικά μέτρα παρακολούθησης, ήδη από τη θέση του σε εφαρμογή και την έναρξη ισχύος

²²⁷ Σαρμάς, Ι. κ.ά., *ό.π.*, σ. 521

²²⁸ Βλ. Keser, H., (2019). 'Article 8 of European Convention on Human Rights (ECHR) and the Protection of Personal Data. European Court of Human Rights' New Approaches to the Mass Data Processing', Masters thesis, University of Essex. Διαθέσιμο στο: <https://repository.essex.ac.uk/27027/> [τελευταία πρόσβαση 1 Μαρτίου 2023], σ. 21: Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι όταν οι αιτούντες είναι μέλη μιας ομάδας που διεξάγει ενεργή εκστρατεία κατά ενός συγκεκριμένου θέματος, μπορεί να συναχθεί εύλογος φόβος ότι οι επικοινωνίες τους αποτελούν αντικείμενο ενεργού παρακολούθησης.

²²⁹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia*, § 169 σε συνδυασμό με *Szabó and Vissy v. Hungary*, § 36

²³⁰ Ακτύπης Σ. κ.ά., *ό.π.*, σ. 413

²³¹ ΕΔΔΑ απόφ. της 12.1.2016, *Szabó και Vissy κατά Ουγγαρίας*, προσφ. Νο 37138/2014 με σχόλιο Σπ. Τάσση. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.1/2016 – Έτος 13ο, σ. 158-172, σ. 171

²³² Keser, H., *ό.π.*, σ. 24

του²³³, και την αναγκαιότητα να εξασφαλιστεί αποτελεσματικός έλεγχος τήρησης εγγυήσεων. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ μπορεί πλέον να ασκήσει προληπτικό και αφηρημένο έλεγχο στην κρατική μυστική παρακολούθηση στην Ευρώπη²³⁴ και φαίνεται να επιζητά να καταστήσει τα πρότυπά του πιο ευέλικτα ως προς τα κριτήρια του παραδεκτού και να βρίσκει νέες διατυπώσεις στη νομολογία του κατά την αξιολόγηση του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή προκειμένου να προσαρμοστεί στην τρέχουσα εξέλιξη, γνωστή ως «Big Data»²³⁵.

2.3. Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ για τα καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης

2.3.1. Οι αποφάσεις *Weber and Saravia v. Germany* και *Liberty and Others v. United Kingdom*

Η απόφαση στην υπόθεση *Weber and Saravia v. Germany*²³⁶, που εκδόθηκε το 2006, μόλις στην αυγή της ανάπτυξης των τεχνικών δυνατοτήτων για την παρακολούθηση, αποθήκευση και επεξεργασία δεδομένων και πριν από τις αποκαλύψεις του Edward Snowden, μπορεί να θεωρηθεί ως σημείο αναφοράς για τη διαμόρφωση της προσέγγισης του ΕΔΔΑ σχετικά με τις μαζικές παρακολουθήσεις²³⁷. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου εξέτασε για πρώτη φορά τη νομιμότητα της εθνικής νομοθεσίας που θεσπίζει τη λεγόμενη «στρατηγική παρακολούθηση», τη συλλογή και διαβίβαση προσωπικών δεδομένων σε άλλες αρχές²³⁸ προκειμένου να εντοπιστούν και να αποτραπούν σοβαροί κίνδυνοι που αντιμετωπίζει η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, όπως ένοπλη επίθεση στο έδαφός της ή διάπραξη διεθνών τρομοκρατικών επιθέσεων και ορισμένων άλλων σοβαρών εγκλημάτων και αξιολόγησε την παρακολούθηση ως γενικό μέτρο²³⁹. Μολονότι το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι οι παρεμβάσεις στο απόρρητο των τηλεπικοινωνιών που απορρέουν από τις προσβαλλόμενες διατάξεις ήταν αναγκαίες σε μια δημοκρατική κοινωνία προς το συμφέρον της εθνικής ασφάλειας και της πρόληψης του εγκλήματος²⁴⁰ και, ως εκ τούτου,

²³³ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 32

²³⁴ Watt, E., (2022). 'The legacy of the privacy versus security narrative in the ECtHR's jurisprudence'. *Verfassungblog ON MATTERS CONSTITUTIONAL*. [online] Διαθέσιμο στο: <https://verfassungblog.de/os6-privacy-vs-security/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

²³⁵ Keser, H., ό.π., σ. 24

²³⁶ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

²³⁷ Rusinova V., ό.π., σ. 5

²³⁸ Salamanca, E., ό.π., σ. 11

²³⁹ Rusinova V., ό.π., σ. 5

²⁴⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*, ό.π., σ. 2.

δεν παραβιάζουν το άρθρο 8, συγκέντρωσε τα έξι κριτήρια²⁴¹, τα οποία έχει αναπτύξει στη νομολογία του για τις στοχευμένες παρακολουθήσεις και απαιτείται να εφαρμοστούν κατά την εξέταση της προβλεψιμότητας της εθνικής νομοθεσίας για τα συστήματα μαζικής επιτήρησης²⁴².

Το ίδιο σκεπτικό απαντάται δύο χρόνια αργότερα στην απόφαση *Liberty and Others v. United Kingdom*²⁴³, όπου το ΕΔΔΑ κλήθηκε να εξετάσει αν η βρετανική νομοθεσία της δεκαετίας του 1990, η οποία μέσω του «*Electronic Facility Test*» επέτρεπε την ταυτόχρονη παρακολούθηση 10.000 τηλεφωνικών δικτύων που κατευθύνονταν από το Δουβλίνο στο Λονδίνο και ακολούθως στην ηπειρωτική Ευρώπη – επρόκειτο στην ουσία για μαζική υποκλοπή των τηλεφωνικών, τηλεομοιοτυπικών και ηλεκτρονικών επικοινωνιών, που διεξάγονταν μέσω μικροκυμάτων μεταξύ των δύο ραδιοφωνικών σταθμών της *British Telecom* από το Υπουργείο Άμυνας²⁴⁴, ήταν συμβατή με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ²⁴⁵. Το ΕΔΔΑ, εφαρμόζοντας τα προαναφερθέντα έξι κριτήρια της απόφασης *Weber and Saravia v. Germany* σχετικά με την προσβασιμότητα και την σαφήνεια του εθνικού νομοθετικού πλαισίου, διαπίστωσε ότι εν προκειμένω συντρέχει περίπτωση παραβίασης του άρθρου 8.

Στις δύο προαναφερθείσες αποφάσεις το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ρητά ότι οι εθνικές αρχές απολαμβάνουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά στην επιλογή του καλύτερου τρόπου διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας²⁴⁶ και «η απόφαση να λειτουργήσει ένα καθεστώς μαζικών παρακολουθήσεων προκειμένου να εντοπιστούν άγνωστες μέχρι σήμερα απειλές για την εθνική ασφάλεια», εμπίπτει σε αυτό το ευρύ περιθώριο εκτίμησης που απολαμβάνουν τα κράτη²⁴⁷. Δέκα χρόνια αργότερα, το Δικαστήριο, με τις αποφάσεις των Τμημάτων στις υποθέσεις *Centrum för rättvisa v. Sweden* και *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*, αναγνώρισε πολύ περισσότερο τη χρησιμότητα της μαζικής

²⁴¹ Βλ. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Weber and Saravia v. Germany*, § 95: Συγκεκριμένα, το εθνικό δίκαιο πρέπει να προσδιορίζει: α) τη φύση των απειλών για τις οποίες μπορεί να δοθεί εντολή παρακολούθησης, 2) τις κατηγορίες των προσώπων οι επικοινωνίες των οποίων μπορεί να τεθούν υπό παρακολούθηση, 3) το χρονικό διάστημα της παρακολούθησης, 4) τη διαδικασία εξέτασης, αξιοποίησης και αποθήκευσης των συλλεγέντων δεδομένων, 5) τις προφυλάξεις κατά την διαβίβαση δεδομένων σε τρίτους και 6) τις περιστάσεις υπό τις οποίες τα δεδομένα πρέπει να διαγραφούν ή να καταστραφούν.

²⁴² *Rusinova V.*, ό.π., σ. 5

²⁴³ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

²⁴⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Liberty and Others v. United Kingdom*, § 5

²⁴⁵ *Salamanca, E.*, ό.π., σ. 12

²⁴⁶ *Watt, E.*, ό.π., σ. 4

²⁴⁷ *Rusinova V.*, ό.π., σ. 3

παρακολούθησης των ξένων επικοινωνιών ή της στρατηγικής παρακολούθησης, διακηρύσσοντας ότι αποτελούν πολύτιμο μέσο για την επίτευξη των επιδιωκόμενων νόμιμων στόχων, ιδίως δεδομένου του σημερινού επιπέδου απειλής τόσο από την παγκόσμια τρομοκρατία όσο και από το σοβαρό διασυνοριακό έγκλημα²⁴⁸.

2.3.2. Οι εκδοθείσες την 25.5.2021 αποφάσεις *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* και *Centrum för rättvisa v. Sweden*²⁴⁹

Η απόφαση του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* αποτελεί την πρώτη απόφαση για τη διεθνή ανταλλαγή πληροφοριών στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ²⁵⁰. Η σημασία της έγκειται στο γεγονός ότι νομιμοποιεί τα καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης²⁵¹, τα οποία, σε αντίθεση με τις στοχευμένες παρακολουθήσεις που αποσκοπούν στη διερεύνηση ενός συγκεκριμένου στόχου ή ενός αναγνωρίσιμου εγκλήματος, χρησιμοποιούνται εν γένει για τη συλλογή πληροφοριών για ξένες χώρες και τον εντοπισμό νέων απειλών που οφείλονται σε γνωστούς αλλά και άγνωστους παράγοντες²⁵².

Παρά το γεγονός ότι οι υπό κρίση μαζικές παρακολουθήσεις θεωρήθηκαν μη νόμιμες ως μη πληρούσες τις προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2²⁵³, η πλειοψηφία του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως διαπιστώνει, όπως ακριβώς είχε δηλώσει το αρμόδιο Τμήμα το 2018, ότι οι μαζικές παρακολουθήσεις δεν είναι κατ' αρχήν παράνομες ή/και δυσανάλογες²⁵⁴ αλλά εν γένει συμβατές με τα κριτήρια της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, αρνούμενο να ακολουθήσει τη γραμμή που είχε χαραχτεί στις υποθέσεις *Roman Zakharov v. Russia* και *Szabó and Vissy v. Hungary* και επανερχόμενο στην προσέγγιση της απόφασης *Weber and Saravia v. Germany*²⁵⁵, αμβλύνει τα κριτήριά του, αρκούμενο για την επιβολή του μέτρου των

²⁴⁸ Watt E. (2021) 'MUCH ADO ABOUT MASS SURVEILLANCE – THE ECTHR GRAND CHAMBER 'OPENS THE GATES OF AN ELECTRONIC "BIG BROTHER" IN EUROPE' IN BIG BROTHER WATCH V UK'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgoobservers.com/2021/06/28/much-ado-about-mass-surveillance-the-ecthr-grand-chamber-opens-the-gates-of-an-electronic-big-brother-in-europe-in-big-brother-watch-v-uk/> [τελευταία πρόσβαση 1 Μαρτίου 2023]

²⁴⁹ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

²⁵⁰ Zalnieriute, M, (2021). 'Big Brother Watch v. UK'. *Verfassungsblog ON MATTERS CONSTITUTIONAL*. Διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/tag/big-brother-watch-v-uk/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

²⁵¹ Στο ίδιο, σ. 3

²⁵² EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 148

²⁵³ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 12

²⁵⁴ Zalnieriute, M, ό.π., σ. 3.

²⁵⁵ Rusinova V., ό.π., σ. 11

μαζικών παρακολουθήσεων, στην επίκληση της έννοιας των «απροσδιόριστων απειλών» («*unknown threats*») για την εθνική ασφάλεια, τις οποίες συνδέει με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της τεχνολογίας, η οποία καθίσταται πολλαπλώς αξιοποιήσιμη και στο πεδίο της βαριάς εγκληματικότητας και της τρομοκρατικής απειλής²⁵⁶.

Κατόπιν των ανωτέρω, η απαίτηση να καθοριστούν με σαφήνεια στο εθνικό δίκαιο οι κατηγορίες των προσώπων των οποίων οι επικοινωνίες μπορούν να παρακολουθηθούν και η φύση των αδικημάτων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια τέτοια εντολή καθώς και η απαίτηση ύπαρξης εύλογης υποψίας δεν μπορούν εύκολα να εφαρμοστούν σε ένα καθεστώς μαζικής παρακολούθησης²⁵⁷. Στην απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* οι μαζικές άρσεις του τηλεφωνικού απορρήτου έλαβαν χώρα για λόγους εθνικής ασφάλειας και το ΕΔΔΑ αρκέστηκε στην αόριστη επίκληση «απροσδιόριστων απειλών», σε αντίθεση με προηγούμενες αποφάσεις στις οποίες, ενώ το ζητούμενο μοιάζει να ήταν ευρύτερο και όχι αποκλειστικά προσανατολισμένο στην προάσπιση της εθνικής ασφάλειας, εξάρτησε τη νομιμότητα της απόφασης για μαζικές παρακολουθήσεις από την ύπαρξη «εύλογων υπονοιών»²⁵⁸²⁵⁹. Παρατηρείται, συνεπώς, κατ' επίκληση της ανάγκης για έγκαιρη συλλογή κρίσιμων πληροφοριών, προς αποτροπή εγκληματικών ενεργειών, μία διεύρυνση του κύκλου των παρακολουθούμενων προσώπων και χαλάρωση των κριτηρίων του ΕΔΔΑ σε σχέση με την προηγούμενη θέση του περί της ανάγκης ύπαρξης εύλογων υποψιών, που, κατά το σκεπτικό του δικαστηρίου, ενισχύουν την προληπτική δράση και την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα της πολιτείας στο πεδίο της προστασίας του απορρήτου εναντίον όσων προσπαθούν να το διεμβολίσουν εκμεταλλεόμενοι τις επαυξημένες δυνατότητες της τεχνολογίας²⁶⁰.

Η βασική προσέγγιση του δικαστηρίου και στις δύο αποφάσεις είναι ότι τα κράτη απολαμβάνουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης κατά την εισαγωγή ενός καθεστώτος

²⁵⁶ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 14

²⁵⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 148

²⁵⁸ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 15

²⁵⁹ Βλ. *Rusinova V.*, ό.π., σ. 5-6: Πρέπει να σημειωθεί ότι και στις αποφάσεις *Weber and Saravia v. Germany* και *Liberty and Others v. United Kingdom*, το ΕΔΔΑ δεν απαιτούσε την ύπαρξη εύλογης υποψίας ως κριτήριο, επιτρέποντας την ευρύτερη δυνατή υποκλοπή δεδομένων. Το εν λόγω κριτήριο είχε χρησιμοποιηθεί από το ΕΔΔΑ μόνο στις περιπτώσεις μυστικών παρακολουθήσεων στο ποινικό δίκαιο μέχρι την μεταστροφή της σχετικής νομολογίας με την έκδοση της απόφασης *Roman Zakharov v. Russia* στις 4 Δεκεμβρίου 2015.

²⁶⁰ Παπανικολάου Α., ό.π., σ. 14

μαζικής παρακολούθησης για την προστασία της εθνικής ασφάλειας και τον καθορισμό των σχετικών διαδικασιών²⁶¹. Ωστόσο, υπογραμμίζει την ανάγκη ύπαρξης «end-to-end» εγγυήσεων, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι λαμβάνει χώρα επαρκής έλεγχος σε όλα τα στάδια διεξαγωγής των μαζικών παρακολουθήσεων, τα οποία διακρίνει σε τέσσερα: 1) την υποκλοπή και την αρχική διατήρηση των επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων, 2) την επιλογή των επικοινωνιών και των σχετικών δεδομένων που θα αποτελέσουν αντικείμενο διερεύνησης βάσει της εφαρμογής ειδικών κριτηρίων («specific selectors»), 3) την εξέταση των επιλεγέντων επικοινωνιών και των σχετικών δεδομένων από αναλυτές, και 4) την επακόλουθη διατήρηση των δεδομένων και χρήση του «τελικού προϊόντος», συμπεριλαμβανομένης της ανταλλαγής δεδομένων με τρίτους²⁶².

Το ΕΔΔΑ ανέπτυξε μία σειρά κριτηρίων, περισσότερων από εκείνα που αναπτύχθηκαν στην απόφαση *Weber and Saravia v. Germany*, απαιτώντας από το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο να προσδιορίζει με σαφήνεια: 1) τους λόγους για τους οποίους μπορεί να επιτραπεί η μαζική παρακολούθηση, 2) τις περιστάσεις υπό τις οποίες μπορεί να παρακολουθηθούν οι επικοινωνίες ενός ατόμου, 3) τη διαδικασία χορήγησης άδειας άρσης απορρήτου, 4) τις διαδικασίες επιλογής, εξέτασης και χρήσης του υλικού που συλλέχθηκε από την παρακολούθηση, 5) τις προφυλάξεις που πρέπει να λαμβάνονται κατά την κοινοποίηση του υλικού σε τρίτους, 6) τα χρονικά όρια της παρακολούθησης, αποθήκευσης του υλικού και τις περιστάσεις υπό τις οποίες το υλικό αυτό πρέπει να διαγράφεται και να καταστρέφεται, 7) τις διαδικασίες και τους τρόπους εποπτείας της συμμόρφωσης προς τις ανωτέρω εγγυήσεις από ανεξάρτητη αρχή και τις εξουσίες της για την αντιμετώπιση της μη συμμόρφωσης, και 8) τις διαδικασίες ανεξάρτητου μεταγενέστερου ελέγχου της εν λόγω συμμόρφωσης και τις εξουσίες που ανατίθενται στον αρμόδιο φορέα για την αντιμετώπιση περιπτώσεων μη συμμόρφωσης²⁶³. Τα ανωτέρω κριτήρια λαμβάνονται υπόψιν από το Δικαστήριο όταν καλείται να αξιολογήσει εάν το Κράτος ενήργησε εντός του πεδίου διακριτικής ευχέρειας, το οποίο έτσι καθίσταται στενότερο, και εάν η εισαγωγή καθεστώτος μαζικής παρακολούθησης είναι σύμφωνη με τον νόμο και αναγκαία σε μία

²⁶¹ Rusinova V., ό.π., σ. 11

²⁶² EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 148

²⁶³ Στο ίδιο, σ. 148-149

δημοκρατική κοινωνία προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί ο εγγενής κίνδυνος κατάχρησης εξουσίας²⁶⁴.

Οι πολυαναμενόμενες αποφάσεις του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* και *Centrum för Rättvisa v. Sweden* εκδόθηκαν την 25η Μαΐου 2021, ημέρα που συμπίπτει, ίσως όχι τόσο τυχαία, με την τρίτη επέτειο της έναρξης εφαρμογής του ΓΚΠΔ²⁶⁵. Η απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*, η οποία είναι αναμφίβολα λεπτομερέστερη συγκριτικά με την απόφαση στην υπόθεση *Centrum för Rättvisa v. Sweden*, επισκιάζοντάς την²⁶⁶, αποτελεί ορόσημο σχετικά με τη συμβατότητα των συστημάτων μαζικής παρακολούθησης με την ΕΣΔΑ²⁶⁷. Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε την ανάγκη και άδραξε την ευκαιρία να αναπτύξει περαιτέρω τη νομολογία του περί μαζικών παρακολουθήσεων²⁶⁸. Συγκεκριμένα, δεν αρκέστηκε στην απλή εφαρμογή των κάπως ξεπερασμένων κριτηρίων που είχε διατυπώσει στην απόφαση *Weber and Saravia v. Germany*²⁶⁹ αρχικά για στοχευμένες παρακολουθήσεις, όπως παραδέχτηκε το Τμήμα Μείζονος Συνθέσεως, αλλά αντικατέστησε αυτά με ένα νέο σύνολο οκτώ κριτηρίων²⁷⁰, τα οποία χαρακτήρισε ως «ακρογωνιαίο λίθο κάθε καθεστώτος μαζικής παρακολούθησης συμβατού με το άρθρο 8»²⁷¹. Προκειμένου να καταλήξει σε αυτή την απόφαση το Δικαστήριο του Στρασβούργου αναμφίβολα έλαβε υπόψιν σε κάποιο βαθμό την εξέλιξη της τεχνολογίας και της υπολογιστικής ισχύος, που άλλαξαν τις τεχνικές κρατικής επιτήρησης, γεγονός που αποτελεί προαπαιτούμενο για τη διασφάλιση

²⁶⁴ Στο ίδιο

²⁶⁵Sajfert, J., (2021). 'The Big Brother Watch and Centrum för Rättvisa judgments of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights – the Altamont of privacy?'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο στο: <https://europeanlawblog.eu/2021/06/08/big-brother-watch-and-centrum-for-rattvisa-judgments-of-the-grand-chamber-of-the-european-court-of-human-rights-altamont-of-privacy/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

²⁶⁶Rusinova V., ό.π., σ. 11

²⁶⁷Frigo, M., (2021). 'Big Brother Watch v. UK: A Landmark Judgment Missing the Mark'. International Commission of Jurists. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.icj.org/big-brother-watch-v-uk-a-landmark-judgment-missing-the-mark/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

²⁶⁸Sajfert, J., 'The Big Brother Watch and Centrum för Rättvisa judgments of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights – the Altamont of privacy?', ό.π.

²⁶⁹Στο ίδιο

²⁷⁰Στο ίδιο

²⁷¹Watt, E., (2021). 'MUCH ADO ABOUT MASS SURVEILLANCE – THE ECTHR GRAND CHAMBER 'OPENS THE GATES OF AN ELECTRONIC "BIG BROTHER" IN EUROPE' IN BIG BROTHER WATCH V UK', ό.π.

αποτελεσματικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁷². Το Δικαστήριο αναγνώρισε ιδίως ότι τα μεταδεδομένα χρήζουν ισοδύναμης προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας²⁷³ και απευθύνει έκκληση για «*end-to-end*» εγγυήσεις, το οποίο σημαίνει ότι, σε εθνικό επίπεδο, θα πρέπει να αξιολογείται σε κάθε στάδιο της διαδικασίας η αναγκαιότητα και η αναλογικότητα των ληφθέντων μέτρων²⁷⁴.

Ωστόσο, οι ανωτέρω αποφάσεις του ΕΔΔΑ προκαλούν έντονη ανησυχία για τις επόμενες δεκαετίες καθώς αντιπροσωπεύουν την οριστική νομιμοποίηση των μαζικών παρακολουθήσεων. Η προσέγγιση του Δικαστηρίου, η οποία προβλέπεται ότι θα χρησιμοποιηθεί από τα κράτη ως άδεια για μαζική παρακολούθηση, χορηγούμενη σε διεθνές επίπεδο, απέδειξε ότι η μέχρι πρότινος πεποίθηση που είχε δημιουργήσει η σταθερή εξέλιξη της νομολογίας ότι η κατεύθυνση για την αντιμετώπιση των μαζικών υποκλοπών ήταν καθορισμένη για τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης ήταν απλώς μία ψευδαίσθηση. Η πλειοψηφία του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως δεν απέδωσε τη δέουσα βαρύτητα στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας, το οποίο παραμένει από πολλές απόψεις ανεπαρκώς προστατευμένο έναντι της παρέμβασης της μαζικής υποκλοπής. Η αξιολόγηση των καθεστώτων μαζικής παρακολούθησης βάσει αρχών είναι απύσχα και το Δικαστήριο εγκαταλείπει τα υφιστάμενα πρότυπα αξιολόγησης και τις εγγυήσεις που είχαν αναπτυχθεί στην απόφαση *Weber and Saravia v. Germany*²⁷⁵ στο πλαίσιο της επικαιροποίησης της νομολογίας του προκειμένου να συμβαδίζει με τις κρατικές ανάγκες και επιλογές.

Κατ' αρχάς, η αναφορά στο σκεπτικό του Δικαστηρίου του όρου των «*απροσδιόριστων απειλών*», ο οποίος χαρακτηρίζεται από εννοιολογική ασάφεια, δεν καθιστά σαφές ποιοι λόγοι δικαιολογούν τις μαζικές παρακολουθήσεις. Στην

²⁷²Woods, L., (2021). 'Big Brother Watch v UK: the ECtHR Grand Chamber rules on mass surveillance'. *EU Law Analysis*. [online]. Διαθέσιμο στο: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2021/06/big-brother-watch-v-uk-ecthr-grand.html> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

²⁷³Στο ίδιο.

²⁷⁴Sajfert, J., 'The Big Brother Watch and Centrum för Rättvisa judgments of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights – the Altamont of privacy?', ό.π.

²⁷⁵Βλ. Woods L., ό.π. Ο δικαστής Pinto de Albuquerque επεσήμανε το γεγονός ότι στις αμέσως προηγούμενες αποφάσεις που αφορούσαν μαζική παρακολούθηση των επικοινωνιών, συμπεριλαμβανομένης και της *Roman Zakharov v. Russia*, το Δικαστήριο επεδίωκε να εφαρμόσει τα δύο πρώτα κριτήρια *Weber*.

πραγματικότητα, πρόκειται για χαλάρωση του κριτηρίου των «εύλογων υποψιών»²⁷⁶ και νομιμοποιείται σε κάποιο βαθμό η ιδέα ότι το κράτος μπορεί να προβεί σε παρακολουθήσεις ατόμων χωρίς να υφίσταται κάποια εύλογη σχέση με το εν λόγω υποκείμενο, γεγονός που δημιουργεί προβληματισμό σε σχέση με τα *minima* του κράτους δικαίου, ενώ παράλληλα σηματοδοτεί αξιοσημείωτη μεταβολή στις θέσεις του δικαστηρίου και αρκετά επικίνδυνη εξέλιξη.

Επίσης, παρά την αναγνώριση της σημασίας των μεταδεδομένων επικοινωνίας, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε, σε αντίθεση με την προηγούμενη νομολογία του, ότι το πρώτο στάδιο της διαδικασίας των παρακολουθήσεων, το στάδιο συλλογής δεδομένων, δεν συνιστά σοβαρή επέμβαση στο δικαίωμα του άρθρου 8, υποβαθμίζοντας την απειλή που συνεπάγεται η απόκτηση και η κατοχή δεδομένων για την ιδιωτική ζωή²⁷⁷. Εξίσου ανησυχητική είναι και η προσέγγιση του Δικαστηρίου σε σχέση με την κοινοποίηση των δεδομένων, καθώς, από τη μία πλευρά, αναγνωρίζει την απειλή που συνιστά η ανταλλαγή πληροφοριών και τον κίνδυνο καταστρατήγησης των εγγυήσεων, αλλά, από την άλλη, φαίνεται να υπονοεί ότι ένα χαμηλότερο επίπεδο εγγυήσεων είναι αποδεκτό σε αυτό το πλαίσιο, και με τον τρόπο αυτό αποδέχεται την πρακτική καθώς και τα χαμηλότερα πρότυπα που ισχύουν²⁷⁸. Όσον αφορά δε τις εγγυήσεις αυτές καθεαυτές, η προηγούμενη δικαστική άδεια δεν θεωρείται πλέον προαπαιτούμενο για τη διεξαγωγή τέτοιου είδους παρακολουθήσεων αλλά γίνεται δεκτό ότι η εκ των υστέρων εποπτεία από ανεξάρτητες αρχές αντισταθμίζει την έλλειψη προηγούμενου δικαστικού ελέγχου²⁷⁹. Τέλος, το ζήτημα της αναλογικότητας αναφέρεται εν συντομία με το Δικαστήριο να δηλώνει απλώς την ανάγκη για την ύπαρξη εγγυήσεων²⁸⁰.

²⁷⁶Βλ. ΕΔΔΑ απόφ. της 12.1.2016, Szabó και Vissy κατά Ουγγαρίας, προσφ. Νο 37138/2014 με σχόλιο Σπ. Τάσση, ό.π., σ. 172: Το ζήτημα της χαλάρωσης του κριτηρίου των «εύλογων υποψιών» τέθηκε για πρώτη φορά, σε μικρότερο βέβαια βαθμό, στην απόφαση *Szabo and Vissy v. Hungary*, με το σκεπτικό της οποίας διαφώνησε ο δικαστής Pinto de Albuquerque, ο οποίος θεώρησε προβληματική την ύπαρξη ενός κατώτατου ορίου για τον «βαθμό υποψίας για τη συμμετοχή [σ.σ. ενός ιδιώτη] στα αδικήματα ή τις δραστηριότητες που τίθενται υπό παρακολούθηση» και επεσήμανε ότι η μόνη απαίτηση που τέθηκε ως κατώφλι είναι ένα αόριστο και απροσδιόριστο «individual suspicion regarding the target person», δηλαδή μία εξατομικευμένη υποψία για τον ιδιώτη υπό παρακολούθηση, έννοια αρκετά απομακρυσμένη από το κριτήριο της εύλογης υποψίας που είχε χρησιμοποιηθεί μέχρι τότε από το Δικαστήριο.

²⁷⁷Woods, L., ό.π.

²⁷⁸Στο ίδιο

²⁷⁹Στο ίδιο

²⁸⁰Στο ίδιο

Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ έχει πλέον καθιερώσει δύο διαφορετικά σύνολα διαδικαστικών προτύπων για τις παρακολουθήσεις που ερείδονται στη διάκριση ιθαγένειας/εδαφικότητας, ενισχύοντας την ήδη υπάρχουσα αβεβαιότητα για τον ακριβή τρόπο εφαρμογής του διεθνούς δικαίου, όσον αφορά στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε δραστηριότητες χαμηλού επιπέδου στον κυβερνοχώρο, συμπεριλαμβανομένης της μαζικής κυβερνοεπιτήρησης. Το ζήτημα που γεννάται είναι ποιες δυνατότητες νομικής προστασίας διαθέτουν τα άτομα, λαμβανομένου υπόψιν του γεγονότος ότι δεν είναι όλα τα κράτη συμβαλλόμενα μέρη διεθνών συνθηκών που προστατεύουν το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα αλλά και του σκεπτικού του Δικαστηρίου ότι η ενημέρωση του υποκειμένου είναι λογικά ασύμβατη με ένα καθεστώς μαζικής παρακολούθησης και πρέπει να καταργηθεί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η κύρια και καίρια κριτική στην απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* ασκήθηκε από τον δικαστή Pinto de Albuquerque, ο οποίος συμμετείχε στη σύνθεση του Δικαστηρίου και διατύπωσε ξεχωριστή, εν μέρει συντρέχουσα άποψη²⁸¹. Σύμφωνα με αυτήν, το ΕΔΔΑ μετέβαλε ριζικά την υφιστάμενη ισορροπία στην Ευρώπη μεταξύ του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και των συμφερόντων της δημόσιας ασφάλειας και δέχτηκε όχι μόνο το επιτρεπτό της μη στοχευμένης παρακολούθησης χωρίς υποψίες αλλά και το αναπόφευκτο αυτής, με αποτέλεσμα να αυθυποβάλλεται σε αποδεικτικό και δικαστικό περιορισμό και να υποβαθμίζει το ρόλο του. Άλλωστε, το Δικαστήριο δήλωσε ότι το Διαδίκτυο αποτελεί την κατεξοχήν αλλά και πιο επικίνδυνη πλατφόρμα, οι δυνατότητες της οποίας οδηγούν στον πολλαπλασιασμό και την πραγμάτωση των απειλών που αντιμετωπίζουν τα κράτη ως προς την εθνική τους ασφάλεια, και κατέληξε στα ανωτέρω συμπεράσματα περί μαζικών παρακολουθήσεων χωρίς να υφίσταται σαφήνεια και ασφάλεια ως προς τα πραγματολογικά δεδομένα και τις επίδικες τεχνικές έννοιες και χωρίς να παρουσιάζει κάποιο εμπειρικό στοιχείο προς υποστήριξη της κρίσης του. Συνεπώς, ενώ το 2016 στην απόφαση *Szabo and Vissy v. Hungary* το Δικαστήριο του Στρασβούργου προσπάθησε να αφήσει ένα ανοικτό παράθυρο, σε νομικό επίπεδο, για τη μαζική και ομαδοποιημένη παρακολούθηση και καταγραφή και επεξεργασία δεδομένων, προκειμένου ο κρατικός μηχανισμός να ανακτήσει πληροφορίες

²⁸¹Βλ. Zalnieriute M., ό.π.: Επίσης, τρία άλλα μέλη της σύνθεσης του Δικαστηρίου διατύπωσαν από κοινού, ξεχωριστή, εν μέρει συντρέχουσα γνώμη με την οποία προειδοποίησαν για τον εγγενή κίνδυνο που ελλοχεύει στις μαζικές παρακολουθήσεις και τις «εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις συμμόρφωσης» που επιβάλλει.

για σημαντικά εγκλήματα όπως η τρομοκρατία, με την απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* άνοιξε τις πύλες για έναν ηλεκτρονικό «Μεγάλο Αδερφό» στην Ευρώπη.

Σε κάθε περίπτωση, το ΕΔΔΑ και με τις δύο αποφάσεις αναγνωρίζει ότι η μαζική παρακολούθηση καθεαυτή είναι συμβατή με την ΕΣΔΑ²⁸² και εξακολουθεί να χορηγεί στα κράτη ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας για την προάσπιση της εθνικής ασφάλειας, η ασαφής συμμόρφωση του οποίου με τις προαναφερθείσες αρχές δεν παραβιάζει το άρθρο 8²⁸³. Οι διαδικαστικές εγγυήσεις που απαιτεί η σύμβαση για την προστασία των δημοκρατικών κοινωνιών²⁸⁴ και της ιδιωτικότητας των προσώπων από την αυξανόμενη μη στοχευμένη παρακολούθηση που έχει αναπτυχθεί σε όλη τη γηραιά ήπειρο μέσω της νέας τεχνολογίας²⁸⁵ αποσαφηνίζονται, ιδίως στην απόφαση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*, και καθίσταται σαφές ότι απαιτούνται πλέον σε πανευρωπαϊκό επίπεδο ²⁸⁶. Οι εν λόγω αποφάσεις χαράσσουν, επομένως, τις κατευθυντήριες γραμμές για την νομοθετική ρύθμιση των μαζικών παρακολουθήσεων σε εθνικό επίπεδο²⁸⁷ και χρησιμεύουν ως ένα σημαντικό λιθαράκι στο παγκόσμιο νομικό πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως στάση ενός από τα πιο προοδευτικά διεθνή όργανα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και ως πρότυπο για τα 47 κράτη μέλη της ΕΣΔΑ²⁸⁸. Δεδομένου, βέβαια, ότι οι τεχνολογικές δυνατότητες εξελίσσονται διαρκώς και με ταχύτατους ρυθμούς, θα πρέπει οι κατευθυντήριες αυτές γραμμές να αναπτυχθούν ως σκληρότερες σε μελλοντικές αποφάσεις, προκειμένου να μην γίνεται κατάχρηση του εργαλείου των μαζικών παρακολουθήσεων.

2.3.3. Η απόφαση *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria*

Σε πιο πρόσφατη απόφασή του στην υπόθεση *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria*²⁸⁹, εκδοθείσα στις 11 Ιανουαρίου 2022, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε σχετικά με τη συμβατότητα δύο εθνικών νομοθετημάτων παρακολούθησης στη Βουλγαρία, συγκεκριμένα του νόμου για τη μυστική παρακολούθηση και του νόμου διατήρησης δεδομένων ηλεκτρονικών

²⁸²Rusinova V., ό.π., σ.2

²⁸³ Zalnieriute M., ό.π., σ. 4

²⁸⁴ Frigo M., ό.π.

²⁸⁵ Στο ίδιο

²⁸⁶ Στο ίδιο

²⁸⁷ Rusinova V., ό.π., σ. 11

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 4

²⁸⁹ Βλ. Παράρτημα II για αναλυτικό ιστορικό

επικοινωνιών από τους παρόχους υπηρεσιών και πρόσβασης των αρχών επιβολής του νόμου σε αυτά, με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ²⁹⁰. Το δικαστήριο χρησιμοποίησε και στις δύο περιπτώσεις τον ίδιο έλεγχο, δηλαδή κατά πόσον οι κανόνες αυτοί «περιέχουν αποτελεσματικές εγγυήσεις -ιδίως ρυθμίσεις αναθεώρησης και εποπτείας- οι οποίες προστατεύουν από τον εγγενή κίνδυνο κατάχρησης» και είναι «αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία», και εξέτασε, περαιτέρω, δύο πρακτικούς παράγοντες: την «πραγματική λειτουργία» των μέτρων παρακολούθησης και «την ύπαρξη ή απουσία αποδείξεων πραγματικής κατάχρησης»²⁹¹.

Όσον αφορά στη νομοθεσία που προέβλεπε τη μυστική παρακολούθηση, το δικαστήριο έκρινε ότι παραβιάζει το άρθρο 8 της Σύμβασης, καθώς, όπως εφαρμόζεται στην πράξη, δεν πληρούσε τις απαιτήσεις της ποιότητας του κανόνα δικαίου²⁹², όπως έχουν αναπτυχθεί στη νομολογία του ΕΔΔΑ, και, κατά συνέπεια, η βουλγαρική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να περιορίσει την παρακολούθηση μόνο στο αναγκαίο μέτρο²⁹³. Εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι η γενική διατήρηση δεδομένων επικοινωνιών από τους παρόχους υπηρεσιών επικοινωνιών, καθώς και η πρόσβαση των αρχών σε μεμονωμένες περιπτώσεις για ορισμένους σκοπούς επιβολής του νόμου, πρέπει να συνοδεύεται, τηρουμένων των αναλογιών, από τις ίδιες εγγυήσεις κατά της αυθαιρεσίας και της κατάχρησης όπως και η μυστική παρακολούθηση²⁹⁴.

Η συγκεκριμένη απόφαση μοιάζει να ακολουθεί περισσότερο την προσέγγιση του δικαστηρίου στην απόφαση *Roman Zakharov v. Russia*, υπό την έννοια ότι αφορά την παρακολούθηση πολιτών και κατοίκων μόνον του εναγόμενου κράτους και ασκεί κριτική σε ένα σύστημα επιτήρησης που θα μπορούσε στην πράξη να λειτουργήσει ως σύστημα

²⁹⁰ Dimitrova D., ό.π.

²⁹¹ Στο ίδιο

²⁹² Βλ. ECHR: *Strasbourg Court provides a strong standard on data retention and secret surveillance*. Statewatch (2022). [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.statewatch.org/news/2022/january/echr-strasbourg-court-provides-a-strong-standard-on-data-retention-and-secret-surveillance/> [τελευταία πρόσβαση 9

Φεβρουαρίου 2023]: Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε, συγκεκριμένα, ότι δεν μπορούσε να διασφαλιστεί η ανεξαρτησία του αρμόδιου ρυθμιστικού οργάνου, καθώς τα μέλη του υπόκεινται σε προηγούμενο έλεγχο προκειμένου να λάβουν άδεια ασφαλείας από μια υπηρεσία ασφαλείας, της οποίας τα αιτήματα επρόκειτο να επιβλέπουν, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να ασκήσει τον εποπτικό του ρόλο, στερούμενο την απαραίτητη πρόσβαση σε σχετικές διαβαθμισμένες πληροφορίες και υλικό.

²⁹³ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*, ό.π., σ. 6

²⁹⁴ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*, ό.π., σ. 149

μαζικής επιτήρησης²⁹⁵. Ταυτόχρονα, το Δικαστήριο βασίζεται σε ορισμένα σημεία των αποφάσεων *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* και *Centrum för rättvisa v. Sweden* και αποκλίνει από κάποια άλλα²⁹⁶. Στο πλαίσιο αυτό αξίζει να σημειωθεί η επιείκεια του Δικαστηρίου σε σχέση με την τρομοκρατία, υπό την έννοια ότι οι αρχές που αιτούνται άδεια για μυστική παρακολούθηση δεν οφείλουν να παρέχουν στον δικαστή που εκδίδει την άδεια λεπτομερή στοιχεία, αντίθετα με άλλου είδους απειλές, καθώς και το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ δεν αντιμετώπισε πολύ κριτικά τη σύμπτωση των αρμοδιοτήτων χορήγησης της άδειας παρακολούθησης και εποπτείας στο πρόσωπο του ίδιου δικαστή, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει σε σύγκρουση συμφερόντων και άκριτη εποπτεία και είχε δικαιολογημένα επικριθεί στην απόφαση *Centrum för rättvisa v. Sweden*²⁹⁷. Σε κάθε περίπτωση, με την απόφαση αυτή, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, θεωρώντας ότι ένα σύστημα μυστικής παρακολούθησης θα πρέπει να παρέχει αποτελεσματική προστασία έναντι των καταχρήσεων, ιδίως με την ύπαρξη εγγυήσεων όπως η εποπτεία από ανεξάρτητη και αποτελεσματική αρχή και η κατοχύρωση δικαιώματος ενημέρωσης του υποκειμένου, μεταδίδει ένα ισχυρό μήνυμα τόσο στις εγκαθιδρυθείσες όσο και στις νεοσύστατες δημοκρατικές κοινωνίες των 47 κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι οποίες πρέπει να είναι διαφανείς για τους πολίτες και οι τελευταίοι πρέπει να απολαμβάνουν έναν εγγυημένο βαθμό εμπιστευτικότητας της ιδιωτικής ζωής και των επικοινωνιών τους²⁹⁸.

2.4. Σύνοψη ενότητας

Οι μαζικές παρακολουθήσεις αποτέλεσαν, ιδίως τα χρόνια που ακολούθησαν τις αποκαλύψεις του Edward Snowden το 2013, αντικείμενο εκτεταμένης και έντονης συζήτησης, στην οποία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ο αυστηρός νομικός έλεγχος του ΕΔΔΑ²⁹⁹. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου διαθέτει μακρά ιστορία υποθέσεων που αφορούν τα μέτρα μαζικής παρακολούθησης³⁰⁰, για τα οποία δέχεται ότι εμπίπτουν κατ' αρχήν στην διακριτική ευχέρεια των κρατών στο πλαίσιο καταπολέμησης της διεθνούς

²⁹⁵Dimitrova D., ό.π.

²⁹⁶Στο ίδιο

²⁹⁷Στο ίδιο

²⁹⁸Βλ. ECHR: *Strasbourg Court provides a strong standard on data retention and secret surveillance*, ό.π.

²⁹⁹ Watt. E. (2022) 'The legacy of the privacy versus security narrative in the ECtHR's jurisprudence', ό.π.

³⁰⁰ De Hert P. & Malgieri G. (2020) 'ARTICLE 8 ECHR COMPLIANT AND FORESEEABLE SURVEILLANCE: THE ECtHR'S EXPANDED LEGALITY REQUIREMENT COPIED BY THE CJEU. A DISCUSSION OF EUROPEAN SURVEILLANCE CASE LAW'. BRUSSELS PRIVACY HUB. *Vrije Universiteit Brussel*. WORKING PAPER VOL. 6, N° 21.

τρομοκρατίας³⁰¹. Παράλληλα, έχει τονίσει επανειλημμένα στη νομολογία του τη σημασία της στενής ερμηνείας των περιορισμών που επιβάλλονται στα προβλεπόμενα από την ΕΣΔΑ θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα³⁰² και απαιτεί την ύπαρξη ενός ισχυρού νομικού πλαισίου που να δικαιολογεί τέτοιου είδους επεμβάσεις στο δικαίωμα του άρθρου 8³⁰³.

Αρχής γενομένης με την απόφαση *Klass and Others v. Germany* το ΕΔΔΑ αποδέχτηκε ρητά την αναγκαιότητα της μυστικής παρακολούθησης που διενεργείται από τις δημόσιες αρχές στις ευρωπαϊκές δημοκρατίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εφόσον πληρούνται ορισμένες απαιτήσεις νομιμότητας, απορρέουσες από τις διατάξεις των άρθρων 8 και 13 της ΕΣΔΑ³⁰⁴. Με τις αποφάσεις που ακολούθησαν έγινε αντιληπτός ο κίνδυνος κατάχρησης και αυθαίρετης χρήσης του εργαλείου των μαζικών παρακολουθήσεων και, ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ απαίτησε να προβλέπεται ο εν λόγω περιορισμός στο δικαίωμα του άρθρου 8 σε εθνικό νόμο και εν συνεχεία, ερμηνεύοντας τα κριτήρια που εισάγει η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 8, διαμόρφωσε στη νομολογία του μία σειρά παραμέτρων που συναρτώνται με την ποιότητα του εθνικού κανονιστικού πλαισίου υπό την έννοια του «*rule of law*»³⁰⁵.

Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου διατύπωσε και επανέλαβε τις απαιτήσεις της προβλεψιμότητας και της προσβασιμότητας, της ακρίβειας και της σαφήνειας του εθνικού νόμου καθώς και της ύπαρξης επαρκών εγγυήσεων σε όλα τα στάδια της μυστικής παρακολούθησης, προσδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην εποπτεία της διαδικασίας από ανεξάρτητη αρχή, το δικαίωμα ενημέρωσης του παρακολουθούμενου υποκειμένου και τη διαθεσιμότητα των εσωτερικών ενδίκων μέσων για την αμφισβήτηση της νομιμότητας του περιορισμού³⁰⁶, ενώ διαμόρφωσε κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την απόδοση της ιδιότητας του θύματος στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων και τον έλεγχο της αναγκαιότητας του μέτρου³⁰⁷.

Ωστόσο, στις πρόσφατες αποφάσεις *Centrum för Rättvisa v. Sweden* και *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* παρατηρείται μία μεταστροφή της νομολογίας καθώς το

³⁰¹Watt. E. (2022) 'The legacy of the privacy versus security narrative in the ECtHR's jurisprudence', ό.π.

³⁰² Didier Bigo κ.ά., ό.π.

³⁰³ Hassan Syed, ό.π.

³⁰⁴ De Hert P. & Malgieri G., ό.π.

³⁰⁵ Παπανικολάου Α., ό.π.

³⁰⁶ Hassan Syed, ό.π.

³⁰⁷ De Hert P. & Malgieri G., ό.π.

ΕΔΔΑ νομιμοποιεί τις πρακτικές μαζικής παρακολούθησης και αναπροσαρμόζει κατά τρόπο αξιοσημείωτο τις παγιωμένες στη νομολογία του αρχές³⁰⁸. Με άλλα λόγια, σημειώνει μεν ότι ένα τέτοιο καθεστώς δεν παραβιάζει καθεαυτό την ΕΣΔΑ αλλά οφείλει να πληροί τα κριτήρια που ορίζονται στη νομολογία του, τα οποία εφαρμόζει δε με διαφορετικούς τρόπους με αποτέλεσμα τη δημιουργία διαφορετικών ειδών νομικής προστασίας³⁰⁹. Η εν λόγω μεταστροφή της νομολογίας του ΕΔΔΑ καταδεικνύει την υπεροχή της αποτελεσματικότητας έναντι της ακεραιότητας και αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της προστασίας των ατόμων από αδικαιολόγητες παρεμβάσεις, καθώς έχει σοβαρές επιπτώσεις όχι μόνο για τη διαδικασία επεξεργασίας δεδομένων στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά και για τις δραστηριότητες μαζικής παρακολούθησης των άλλων κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και για παρόμοιες πρακτικές ανά τον κόσμο³¹⁰.

³⁰⁸ Watt, E. (2022) 'The legacy of the privacy versus security narrative in the ECtHR's jurisprudence', ό.π.

³⁰⁹ Keser, H., ό.π.

³¹⁰ Στο ίδιο

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

3. Οι μαζικές παρακολουθήσεις στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ο ΧΘΔΕΕ είναι ένα υπερεθνικό όργανο που επιτρέπει στο ΔΕΕ να εγγυάται τα θεμελιώδη δικαιώματα εντός της ΕΕ³¹¹. Η διάταξη του άρθρου 267 ΣΛΕΕ θεσπίζει τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής ενώπιον του ΔΕΕ, η οποία βρίσκεται στον πυρήνα του εμμέσου ελέγχου της συμπεριφοράς κρατών και θεσμικών οργάνων³¹². Το ΔΕΕ, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος που υποβάλλεται από δικαστήριο κράτους-μέλους, είναι αρμόδιο για την ερμηνεία του πρωτογενούς δικαίου, τον έλεγχο του κύρους και την ερμηνεία πράξεων των θεσμικών οργάνων που θεσπίζει το παράγωγο δίκαιο καθώς και τον έλεγχο και την ερμηνεία πράξεων των λοιπών οργάνων ή οργανισμών της Ένωσης³¹³. Στο πλαίσιο προδικαστικών παραπομπών το ΔΕΕ εξέτασε τη συμβατότητα της γενικής υποχρέωσης διατήρησης δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών με το δίκαιο της Ένωσης.

3.1. Παράγωγο ενωσιακό δίκαιο

3.1.1. Η Οδηγία 2002/58/EK (*e-Privacy Directive*)

Η Οδηγία 2002/58/EK σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες) ψηφίστηκε και τέθηκε σε ισχύ το 2002, επί Δανέζικης Προεδρίας του Συμβουλίου, και αποτέλεσε το πρώτο βήμα για τη διασφάλιση της επιτυχούς διασυνοριακής ανάπτυξης των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών δεδομένης της χωρητικότητας των ψηφιακών δικτύων και των δυνατοτήτων επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων³¹⁴.

Η εν λόγω Οδηγία έχει διττό στόχο, αφενός μεν να σεβαστεί τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις διατάξεις των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ³¹⁵, οι οποίες αναλύονται προηγουμένως, αφετέρου δε την εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών προς

³¹¹ Hassan Syed, ό.π.

³¹² Χριστιανός, Β. (2010, 2011) *ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σ. 140

³¹³ Στο ίδιο, σ. 141

³¹⁴ Βλ. την υπ' αριθμ. 5 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2002/58/EK

³¹⁵ Βλ. την υπ' αριθμ. 2 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2002/58/EK

αποφυγή των εμποδίων στην εσωτερική αγορά για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες³¹⁶. Για το λόγο αυτό, καθιερώνει κατ' αρχάς την αρχή διασφάλισης του απορρήτου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων κίνησης³¹⁷. Τα κράτη-μέλη οφείλουν να απαγορεύουν την ακρόαση, υποκλοπή, αποθήκευση ή άλλο είδος παρακολούθησης ή επιτήρησης των επικοινωνιών και των συναφών δεδομένων κίνησης από τρίτα πρόσωπα, εκτός αν υφίσταται η συγκατάθεση των ενδιαφερομένων χρηστών ή πληρούνται οι προϋποθέσεις της διάταξης του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας³¹⁸.

Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 15 § 1 της Οδηγίας, επιτρέπεται να θεσπίζουν τα κράτη-μέλη μέτρα διατήρησης των δεδομένων για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, εφόσον αυτά αποτελούν «αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο σε μία δημοκρατική κοινωνία»³¹⁹. Ειδικότερα, η Οδηγία δεν θίγει τη δυνατότητα των κρατών μελών να προβαίνουν σε νόμιμη παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή να λαμβάνουν άλλα μέτρα, όταν αυτό είναι αναγκαίο, για οποιονδήποτε από τους περιοριστικά αναφερόμενους στη διάταξη σκοπούς, ήτοι για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, της εθνικής άμυνας, της ασφάλειας του κράτους (περιλαμβανομένης της οικονομικής ευημερίας του κράτους εφόσον οι δραστηριότητες συνδέονται με θέματα ασφάλειας του κράτους) και την εφαρμογή του ποινικού δικαίου, και σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύθηκε από τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ³²⁰. Τα μέτρα αυτά πρέπει να είναι κατάλληλα, αυστηρώς ανάλογα των προς επίτευξη σκοπών και αναγκαία στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και να υπόκεινται σε επαρκείς διασφαλίσεις σύμφωνα με την ΕΣΔΑ³²¹.

3.1.2. Η Οδηγία 2006/24/EK «για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/EK» (Data Retention Directive)

Οι διαδοχικές βομβιστικές επιθέσεις στο σιδηροδρομικό σταθμό της Μαδρίτης την 11^η Μαρτίου 2004 ενέτειναν την ανησυχία στην Ευρωπαϊκή Ένωση για ενδεχόμενες νέες

³¹⁶ Βλ. την υπ' αριθμ. 8 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2002/58/EK

³¹⁷ Μπαντή-Μαρκούτη, Β., κ.ά., ό.π., σ. 336

³¹⁸ Άρθρο 5 § 1 Οδηγίας 2002/58/EK

³¹⁹ Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 336

³²⁰ Βλ. την υπ' αριθμ. 11 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2002/58/EK

³²¹ Στο ίδιο

τρομοκρατικές επιθέσεις³²², ενώ, μετά και το τρομοκρατικό χτύπημα στο Λονδίνο το 2005, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις επέδειξαν μεγαλύτερη προθυμία για την αναβάθμιση των μηχανισμών εποπτείας, μεταξύ των οποίων και η διατήρηση των δεδομένων επικοινωνίας, για την αποτελεσματική καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος³²³. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υιοθέτησαν τον Μάρτιο του 2006 την Οδηγία 2006/24/EK στο πλαίσιο της (τότε) διαδικασίας της κοινοτικής απόφασης και με ειδική πλειοψηφία³²⁴.

Όπως αναφέρεται στο προοίμιό της, η εν λόγω Οδηγία αποσκοπούσε πρωτίστως στην πρόληψη και την ανίχνευση ποινικών αδικημάτων, ιδίως του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας, ενώ ο στόχος εναρμόνισης των διατάξεων των κρατών-μελών σχετικά με την περίοδο διατήρησης ορισμένων δεδομένων που παράγονται ή υφίστανται επεξεργασία από τους παρόχους διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίου δικτύου επικοινωνιών για την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς απέκτησε δευτερεύουσα σημασία³²⁵.

Η Οδηγία εισήγαγε την υποχρέωση μακροπρόθεσμης³²⁶ αποθήκευσης ορισμένων εξωτερικών στοιχείων επικοινωνίας των χρηστών-συνδρομητών υπηρεσιών και δικτύων τηλεπικοινωνιών από τους παρόχους των υπηρεσιών αυτών, ώστε αυτά να «καθίστανται διαθέσιμα για τους σκοπούς της διερεύνησης, διαπίστωσης και δίωξης σοβαρών ποινικών αδικημάτων, όπως ορίζονται βάσει του εθνικού δικαίου των κρατών μελών»³²⁷. Κατ' αυτόν τον τρόπο, πραγματοποιείται μία μεταστροφή από τον κανόνα «opt-in» που ισχύει στο δίκαιο των προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με τον οποίο «η επεξεργασία συγχωρείται στον υπεύθυνο αυτής, εφόσον συγκατατεθεί το υποκείμενο», και εισάγεται τριττή εξαίρεση

³²²Guild E. and Carrera S. (2014) 'The Political and Judicial Life of Metadata: Digital Rights Ireland and the Trail of the Data Retention Directive' *CEPS Paper in LIBERTY and SECURITY in Europe*, No 65/2014, σ. 4

³²³ Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 335

³²⁴Στο ίδιο

³²⁵Guild E., Carrera S., ό.π., σ. 4

³²⁶Βλ. άρθρο 6 Οδηγίας 2006/24/EK: Καταλείπεται στα κράτη-μέλη το περιθώριο να καθορίσουν επακριβώς το χρονικό διάστημα διατήρησης των δεδομένων από τους παρόχους, το οποίο μπορεί να κυμαίνεται από τουλάχιστον έξι μήνες έως και δύο έτη από την ημερομηνία της επικοινωνίας.

³²⁷Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 338

(«triple no-opt»), τόσο έναντι των δύο επικοινωνούντων μερών όσο και έναντι του παρόχου³²⁸.

Ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας αποτελούσαν οι ηλεκτρονικές επικοινωνίες κάθε είδους, ήτοι μέσω σταθερού ή κινητού τηλεφώνου, Διαδικτύου κ.λπ. Δεδομένου, μάλιστα, ότι πρόκειται για ένα πεδίο ιδιαίτερα δυναμικό και διαρκώς εξελίξιμο με ταχύτατους ρυθμούς, προβλεπόταν η δυνατότητα διεύρυνσης του ορισμού του τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών με βάση τις εκάστοτε εξελίξεις, οι οποίες, αν επέρχονταν, θα υπάγονταν στην κανονιστική ρυθμιστική ισχύ της συγκεκριμένης οδηγίας³²⁹.

Αντικείμενο της υποχρεωτικής διατήρησης αποτελούν τα λεγόμενα «εξωτερικά δεδομένα» ή «μεταδεδομένα επικοινωνίας»³³⁰. Τα μεταδεδομένα επικοινωνίας παρουσιάζουν σημαντική πληροφοριακή αξία, καθώς διευκολύνουν τη διαπίστωση της ταυτότητας του προσώπου με το οποίο επικοινωνήσε ο συνδρομητής ή ο εγγεγραμμένος χρήστης, του μέσου επικοινωνίας, του χρόνου και της γεωγραφικής θέσης από την οποία έλαβε χώρα η επικοινωνία καθώς και της συχνότητας των επικοινωνιών του συνδρομητή ή του εγγεγραμμένου χρήστη με συγκεκριμένα πρόσωπα σε δεδομένη χρονική περίοδο³³¹. Επομένως, τα δεδομένα αυτά, ως μέρος ενός συστήματος, αν συσχετιστούν μεταξύ τους, παρέχουν πληροφορίες για την ιδιωτική ζωή, τις επαφές, τις συνήθειες, τη μόνιμη ή προσωρινή διαμονή, τις μετακινήσεις, τις κοινωνικές σχέσεις των υποκειμένων και τα κοινωνικά δίκτυα στα οποία συμμετέχουν και, συνδυαζόμενα και με το περιεχόμενο της επικοινωνίας, οδηγούν στη δημιουργία ενός προφίλ για ένα ή περισσότερα πρόσωπα, γεγονός που εγκυμονεί κινδύνους για την ιδιωτικότητά τους³³².

Τα ανωτέρω δεδομένα διατηρούνταν υποχρεωτικά εφόσον παράγονταν ή υποβάλλονταν σε επεξεργασία από παρόχους υπηρεσιών ή παρόχους δημοσίου δικτύου επικοινωνιών³³³. Ως διατήρηση δεδομένων νοείται εν προκειμένω η μαζική συλλογή μεταδεδομένων, ανεξαρτήτως της ύπαρξης οποιασδήποτε υποψίας ενοχής του

³²⁸Χριστοδούλου Κ. (2014) 'Το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών μετά την βάρσανο του ΔΕΕ, Η ακύρωση της Data Retention Directive και οι Επιπτώσεις της στο εθνικό δίκαιο'. *Το Σύνταγμα*. σ. 1. Διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/christodoulou-aporrito-epikoinonion%CE%B9%CE%BD/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

³²⁹Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 337

³³⁰Χριστοδούλου Κ., ό.π., σ. 1

³³¹Χελιουδάκης Λ., ό.π.

³³²Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 337

³³³Βλ. άρθρο 1 Οδηγίας 2006/24/ΕΚ

υποκειμένου ή εντολής δικαστικής αρχής³³⁴. Η Οδηγία παρείχε τη δυνατότητα στα κράτη-μέλη να επιτρέπουν την πρόσβαση στα διατηρούμενα δεδομένα οποιασδήποτε αρμόδιας υπηρεσίας επιβολής του νόμου³³⁵ και κατέλειπε σε αυτά το περιθώριο να θεσπίσουν τις απαραίτητες εγγυήσεις για την οριοθέτηση της πρόσβασης στα δεδομένα και την αποφυγή των καταχρήσεων εξουσίας³³⁶. Η εν λόγω διατήρηση και επεξεργασία δεδομένων διαφέρει από την παρακολούθηση του περιεχομένου των επικοινωνιών (υποκλοπή) ή την περίπτωση διατήρησης δεδομένων όπου οι αρμόδιες αρχές ζητούν από τους τηλεπικοινωνιακούς παρόχους να διαφυλάξουν τα δεδομένα συγκεκριμένων ατόμων, ύποπτων για τη διάπραξη αδικημάτων, το λεγόμενο «quick freeze»³³⁷.

Η Οδηγία 2006/24/EK θεωρήθηκε το πρώτο σημαντικό βήμα για μία συστηματική, άλλως μαζική, παρακολούθηση των δεδομένων που δημιουργούν οι πολίτες κατά τη χρήση των τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, ακόμα και από την Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29³³⁸ και αποτέλεσε το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα πλαισίου υποχρεωτικής διατήρησης δεδομένων³³⁹. Ωστόσο, ήγειρε αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητά της, ελλείψει και αποδείξεων προς τούτο, και προκάλεσε πολλές αντιδράσεις, πολιτικές αντιπαραθέσεις και προκλήσεις, μέχρι την νομική αμφισβήτησή της σε ενωσιακό επίπεδο το 2012³⁴⁰.

3.2. Αποφάσεις του ΔΕΕ

3.2.1 Υπόθεση *Digital Rights Ireland* (ΔΕΕ υπόθ. C-293/12 και C-594/12)

Η αποκρυστάλλωση της θέσης του ΔΕΕ όσον αφορά τις μαζικές παρακολουθήσεις εγκαινιάστηκε με την απόφασή του στην υπόθεση *Digital Rights Ireland*³⁴¹. Τα προδικαστικά ερωτήματα που υποβλήθηκαν από το *High Court* της Ιρλανδίας και το συνταγματικό δικαστήριο της Αυστρίας αποτέλεσαν την αφορμή να διευκρινιστούν ζητήματα που δεν

³³⁴Guild E., Carrera S., ό.π., σ. 4

³³⁵Βλ. άρθρο 4 εδάφιο β' Οδηγίας 2006/24/EK

³³⁶Maj. Sorina Ana MANEA, ό.π.

³³⁷Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 336

³³⁸Τάσσης Σ. (2014). 'ΔΕΕ - δύο θεμελιώδεις αποφάσεις για τα προσωπικά μας δεδομένα και τα ηλεκτρονικά δίκτυα: Απόφαση C-131/12 (Google) και συνεκδικαζόμενες C- 293/12 και C-594/12 (νομιμότητα υποχρεωτικής διατήρησης τηλεπικοινωνιακών δεδομένων)'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ. 3/2014 – Έτος 11ο, σελ. 359-364, σ. 359.

³³⁹Electronic Frontier Foundation. 'How Digital Rights Ireland Litigated Against the EU Data Retention Directive and Won'. [online] Διαθέσιμο σε: <https://www.eff.org/el/node/81899> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023].

³⁴⁰Guild E., Carrera S., ό.π., σ. 6

³⁴¹Rusinova V., ό.π., σ. 7

είχαν κριθεί νομολογιακά. Συγκεκριμένα, το ερώτημα που τέθηκε εκ μέρους του *High Court* της Ιρλανδίας³⁴² αφορούσε τη νομιμότητα των εθνικών νομοθετικών και διοικητικών μέτρων που αφορούν τη διατήρηση δεδομένων στο πεδίο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (προσφυγή C-293/12) ενώ το ερώτημα του συνταγματικού δικαστηρίου της Αυστρίας τη συμβατότητα του νόμου με τον οποίο ενσωματώθηκε η Οδηγία 2006/24/EK στο αυστριακό εθνικό δίκαιο με τον ομοσπονδιακό συνταγματικό νόμο (ΔΕΕ C-594/12)³⁴³. Το ΔΕΕ περιορίσε τα δύο προδικαστικά ερωτήματα στο πρωταρχικό ζήτημα κατά πόσον η Οδηγία 2006/24/EK είναι έγκυρη υπό το φως των άρθρων 7,8 και 11 ΧΘΔΕΕ, τα οποία κατοχυρώνουν τα δικαιώματα της ιδιωτικής ζωής, της προστασίας των δεδομένων και της ελευθερίας της έκφρασης αντίστοιχα³⁴⁴.

Το ΔΕΕ, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει τον δυνητικό αντίκτυπο της διατήρησης των δεδομένων στην ελευθερία της έκφρασης, επέλεξε να μην ελέγξει την εγκυρότητα της Οδηγίας υπό το πρίσμα του άρθρου 11 ΧΘΔΕΕ³⁴⁵. Αντιθέτως, έκρινε ότι πρέπει αυτή να ελεγχθεί υπό το πρίσμα των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ, καθώς η διατήρηση δεδομένων για τους σκοπούς της ενδεχόμενης προσβάσεως σε αυτά από τις αρμόδιες εθνικές αρχές αφορά κατά τρόπο ευθύ και συγκεκριμένο την ιδιωτική ζωή και συνιστά επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα κατά την έννοια του άρθρου 8, ώστε απαιτείται να πληροί τις απορρέουσες από τη διάταξη απαιτήσεις της προστασίας των δεδομένων³⁴⁶.

Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ δεν είναι απόλυτα³⁴⁷ αλλά επιτρέπεται η επιβολή περιορισμών, σύμφωνα με το άρθρο 52 § 1 ΧΘΔΕΕ, εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται σε σκοπούς γενικού

³⁴²Βλ. Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 339: Επισημαίνεται ότι η Ιρλανδία είχε προσφύγει και στο παρελθόν (ΔΕΕ C-301/06) ενώπιον του ΔΕΕ με αίτημα την ακύρωση της Οδηγίας 2006/24, αρκούμενη τότε στη μη υπαγωγιμότητα αυτής στο άρθρο 95 ΣυνθΕΚ (πλέον 114 ΣΛΕΕ) που είχε ως αντικείμενο την εγκαθίδρυση και την λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Το ΔΕΕ, ωστόσο, απέρριψε τον σχετικό ισχυρισμό και κατά συνέπεια την προσφυγή, κρίνοντας ότι η διάταξη αποτελεί την προσήκουσα νομική βάση και απέφυγε να κρίνει το περιεχόμενο της Οδηγίας.

³⁴³Golden Data Law (2019) 'Digital Rights Ireland and communications surveillance in the EU'. [online] Διαθέσιμο σε: <https://medium.com/golden-data/cjeu-judgement-digital-rights-ireland-e997f7c6a686> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

³⁴⁴Lynskey O. (2014) 'Joined Cases C-293/12 and 594/12 Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: The Good, the Bad and the Ugly' *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2014/04/08/joined-cases-c-29312-and-59412-digital-rights-ireland-and-seitlinger-and-others-the-good-the-bad-and-the-ugly/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

³⁴⁵Στο ίδιο.

³⁴⁶ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 29.

³⁴⁷Syed H., ό.π.

ενδιαφέροντος, αναγνωριζόμενους από την Ένωση, ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων³⁴⁸. Ταυτόχρονα, το ΔΕΕ αναγνωρίζει την καταπολέμηση της βαριάς εγκληματικότητας και της διεθνούς τρομοκρατίας ως σκοπούς γενικού συμφέροντος για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και της δημόσιας ασφάλειας³⁴⁹, δεδομένου ότι το άρθρο 6 ΧΘΔΕΕ διακηρύσσει το δικαίωμα κάθε προσώπου όχι μόνο στην ελευθερία, αλλά και στην ασφάλεια³⁵⁰.

Πλην όμως, η υποχρεωτική διατήρηση των δεδομένων και η παροχή της δυνατότητας πρόσβασης των αρμοδίων αρχών σε αυτά, κατά παρέκκλιση από τις διατάξεις της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ και της Οδηγίας 95/46/ΕΚ, που προέβλεπαν το απόρρητο των επικοινωνιών και των δεδομένων κίνησης, καθώς και την υποχρέωση διαγραφής ή ανωνυμοποίησής τους, εφόσον δεν είναι πλέον αναγκαία για τη διαβίβαση μιας επικοινωνίας, εκτός και εάν είναι απαραίτητα για την τιμολόγηση και μόνον ενόσω διαρκεί η ανάγκη αυτή, συνιστούν επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής³⁵¹ καθώς και στο δικαίωμα προστασίας δεδομένων στο βαθμό που προβλέπεται πράξη επεξεργασίας³⁵², και μάλιστα εκτεταμένη και ιδιαίτερος σοβαρή³⁵³.

Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι μία τέτοια επέμβαση οφείλει να ακολουθεί την αρχή της αναλογικότητας³⁵⁴, η οποία επιτάσσει, σύμφωνα με πάγια νομολογία, οι πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης να μην υπερβαίνουν τα όρια του πρόσφορου και του αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη των θεμιτών σκοπών που επιδιώκει η οικεία ρύθμιση³⁵⁵. Προκειμένου δε να αξιολογήσει την διατήρηση των δεδομένων το ΔΕΕ εφάρμοσε έναν αυστηρό διττό έλεγχο της αναλογικότητας³⁵⁶, το πρώτο σκέλος του οποίου αφορούσε την καταλληλότητα του μέτρου για την επίτευξη της δημόσιας ασφάλειας ενώ

³⁴⁸Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 340 και ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 38, ό.π.

³⁴⁹ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 41-42, ό.π.

³⁵⁰Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 340.

³⁵¹ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 32 & 34, ό.π.

³⁵²Lynskey O., 'Joined Cases C-293/12 and 594/12 Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: The Good, the Bad and the Ugly', ό.π.

³⁵³Στο ίδιο

³⁵⁴Syed H., ό.π.

³⁵⁵Βλ. C-402 & 415/2005 σε Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 340.

³⁵⁶Lynskey O., 'Joined Cases C-293/12 and 594/12 Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: The Good, the Bad and the Ugly', ό.π.

το δεύτερο αφορούσε την αναγκαιότητα της παρέμβασης στο πλαίσιο της ερμηνείας των δικαιωμάτων του άρθρου 8 ΧΘΔΕΕ³⁵⁷.

Το ΔΕΕ έκρινε ότι η επέμβαση είναι πρόσφορη με το σκεπτικό ότι τα διατηρούμενα δεδομένα συνιστούν πολύτιμο εργαλείο για την πρόληψη των παραβάσεων και την καταπολέμηση της εγκληματικότητας, ιδίως του οργανωμένου εγκλήματος, καθώς οι εθνικές διωκτικές αρχές αποκτούν επιπρόσθετες δυνατότητες να διαλευκάνουν σοβαρά εγκλήματα³⁵⁸. Η διατήρησή τους, επομένως, με σκοπό την εξασφάλιση ευχερούς πρόσβασης των αρμόδιων κρατικών αρχών σε αυτά ανταποκρίνεται πράγματι σε σκοπό γενικού συμφέροντος³⁵⁹ και η Οδηγία αξιολογήθηκε ως κατάλληλη για την επίτευξη του σκοπού της³⁶⁰.

Ωστόσο, τα μέτρα που θεσπίστηκαν για τη «μαζική διατήρηση δεδομένων» χωρίς καθορισμένα όρια κρίθηκαν ανεπαρκή και δεν ανταποκρίνονταν στο κριτήριο της αναγκαιότητας³⁶¹. Βασική παραδοχή του Δικαστηρίου ήταν ότι, όσο θεμελιώδης κι αν είναι ο σκοπός καταπολέμησης της βαριάς εγκληματικότητας, ιδίως του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας, για τη διασφάλιση της δημόσιας ασφάλειας, δεν μπορεί αυτός και μόνον να προταθεί ως δικαιολογία για τη λήψη γενικών μέτρων υποκλοπής δεδομένων³⁶² αλλά οι παρεκκλίσεις και οι περιορισμοί σε σχέση με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να είναι «απολύτως αναγκαίοι»³⁶³. Το ΔΕΕ αξιώνει³⁶⁴ προκειμένου για τους περιορισμούς της ιδιωτικότητας να υφίσταται προς τούτο ειδική και σαφής νομοθετική πρόβλεψη³⁶⁵ που να διέπει την έκταση και την εφαρμογή του οικείου μέτρου και να επιβάλλει έναν ελάχιστο αριθμό απαιτήσεων ούτως ώστε τα πρόσωπα, των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται, να έχουν επαρκείς εγγυήσεις ότι προστατεύονται αποτελεσματικά τα προσωπικού χαρακτήρα δεδομένα τους από κινδύνους

³⁵⁷Syed H., ό.π.

³⁵⁸Lynskey O., 'Joined Cases C-293/12 and 594/12 Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: The Good, the Bad and the Ugly', ό.π.

³⁵⁹ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 43, ό.π.

³⁶⁰ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 49, ό.π.

³⁶¹Syed H., ό.π.

³⁶²Τάσσης Σ., ό.π., σ. 360

³⁶³Rusinova V., ό.π., σ. 8

³⁶⁴Βλ. Χριστοδούλου Κ., ό.π., σ. 10: Η αξίωση αυτή είναι απόρροια της αρχής της ειδικότητας του σκοπού της επεξεργασίας δεδομένων.

³⁶⁵Στο ίδιο, σ. 8

καταχρήσεως, καθώς και από οποιαδήποτε αθέμιτη πρόσβαση και οποιαδήποτε αθέμιτη χρήση των δεδομένων αυτών³⁶⁶.

Το ΔΕΕ μέμφεται, κατ' αρχάς, την Οδηγία 2006/24/ΕΚ ότι περιλαμβάνει γενικούς κανόνες σχετικά με την έκταση της επεμβάσεως στα θεμελιώδη δικαιώματα. Η εφαρμογή της σε όλα τα δεδομένα κίνησης όλων των συνδρομητών και εγγεγραμμένων χρηστών όλων των μέσων ηλεκτρονικής επικοινωνίας συνεπάγεται περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων του συνόλου των Ευρωπαίων πολιτών³⁶⁷. Δεν απαιτείται μάλιστα να υφίσταται κάποια σχέση μεταξύ των διατηρούμενων δεδομένων και κάποιας απειλής για τη δημόσια ασφάλεια³⁶⁸, δηλαδή να συντρέχει κάποια ένδειξη ότι το συγκεκριμένο υποκείμενο εμπλέκεται σε σοβαρές παραβάσεις ή έστω ότι η επεξεργασία ειδικώς των δικών του δεδομένων είναι απαραίτητη για την εξιχνίαση συγκεκριμένου αδικήματος³⁶⁹. Έτσι, η αποθήκευση των δεδομένων αποκτά έντονο γενικοπροληπτικό χαρακτήρα, ο οποίος αποκλείει από μόνος του την ειδική μνεία του συγκεκριμένου λόγου της και, κατ' επέκταση, το επιτρεπτό αυτής³⁷⁰.

Εν συνεχεία, το ΔΕΕ επεσήμανε την απουσία πρόβλεψης ουσιαστικών³⁷¹ και διαδικαστικών³⁷² προϋποθέσεων με τις οποίες να οριοθετείται η πρόσβαση των αρμόδιων εθνικών αρχών στα δεδομένα και η επακόλουθη χρήση τους, η οποία όφειλε να περιορίζεται αυστηρώς στην πρόληψη και τη διαπίστωση επακριβώς καθοριζόμενων σοβαρών παραβάσεων ή στην ποινική δίωξη τέτοιων παραβάσεων³⁷³.

Επίσης, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Οδηγία 2006/24/ΕΚ δεν θέσπιζε επαρκείς εγγυήσεις για την προστασία των διατηρούμενων δεδομένων. Συγκεκριμένα, προβλεπόταν ένα αρκετά ευρύ χρονικό περιθώριο διατήρησης των δεδομένων, χωρίς ο ακριβής καθορισμός του

³⁶⁶Τάσσης Σ., ό.π., σ. 360

³⁶⁷ Golden Data Law. 'Digital Rights Ireland and communications surveillance in the EU', ό.π.

³⁶⁸ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 59, ό.π.

³⁶⁹Χριστοδούλου Κ., ό.π., σ. 9-10

³⁷⁰Στο ίδιο, σ. 10

³⁷¹ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 62, ό.π.: Δεν προβλεπόταν, παραδείγματος χάριν, κάποιο αντικειμενικό κριτήριο για τον καθορισμό του αριθμού των προσώπων στα οποία επιτρέπεται η πρόσβαση.

³⁷²Η κυριότερη διαδικαστική προϋπόθεση που απαιτείται να προβλέπεται στη νομοθεσία είναι να εξαρτάται η πρόσβαση των εθνικών αρχών από προηγούμενο έλεγχο δικαστικού οργάνου ή ανεξάρτητης δικαστικής αρχής, που εκδίδει αιτιολογημένη απόφαση.

³⁷³ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 61, ό.π.

χρονικού διαστήματος διατήρησης να εξαρτάται από το είδος των δεδομένων³⁷⁴ και να προβλέπονται αντικειμενικά κριτήρια περιορισμού του στο απολύτως αναγκαίο³⁷⁵, και δεν επιβαλλόταν η διατήρησή τους εντός των εδαφικών ορίων της ΕΕ με αποτέλεσμα να μην μπορεί να θεωρηθεί ότι διασφαλίζεται πλήρως ο έλεγχος από ανεξάρτητη αρχή, ο οποίος συνιστά ουσιώδες στοιχείο του σεβασμού της προστασίας των προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και απαιτείται ρητώς από τη διάταξη του άρθρου 8 § 3 ΧΘΔΕΕ³⁷⁶.

Τέλος, σύμφωνα με το Δικαστήριο, το άρθρο 7 της Οδηγίας δεν προβλέπει ειδικούς κανόνες που να διέπουν με σαφήνεια και αυστηρότητα την ασφάλεια των διατηρούμενων δεδομένων, λαμβανομένων υπόψη της τεράστιας ποσότητας και του ευαίσθητου χαρακτήρα τους και του κινδύνου αθέμιτης πρόσβασης σε αυτά, προκειμένου να διασφαλιστεί η ακεραιότητα και ο απόρρητος χαρακτήρας τους³⁷⁷. Δεν επιβάλλεται, εξάλλου, στα κράτη μέλη η υποχρέωση να θεσπίζουν *in concreto* τέτοιους κανόνες³⁷⁸. Η ίδια διάταξη της Οδηγίας δεν διασφαλίζει την εφαρμογή από τους παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών ενός ιδιαίτερου υψηλού επιπέδου προστασίας και ασφάλειας μέσω τεχνικών και οργανωτικών μέτρων, αλλά τους επιτρέπει, να συνεκτιμούν κατά τον καθορισμό του εφαρμοζόμενου επιπέδου προστασίας, μεταξύ άλλων, οικονομικές παραμέτρους, όπως το κόστος εφαρμογής των μέτρων ασφαλείας³⁷⁹, ούτε διασφαλίζει την οριστική καταστροφή των δεδομένων με το πέρας της διάρκειας διατήρησής τους³⁸⁰.

Κατ' ακολουθία όλων των ανωτέρω, το ΔΕΕ έκρινε ότι ο κοινοτικός νομοθέτης, κατά την έκδοση της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ, υπερέβη τα όρια που επιβάλλει η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 52 § 1 ΧΘΔΕΕ³⁸¹ και κήρυξε την Οδηγία ανίσχυρη και μάλιστα αναδρομικά, ανατρέχοντας στο χρόνο έκδοσής της³⁸². Η απόφαση αναπτύσσει ισχύ *erga omnes*, κατ' αναλογική εφαρμογή του άρθρου 264 ΣΛΕΕ,

³⁷⁴Rusinova V., ό.π., σ. 8

³⁷⁵ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 64, ό.π.

³⁷⁶Γάσσης Σ., ό.π., σ. 361 και Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 347

³⁷⁷ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 66, ό.π.

³⁷⁸Στο ίδιο

³⁷⁹Γάσσης Σ., ό.π., σ. 360

³⁸⁰ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 67, ό.π.

³⁸¹ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12, § 69, ό.π.

³⁸²Χριστοδούλου Κ., ό.π., σ. 15

καθώς πρόκειται για προδικαστική απόφαση που διαπιστώνει ακυρότητα πράξεως οργάνου της ΕΕ³⁸³. Η διατήρηση των δεδομένων δεν είναι πλέον υποχρεωτική για τους παρόχους εντός ΕΕ³⁸⁴ και κατά συνέπεια οι εθνικοί νόμοι για τη διατήρηση δεδομένων βάσει της Οδηγίας που θεσπίστηκαν από πολλά κράτη-μέλη ακυρώθηκαν³⁸⁵. Επομένως, επανήλθε σε ισχύ και εξακολουθεί να ισχύει το προηγούμενο καθεστώς της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ³⁸⁶, η διάταξη του άρθρου 15 § 1 της οποίας επιτρέπει την θέσπιση νομοθεσίας διατήρησης δεδομένων χωρίς να την καθιστά υποχρεωτική και δηλώνει ότι κάθε σύστημα διατήρησης δεδομένων πρέπει να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα³⁸⁷.

Πρόκειται για μία απόφαση-σταθμό, που κατέστη ορόσημο στον τομέα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων³⁸⁸ και απαγόρευσε ουσιαστικά τις μαζικές παρακολουθήσεις στην ΕΕ³⁸⁹. Το σημαντικότερο σημείο της είναι η ανάλυση της επέμβασης στην «ουσία» του δικαιώματος και της αναλογικότητας, που, όπως καθίσταται σαφές από το Δικαστήριο, αποτελούν δύο διακριτά ζητήματα: ακόμη κι αν είναι σεβαστή η ουσία ενός δικαιώματος, η νομοθεσία μπορεί να είναι δυσανάλογη³⁹⁰. Παρατηρείται μία μεταστροφή της θέσης του ΔΕΕ, το οποίο μέχρι τότε τηρούσε μία, κατά γενική ομολογία, ευλαβική στάση σεβασμού απέναντι στους νόμους-πλαίσιο της ΕΕ, ακόμα και όταν οι επίδικες οδηγίες ή αποφάσεις-πλαίσιο άφηναν περιθώρια για σοβαρές παραβιάσεις δικαιωμάτων³⁹¹.

Η ευθύνη για την προστασία των ως άνω δικαιωμάτων μετακυλιέται πλέον στον ενωσιακό νομοθέτη και εξάγεται, κατόπιν *a contrario* ερμηνείας της κριτικής του ΔΕΕ στην Οδηγία, ένα σύνολο καθοδηγητικών αρχών που πρέπει να ακολουθούνται κατά την

³⁸³Στο ίδιο, σ. 13-14

³⁸⁴Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 341

³⁸⁵Franssen V. (2016) 'The future of national data retention obligations – How to apply Digital Rights Ireland at national level?'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο στο: <https://europeanlawblog.eu/2016/07/25/the-future-of-national-data-retention-obligations-how-to-apply-digital-rights-ireland-at-national-level/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

³⁸⁶ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016' με σχόλιο Γ. Τσόλια. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.1/2017 – Έτος 14ο, σ. 161-184, σ. 181

³⁸⁷Verbruggen F., Royer S. and Severijns H. (2018) 'Reconsidering the blanket-data-retention-taboo, for human rights' sake?'. [online] *European Law Blog*. 1.10.2018. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2018/10/01/reconsidering-the-blanket-data-retention-taboo-for-human-rights-sake/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

³⁸⁸Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 348

³⁸⁹Peers S. (2014). 'The data retention judgment: The CJEU prohibits mass surveillance'. *EU Law Analysis*. [online] Διαθέσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2014/04/the-data-retention-judgment-cjeu.html> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

³⁹⁰Στο ίδιο

³⁹¹Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 345

υιοθέτηση κάθε μελλοντικής ενωσιακής πράξης και των σχετικών εθνικών μέτρων³⁹² που συνιστούν επέμβαση στα δικαιώματα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας προσωπικών δεδομένων. Οι δημόσιες αρχές πρέπει να κατασκευάσουν ένα ολιστικό σύστημα διακυβέρνησης που περιλαμβάνει συγκεκριμένες δικλείδες ασφαλείας και να ενσωματώνει εκτεταμένους ελέγχους και εξισορροπητικά μέτρα ώστε να διασφαλίζεται η ύπαρξη *end-to-end* εγγυήσεων σε όλα τα στάδια της επεξεργασίας των δεδομένων ξεκινώντας από την συλλογή τους καθώς και στους όρους διατήρησης, πρόσβασης, χρήσης και παρακολούθησης αυτών³⁹³.

Το ΔΕΕ, άλλωστε, καταλείπει περιορισμένη διακριτική ευχέρεια στον ενωσιακό νομοθέτη κατά τη θέσπιση νομοθετικών μέτρων επέμβασης στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, για την αξιολόγηση των οποίων εφαρμόζει έναν αυστηρό έλεγχο τήρησης της αρχής της αναλογικότητας³⁹⁴. Διαμορφώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο ένα νομολογιακό προηγούμενο και μία ισχυρή νομική βάση για τη θέσπιση ενδελεχέστερων ελέγχων των πολιτικών ασφαλείας αναφορικά με την απαρέγκλιτη τήρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³⁹⁵. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη υπόθεση, αξιολογείται η αναλογικότητα της Οδηγίας υπό το πρίσμα του «ανεπίσημου» σκοπού της, της καταπολέμησης της βαριάς εγκληματικότητας, παρά του διακηρυγμένου στόχου εναρμόνισης της εσωτερικής αγοράς με αποτέλεσμα το ΔΕΕ να υποπίπτει σε αντίφαση με την απόφασή του στην υπόθεση Ιρλανδία κατά Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, όπου έκρινε ότι το άρθρο 95 ΣυνθΕΚ ήταν επαρκής νομική βάση του εν λόγω νομοθετήματος³⁹⁶. Ακόμη, ο έλεγχος της αναλογικότητας πάσχει εν προκειμένω στο βαθμό που το Δικαστήριο, όπως και ο Γενικός Εισαγγελέας με τις προτάσεις του, δεν αμφισβητεί την καταλληλότητα της διατήρησης των δεδομένων ως μέτρου καταπολέμησης του σοβαρού εγκλήματος³⁹⁷.

Τέλος, το ΔΕΕ αναγνώρισε την πληροφοριακή αξία των μεταδεδομένων και τους κινδύνους που επάγεται η συλλογή τους ως προς την εξαγωγή λεπτομερών συμπερασμάτων σχετικά με την ιδιωτική ζωή των ατόμων, δημιουργώντας τους την αίσθηση ότι η ιδιωτική τους ζωή παρακολουθείται ανελλιπώς και επηρεάζοντας την

³⁹²Στο ίδιο, σ. 346

³⁹³Στο ίδιο, σ. 347

³⁹⁴Στο ίδιο, σ. 345

³⁹⁵Στο ίδιο, σ. 346

³⁹⁶Lynskey O., 'Joined Cases C-293/12 and 594/12 Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: The Good, the Bad and the Ugly', ό.π.

³⁹⁷Στο ίδιο

ελευθερία της έκφρασής τους³⁹⁸. Ωστόσο, φαίνεται ότι αναδιπλώθηκε οπισθοδρομώντας σε μία παρωχημένη προοπτική, σύμφωνα με την οποία η συλλογή μεταδεδομένων είναι λιγότερο ευαίσθητη απλώς επειδή δεν αφορά το περιεχόμενο των επικοινωνιών, και του διέφυγε το γεγονός ότι δυνάμει της διάταξης του άρθρου 6 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK³⁹⁹ τα μεταδεδομένα παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην κατοχή του ιδιωτικού τομέα με αποτέλεσμα να καθίσταται συχνά δυνατή η διαθεσιμότητά τους, ακόμη και χωρίς την ύπαρξη ενός συστήματος υποχρεωτικής διατήρησης δεδομένων⁴⁰⁰.

Η απόφαση *Digital Rights Ireland*, παρά το γεγονός ότι δεν τυποποιήθηκε μία διερευνητική πρακτική σε ζητήματα ποινικής δίωξης ή εθνικής ασφάλειας, για την οποία η ευθύνη εξακολουθεί να θεωρείται από τα κράτη-μέλη αποκλειστικά εθνική⁴⁰¹, σηματοδότησε ένα σημαντικό βήμα για την προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ⁴⁰². Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ωστόσο, δεν υιοθέτησε κατόπιν καμία πρωτοβουλία για την θέσπιση νέου σχετικού νομοθετήματος⁴⁰³. Το ζήτημα αφέθηκε στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών, τα οποία, στηριζόμενα πλέον μόνο στην εξαίρεση του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK και λαμβάνοντας υπόψη το σκεπτικό του ΔΕΕ στην υπόθεση, αναθεώρησαν την νομοθεσία τους στο πεδίο της διατήρησης δεδομένων⁴⁰⁴. Ωστόσο, οι εθνικοί αυτοί νόμοι έμελλε σύντομα να αμφισβητηθούν και να υποβληθούν στον αυστηρό έλεγχο του ΔΕΕ⁴⁰⁵.

3.2.2 Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις *Tele 2 Sverige AB & Secretary of State for the Home Department* (ΔΕΕ υπόθ. C-203/15 και C-698/15)

Τα προδικαστικά ερωτήματα που τέθηκαν ενώπιον του ΔΕΕ στη συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσαν την ερμηνεία του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK και ειδικότερα σε ποιο βαθμό οι διαπιστώσεις του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Digital Rights Ireland*

³⁹⁸Στο ίδιο

³⁹⁹Βλ. άρθρο 6 §§ 1,2,3 και 5 της Οδηγίας 2002/58/EK, σύμφωνα με το οποίο τα δεδομένα κίνησης διατηρούνται για το χρονικό διάστημα που απαιτείται για σκοπούς χρέωσης του λογαριασμού ή εφόσον ο συνδρομητής ή χρήστης έχει δώσει τη συγκατάθεσή του για την επεξεργασία των δεδομένων κίνησης και θέσης του για σκοπούς εμπορικής προώθησης των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή για την παροχή υπηρεσιών προστιθέμενης αξίας.

⁴⁰⁰Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 347-348

⁴⁰¹Maj. Sorina Ana MANEA, ό.π., σ. 2

⁴⁰²Μπαντή-Μαρκούτη Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α, ό.π., σ. 344

⁴⁰³Verbruggen F., Royer S. and Severijns H., ό.π.

⁴⁰⁴Στο ίδιο

⁴⁰⁵Στο ίδιο

εφαρμόζονται στην εθνική νομοθεσία για την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2006/24/EK, η οποία κηρύχθηκε ανίσχυρη⁴⁰⁶.

Στην πρώτη από τις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις⁴⁰⁷, την επομένη της δημοσίευσης της απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση *Digital Rights Ireland*, η πάροχος υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών *Tele 2 Sverige*, που εδρεύει στη Σουηδία, γνωστοποίησε στην αρμόδια εθνική αρχή ότι θα έπαυε από τις 14 Απριλίου 2014 να διατηρεί τα δεδομένα σχετικά με επικοινωνίες και θα προέβαινε σε διαγραφή των μέχρι τότε διατηρούμενων δεδομένων⁴⁰⁸, καθώς θεωρούσε ότι οι υποχρεώσεις διατήρησης δεδομένων που επιβάλλονταν από την εθνική νομοθεσία, όπως είχε τροποποιηθεί για την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2006/24/EK στο σουηδικό δίκαιο, δεν πληρούσαν πλέον τους όρους του ΔΕΕ⁴⁰⁹. Η εθνική αρχή, κατόπιν εξέτασης της σχετικής εθνικής ρύθμισης υπό το πρίσμα της αποφάσεως *Digital Rights Ireland* από ειδικό εισηγητή, ο οποίος κατέληξε ότι δεν ήταν αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης ούτε προς την ΕΣΔΑ, εξέδωσε διάταξη με την οποία καλούσε την *Tele 2 Sverige* να επαναφέρει τη διατήρηση των δεδομένων⁴¹⁰. Κατόπιν, η *Tele 2 Sverige* προσέφυγε ενώπιον των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων δικαστηρίων⁴¹¹. Το Εφετείο απηύθυνε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ με το οποίο ζητούσε να αποφανθεί σαφώς σχετικά με το εάν η γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση των δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών είναι συμβατή με το άρθρο 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK καθώς και τα άρθρα 7, 8 και 52 § 1 ΧΘΔΕΕ⁴¹².

Στην δεύτερη από τις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις⁴¹³ ο εθνικός νόμος του Ηνωμένου Βασιλείου για τη διατήρηση των δεδομένων και τις εξουσίες έρευνας, που είχε θεσπισθεί το 2014, αμφισβητήθηκε ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Αγγλίας και της Ουαλίας και κηρύχθηκε άκυρος στις 17 Ιουλίου 2015⁴¹⁴, ως μη συμβατός με τις διατυπωθείσες στην απόφαση *Digital Rights Ireland* προϋποθέσεις και τα άρθρα 7 και 8

⁴⁰⁶Rusinova V., ό.π., σ. 8

⁴⁰⁷ΔΕΕ C-203/15, *Tele2 Sverige AB κατά Post-och telestyrelsen*

⁴⁰⁸ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π., σ. 168

⁴⁰⁹Franssen V., ό.π.

⁴¹⁰ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π., σ. 168

⁴¹¹Franssen V., ό.π.

⁴¹²Lynskey O. (2017) 'Tele2 Sverige AB and Watson et al: Continuity and Radical Change'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2017/01/12/tele2-sverige-ab-and-watson-et-al-continuity-and-radical-change/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

⁴¹³ΔΕΕ C-698/2015 *Secretary of State for the Home Department κατά Tom Watson, Peter Brice, Geoffrey Lewis*.

⁴¹⁴Franssen V., ό.π.

ΧΘΔΕΕ στο μέτρο που δεν θέσπιζε σαφείς και ακριβείς κανόνες όσον αφορά την πρόσβαση και τη χρήση των δεδομένων και στο μέτρο που δεν εξαρτά την πρόσβαση στα εν λόγω δεδομένα από προηγούμενο έλεγχο ασκούμενο από δικαστήριο ή ανεξάρτητη διοικητική αρχή⁴¹⁵. Ο Υπουργός Εσωτερικών άσκησε έφεση κατά της ανωτέρω απόφασης⁴¹⁶ και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο απηύθυνε στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα⁴¹⁷, εάν η απόφαση *Digital Rights Ireland* θεσπίζει σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου επιτακτικές απαιτήσεις, εφαρμοστέες επί εθνικού καθεστώτος που διέπει την πρόσβαση σε διατηρούμενα δεδομένα βάσει εθνικής νομοθεσίας, προκειμένου αυτό να είναι σύμφωνο με τα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ και εάν επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στα άρθρα αυτά του ΧΘΔΕΕ πέραν του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, όπως αυτό οριοθετείται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁴¹⁸.

Το ΔΕΕ επικαλέστηκε και πάλι τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 ΧΘΔΕΕ, υιοθέτησε πλήρως το σκεπτικό της απόφασης *Digital Rights Ireland* αναφορικά με την αξία των μεταδεδομένων επικοινωνίας⁴¹⁹, επανέλαβε τις αρχές που είχε διατυπώσει και ανέπτυξε τα συμπεράσματα στα οποία είχε καταλήξει στην τελευταία υπόθεση⁴²⁰. Η υποκλοπή και αποθήκευση των δεδομένων κίνησης και θέσης ως προληπτικό μέτρο επιτρέπεται υπό την προϋπόθεση ότι έχει στοχευμένο, όχι μαζικό, χαρακτήρα και υπόκειται σε ορισμένες εγγυήσεις⁴²¹ διασφάλισης και πρόσβασης, οι οποίες πρέπει να προβλέπονται από το Κοινοτικό δίκαιο⁴²².

Το ΔΕΕ έκρινε ότι η εθνική νομοθεσία της Σουηδίας και του Ηνωμένου Βασιλείου είναι ασύμβατη με το άρθρο 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ, καθώς προέβλεπε την γενική και άνευ διακρίσεων διατήρηση του συνόλου των μεταδεδομένων όλων των υποκειμένων σε όλα τα μέσα επικοινωνίας και την υποχρέωση των παρόχων για συστηματική και

⁴¹⁵ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π., σ. 169

⁴¹⁶Στο ίδιο

⁴¹⁷Franssen V., ό.π.

⁴¹⁸ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, § 59.

⁴¹⁹Βλ. ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15 §§ 98-99: Τα δεδομένα, τα οποία, συνδυαστικά αναγνωσμένα, δίνουν πληροφορίες για την ταυτότητα των προσώπων και επιτρέπουν την συναγωγή ιδιαίτερας ακριβών συμπερασμάτων για την ιδιωτική ζωή των υποκειμένων και τον προσδιορισμό του προφίλ τους, έχουν ισοδύναμη αξία και χρήζουν ίδιου επιπέδου προστασίας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας.

⁴²⁰Rusinova V., ό.π., σ. 8

⁴²¹Στο ίδιο

⁴²²Maj. Sorina AnaMANEA, ό.π., σ. 2

συνεχή διατήρηση των δεδομένων χωρίς καμία εξαίρεση⁴²³. Η Οδηγία e-Privacy αποσκοπεί στην προστασία των χρηστών των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών από τους κινδύνους για τα θεμελιώδη δικαιώματα που επιφέρει η τεχνολογική πρόοδος⁴²⁴ και κατοχυρώνει την αρχή του απορρήτου της επικοινωνίας⁴²⁵, ώστε, αν η κατ' εξαίρεση προβλεπόμενη στο άρθρο 15 § 1 άρση του απορρήτου καθίστατο ο κανόνας, η διάταξη που κατοχυρώνει την υποχρέωση προστασίας της εμπιστευτικότητας των επικοινωνιών θα στερούταν νοήματος⁴²⁶.

Το ΔΕΕ επεσήμανε, εξάλλου, ότι το άρθρο 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK πρέπει κατά πάγια νομολογία να ερμηνεύεται συσταλτικώς⁴²⁷ και υπό το πρίσμα των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των άρθρων 7, 8 και 11 ΧΘΔΕΕ. Ο περιορισμός των δικαιωμάτων δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας είναι επιτρεπτός κατ' εξαίρεση, εφόσον ανταποκρίνεται σε κάποιον από τους εξαντλητικά απαριθμούμενους στην ανωτέρω διάταξη σκοπούς και δη στον σκοπό καταπολέμησης σοβαρών εγκλημάτων και υπόκειται στην τήρηση της αρχής της αναλογικότητας.

Η εθνική νομοθεσία οφείλει κατ' αρχάς να θεσπίζει σαφείς και ακριβείς κανόνες που διέπουν το πεδίο εφαρμογής ενός τέτοιου μέτρου διατήρησης δεδομένων και να επιβάλλει ελάχιστες απαιτήσεις ώστε τα υποκείμενα των διατηρούμενων δεδομένων να προστατεύονται αποτελεσματικά έναντι του κινδύνου καταχρηστικής επεξεργασίας των δεδομένων τους, ιδίως υποδεικνύοντας τις περιστάσεις και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ενδέχεται να υιοθετηθεί το μέτρο και διασφαλίζοντας ότι αυτό δεν υπερβαίνει τα όρια του απολύτως αναγκαίου⁴²⁸ όσον αφορά τις κατηγορίες των διατηρούμενων δεδομένων, τα θιγόμενα υποκείμενα και το χρονικό διάστημα για το οποίο γίνεται δεκτό ότι πραγματοποιείται η διατήρηση.

Προκειμένου να διασφαλιστεί, ότι η αποθήκευση των δεδομένων κίνησης και θέσης περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο, η σχετική εθνική ρύθμιση πρέπει, παρά το γεγονός ότι οι προϋποθέσεις ενδέχεται να ποικίλουν ανάλογα με τα μέτρα που λαμβάνονται για

⁴²³Βλ. ΔΕΕ C-203/15 § 97

⁴²⁴ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., § 83

⁴²⁵Βλ. άρθρο 5 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK

⁴²⁶ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., § 89

⁴²⁷ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π., σ. 173

⁴²⁸Maj. Sorina AnaMANEA, ό.π., σ. 2

την πρόληψη, την διερεύνηση, τον εντοπισμό και τη δίωξη σοβαρών εγκλημάτων⁴²⁹, να ερείδεται σε αντικειμενικά κριτήρια, λ.χ. γεωγραφικά, ικανά να οριοθετήσουν ένα κοινό του οποίου τα δεδομένα ενδέχεται να αποκαλύψουν ένα σύνδεσμο, τουλάχιστον έμμεσο, με σοβαρά εγκλήματα, και να συμβάλουν με οποιονδήποτε τρόπο στην καταπολέμηση του σοβαρού εγκλήματος ή την αποτροπή σοβαρού κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια⁴³⁰. Όσον αφορά δε την τήρηση της αρχής της απόλυτης αναγκαιότητας κατά τον προσδιορισμό των διαδικαστικών και ουσιαστικών προϋποθέσεων πρόσβασης των εθνικών αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα, το ΔΕΕ επεσήμανε μεταξύ αυτών την απαίτηση προηγούμενης άδειας δικαστικής ή ανεξάρτητης αρχής, κατόπιν εξέτασης του υποβληθέντος αιτήματος της ενδιαφερόμενης εθνικής αρχής, διατήρησης των δεδομένων εντός της Ένωσης, οριστικής καταστροφής των δεδομένων μετά την πάροδο της περιόδου διατήρησής τους και ενημέρωσης των θιγόμενων υποκειμένων όταν δεν πρόκειται πλέον να διακυβευτεί η πρόοδος της έρευνας⁴³¹.

Η απόφαση *Tele 2 Sverige* έρχεται σε ρήξη με το παρελθόν με έναν πολύ σημαντικό τρόπο, καθώς το Δικαστήριο δηλώνει για πρώτη φορά απερίφραστα ότι το μέτρο γενικής διατήρησης δεδομένων είναι ασύμβατο με το ενωσιακό δίκαιο, υπό το πρίσμα του ΧΘΔΕΕ ⁴³², επιδεικνύοντας πρωτοφανή σθεναρή αντίσταση σε κάθε προσπάθεια υποβάθμισης του επιπέδου προστασίας της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων ενόψει των τεχνολογικών δυνατοτήτων⁴³³. Μετά την ακύρωση της Οδηγίας 2006/24/EK, εναπόκειται στον εθνικό νομοθέτη να ερμηνεύσει τη διάταξη του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK σύμφωνα με τα άρθρα 7, 8, 11 και 52 § 1 ΧΘΔΕΕ προκειμένου να θεσπίσει διάταξη που επιτρέπει, βάσει αντικειμενικών στοιχείων, την κατ' εξαίρεση επεξεργασία και διατήρηση των δεδομένων προσώπων που βαρύνονται με συγκεκριμένες υπόνοιες ή ενδείξεις τέλεσης σοβαρών εγκλημάτων, υπό τις εγγυήσεις της αρμόδιας δικαστικής ή ανεξάρτητης αρχής και με την περαιτέρω υποχρέωση διατήρησης των δεδομένων εντός των εδαφικών ορίων της Ε.Ε⁴³⁴.

⁴²⁹Στο ίδιο

⁴³⁰ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., § 111

⁴³¹Rusinova V., ό.π., σ. 9.

⁴³²Lynskey O., 'Tele2 Sverige AB and Watson et al: Continuity and Radical Change', ό.π.

⁴³³Rusinova V., ό.π., σ. 9

⁴³⁴ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., § 122

Το ΔΕΕ, κατ' αναλογία προς την απόφαση του ΕΔΔΑ *Roman Zakharov κατά Ρωσίας*⁴³⁵, ανέπτυξε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της εθνικής νομοθεσίας, τα οποία πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά. Μεταξύ των βασικών στοιχείων της θέσης του Δικαστηρίου είναι ο εξαιρετικός χαρακτήρας των μέτρων, η ανάγκη αντικειμενικών αποδείξεων και η σύνδεση με μια συγκεκριμένη υπόθεση⁴³⁶ προκειμένου το μέτρο να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο και να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας. Αξίζει να επισημανθεί ότι, παρά το γεγονός ότι τα προδικαστικά ερωτήματα που εξετάστηκαν αφορούν την υποκλοπή δεδομένων στο πλαίσιο καταπολέμησης σοβαρών εγκλημάτων⁴³⁷, το Δικαστήριο δεν περιορίσε τα συμπεράσματά του σε αυτό αλλά επιβεβαίωσε την υπαγωγή των μέτρων που λαμβάνονται για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, της άμυνας και της κρατικής ασφάλειας στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ⁴³⁸, με το σκεπτικό ότι εάν οι δραστηριότητες αυτές εξαιρούνταν από το πεδίο εφαρμογής, η διάταξη του άρθρου 15 § 1 θα στερούνταν οποιουδήποτε σκοπού⁴³⁹.

Η απόφαση αυτή αποτελεί την πρώτη δήλωση του ΔΕΕ σχετικά με τις μαζικές παρακολουθήσεις για την προστασία της εθνικής ασφάλειας και χαράσσει τις κατευθυντήριες γραμμές για την εξέταση μελλοντικών υποθέσεων στο πεδίο αυτό. Η σημασία της μπορεί να γίνει αντιληπτή αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι τα συμπεράσματα του Δικαστηρίου στις αποφάσεις *Digital Rights Ireland* και *Tele 2* αξιοποιήθηκαν για τη διαμόρφωση της πρότασης Κανονισμού «για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες»⁴⁴⁰, η οποία διατηρεί την ουσία του άρθρου 15 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ και την ευθυγραμμίζει με τη συγκεκριμένη διατύπωση του άρθρου 23 ΓΚΠΔ, που επιτρέπει τον κατ' εξαίρεση περιορισμό της εμβέλειας των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που προβλέπονται σε συγκεκριμένα άρθρα της εν λόγω οδηγίας με εθνική ρύθμιση σύμφωνη προς τον ΧΘΔΕΕ και την ΕΣΔΑ, όπως ερμηνεύονται με τις αποφάσεις του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ⁴⁴¹.

⁴³⁵Rusinova V., ό.π., σ. 9

⁴³⁶Στο ίδιο

⁴³⁷Στο ίδιο

⁴³⁸Στο ίδιο

⁴³⁹ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15, ό.π., § 73

⁴⁴⁰ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016 με σχόλιο Γ. Τσόλια, ό.π., σ. 183

⁴⁴¹Βλ. υπ' αρ. 26 αιτιολογικές σκέψεις της Πρότασης Κανονισμού.

3.2.3 Αποφάσεις του ΔΕΕ *Privacy International & La Quadrature du Net* κ.λπ. (ΔΕΕ C-623/17 και C-511/18, C-512/18 και C-520/18)

Οι αποφάσεις του ΔΕΕ, που απαντούν σε προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλαν αναφορικά με την Οδηγία 2002/58/ΕΚ για την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών αφενός μεν το ειδικό δικαιοδοτικό όργανο προστασίας των δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής του Ηνωμένου Βασιλείου (υπόθεση *Privacy International*⁴⁴²), αφετέρου δε το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας και το Συνταγματικό Δικαστήριο του Βελγίου (συνεκδικαζόμενες υποθέσεις *La Quadrature du Net and Others*⁴⁴³)⁴⁴⁴ και εκδόθηκαν στις 6.10.2020, συνεχίζουν την μακρά νομολογία του Δικαστηρίου για τη δευτερογενή χρήση προσωπικών δεδομένων, ιδίως των δεδομένων κίνησης και θέσης που συλλέγονται αρχικά από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών για εμπορικούς σκοπούς, από τις υπηρεσίες πληροφοριών και επιβολής του νόμου⁴⁴⁵.

Τα εθνικά δικαστήρια προέβαλαν κυρίως το ερώτημα εάν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και δη του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ εθνική νομοθετική ρύθμιση που επιβάλλει στους παρόχους των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών την υποχρέωση γενικής και άνευ διακρίσεων διατήρησης και συλλογής, ακόμη και σε πραγματικό χρόνο, δεδομένων επικοινωνιών, ιδίως δεδομένων ταυτοποίησης των συνδρομητών, κίνησης και θέσης, καθώς και την υποχρέωση παροχής μαζικών δεδομένων στις υπηρεσίες ασφαλείας και πληροφοριών ενός κράτους-μέλους προκειμένου για τη διαφύλαξη της εθνικής και της δημόσιας ασφάλειας, για την οποία είναι

⁴⁴²ΔΕΕ C-623/17 *Privacy International* κατά *Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs, Secretary of State for the Home Department, Government Communications Headquarters, Security Service, Intelligence Service*.

⁴⁴³ΔΕΕ C-511/18, *La Quadrature du Net and Others*, C-512/18, *French Data Network and Others*, and C-520/18, *Ordre des barreaux francophones et germanophone and Others*.

⁴⁴⁴Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών: Σημαντική απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ. Lawspot (2020) Διαθέσιμο σε: https://www.lawspot.gr/nomika-nea/diatirisi-dedomenon-ilektronikon-epikoinonion-simantiki-apofasi-toy-dikastirioy-tis-ee?lspt_destination=upgrade [τελευταία πρόσβαση 20 Δεκεμβρίου 2022]

⁴⁴⁵Sajfert J. (2020) 'Bulk data interception/retention judgments of the CJEU – A victory and a defeat for privacy'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2020/10/26/bulk-data-interception-retention-judgments-of-the-cjeu-a-victory-and-a-defeat-for-privacy/> [τελευταία πρόσβαση 2 Ιανουαρίου 2023]

αποκλειστικώς υπεύθυνα τα κράτη-μέλη σύμφωνα με το άρθρο 4 ΣΕΕ, και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁴⁴⁶.

Επιπλέον, το ΔΕΕ κλήθηκε να απαντήσει στα ερωτήματα κατά πόσον η νομιμότητα της διαδικασίας συλλογής και διατήρησης των δεδομένων σύνδεσης εξαρτάται από την απαίτηση ενημέρωσης των θιγόμενων προσώπων, όταν δεν τίθενται πλέον σε κίνδυνο οι έρευνες των αρμοδίων αρχών ή όταν οι διαδικασίες αυτές μπορούν να θεωρηθούν σύννομες εφόσον οι υφιστάμενες υπόλοιπες διαδικαστικές εγγυήσεις διασφαλίζουν την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος προσφυγής⁴⁴⁷, καθώς και εάν, σε περίπτωση που ο επίμαχος εθνικός νόμος κριθεί ασυμβίβαστος προς το ενωσιακό δίκαιο, δύναται το εθνικό δικαστήριο να αποφασίσει την προσωρινή διατήρηση των αποτελεσμάτων του προς αποτροπή της ανασφάλειας δικαίου και διευκόλυνση της χρήσης, για τους σκοπούς του νόμου, των ήδη συλλεγέντων και διατηρηθέντων δεδομένων⁴⁴⁸.

Το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι το ενωσιακό δίκαιο απαγορεύει εθνική ρύθμιση που επιβάλλει σε πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών την γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης και τη διαβίβασή τους με σκοπό την καταπολέμηση της εγκληματικότητας εν γένει ή τη διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας⁴⁴⁹. Ωστόσο, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες υφίσταται σοβαρή απειλή για την εθνική ασφάλεια, η οποία αποδεικνύεται πραγματική και ενεστώσα ή προβλέψιμη, το κράτος-μέλος δύναται να παρεκκλίνει από την υποχρέωση διασφάλισης του απορρήτου των δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και να διατάξει, μέσω σχετικής νομοθεσίας, την γενική και άνευ διακρίσεων διατήρηση και αυτοματοποιημένη επεξεργασία των δεδομένων αυτών για χρονικό διάστημα που περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο αλλά μπορεί να παραταθεί, εάν η απειλή εξακολουθεί να υφίσταται⁴⁵⁰.

Αναλυτικότερα, το ΔΕΕ αποφάνθηκε πρωτίστως ότι η Οδηγία 2002/58/EK είναι εφαρμοστέα σε εθνική νομοθεσία που επιβάλλει στους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών τη διενέργεια πράξεων επεξεργασίας προσωπικών

⁴⁴⁶Βλ. ΔΕΕ C-623/17 § 29, ό.π., ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, ό.π., § 68 και 73 καθώς και άρθρο Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών: Σημαντική απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ, ό.π.

⁴⁴⁷ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, ό.π., § 73

⁴⁴⁸ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18, ό.π., § 79

⁴⁴⁹Court of Justice of the European Union (2020) *PRESS RELEASE No 123/20*, Luxembourg, Court of Justice of the European Union. Διαθέσιμο σε: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/fo2_7052/el/?annee=2020 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

⁴⁵⁰Στο ίδιο.

δεδομένων, όπως η διατήρηση και η διαβίβασή τους σε δημόσιες αρχές, για τους σκοπούς διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας και της καταπολέμησης του εγκλήματος⁴⁵¹ και διευκρίνισε το περιθώριο εξουσιών που ανατίθενται δυνάμει αυτής στα κράτη-μέλη⁴⁵². Κατ' αρχάς, ο νομοθετικός περιορισμός των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που κατοχυρώνει η Οδηγία, πρέπει να συμμορφώνεται προς το δίκαιο της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, και τα θεμελιώδη δικαιώματα του ΧΘΔΕΕ⁴⁵³. Επίσης, η εντολή γενικής διατήρησης των δεδομένων για περιορισμένο χρονικό διάστημα πρέπει να υπόκειται σε ουσιαστικό έλεγχο δικαστικής ή ανεξάρτητης διοικητικής αρχής, που θα εκδίδει δεσμευτική απόφαση με την οποία διαπιστώνει ότι συντρέχει περίπτωση σοβαρής απειλής για την εθνική ασφάλεια και πληρούνται οι προβλεπόμενοι όροι και εγγυήσεις⁴⁵⁴.

Ακόμη, η Οδηγία επιτρέπει την στοχευμένη διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, όπως οι κατηγορίες των ενδιαφερομένων προσώπων ή η γεωγραφική θέση, αλλά και την γενική και χωρίς διακρίσεις διατήρηση των διευθύνσεων IP που αποδίδονται στην πηγή της επικοινωνίας, εφόσον αυτές περιορίζονται στο απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα⁴⁵⁵. Ομοίως, δεν αποκλείεται η διατήρηση δεδομένων ταυτότητας των χρηστών των μέσων ηλεκτρονικής επικοινωνίας, η ταχεία διατήρηση των δεδομένων που είναι διαθέσιμα στους παρόχους πέραν της περιόδου νόμιμης διατήρησής τους, προκειμένου για τη διαλεύκανση σοβαρών ποινικών αδικημάτων ή επιθέσεων κατά της εθνικής ασφάλειας, που έχουν διαπιστωθεί ή υφίσταται εύλογη υποψία για την ύπαρξή τους⁴⁵⁶ καθώς και η συλλογή σε πραγματικό χρόνο δεδομένων κίνησης και θέσης προσώπων για τα οποία υφίσταται βάσιμη υποψία ότι εμπλέκονται με οποιονδήποτε τρόπο σε τρομοκρατικές ενέργειες, εφόσον η συλλογή αυτή κείται εντός των ορίων του απολύτως αναγκαίου⁴⁵⁷.

Τέλος, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι το εθνικό δικαστήριο δεν μπορεί να περιορίσει τα χρονικά αποτελέσματα κήρυξης της επίμαχης εθνικής νομοθεσίας ως ασυμβίβαστης με την Οδηγία 2002/58/ΕΚ⁴⁵⁸, η οποία, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα της αρχής της

⁴⁵¹ Στο ίδιο.

⁴⁵² Στο ίδιο.

⁴⁵³ Στο ίδιο.

⁴⁵⁴ Στο ίδιο.

⁴⁵⁵ Στο ίδιο.

⁴⁵⁶ Στο ίδιο.

⁴⁵⁷ Στο ίδιο.

⁴⁵⁸ Στο ίδιο.

αποτελεσματικότητας, απαιτεί τα εθνικά ποινικά δικαστήρια να μη λαμβάνουν υπόψη πληροφορίες και αποδεικτικά στοιχεία κτηθέντα κατόπιν γενικής και χωρίς διακρίσεις διατήρησης δεδομένων κίνησης και θέσης κατά παράβαση του ενωσιακού δικαίου, στο πλαίσιο της εν λόγω ποινικής διαδικασίας, όταν οι ύποπτοι δεν είναι σε θέση να τις σχολιάσουν αποτελεσματικά⁴⁵⁹.

Με τις σχολιαζόμενες αποφάσεις το ΔΕΕ τόνισε για ακόμη μια φορά ότι αντιτάσσεται στη λογική της μαζικής διατήρησης δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και τα νομοθετικά μέτρα που λαμβάνονται βάσει του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, χωρίς την τήρηση επαρκών εγγυήσεων, δεν γίνονται αποδεκτά, για τον λόγο δε αυτό υπήγαγε τις κριθείσες ως συμβατές με το ενωσιακό δίκαιο περιπτώσεις σε ιδιαίτερα αυστηρές προϋποθέσεις⁴⁶⁰. Επίσης, επανέλαβε το σκεπτικό του σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας 2002/58/EK σε εθνικές ρυθμίσεις στο μέτρο που αυτές αποσκοπούν στην διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας και τον κανόνα της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών ενώ είχε την ευκαιρία να προσεγγίσει για πρώτη φορά το ζήτημα της υποχρέωσης των παρόχων υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών για αυτοματοποιημένη ανάλυση και συλλογή σε πραγματικό χρόνο τεχνικών δεδομένων για τον γεωγραφικό εντοπισμό του χρησιμοποιούμενου εξοπλισμού των χρηστών, για την οποία θεώρησε ότι υπό προϋποθέσεις μπορεί να δικαιολογηθεί βάσει του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK⁴⁶¹.

Παρά το γεγονός, ωστόσο, ότι το ΔΕΕ αποφασίζει για υποθέσεις – ορόσημα, οι οποίες παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες και εκδικάστηκαν σε κοινή ακρόαση, η φύση και η έκβασή τους διαφέρουν εντελώς⁴⁶². Στην απόφαση *Privacy International*, δηλαδή, το ΔΕΕ δηλώνει απερίφραστα ότι απαγορεύεται η μαζική υποκλοπή από τις κρατικές αρχές δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που προέρχονται από εμπορικούς φορείς⁴⁶³, ενώ στην απόφαση *La Quadrature du Net and Others* η αντίθεση του ΔΕΕ στις μαζικές

⁴⁵⁹Στο ίδιο.

⁴⁶⁰Κουσουνη-Πανταζοπούλου Α., *Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ (Σχόλιο στις αποφάσεις του ΔΕΕ της 06.10.2020 Privacy International [C-623/17] και La Quadrature du Net κ.λ.π. [C-511/18, C-512/18 και C-520/18])*, ΕλλΔνη 2021, σελ. 38 επ., σ. 56

⁴⁶¹Στο ίδιο, σ. 55

⁴⁶²Sajfert J., 'Bulk data interception/retention judgments of the CJEU – A victory and a defeat for privacy', ό.π.

⁴⁶³Στο ίδιο.

παρακολουθήσεις τίθεται υπό αμφισβήτηση⁴⁶⁴. Η τελευταία απόφαση συνιστά ρωγμή σε σχέση με τις προηγούμενες και ιδίως την *Tele 2 Sverige*, καθώς το Δικαστήριο προβαίνει σε μία ελαστική αντιμετώπιση ορισμένων εκφάνσεων της προστασίας του απορρήτου λόγω του ότι πρωταγωνιστεί η ανάγκη καταπολέμησης της τρομοκρατίας και διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας⁴⁶⁵, η οποία όμως εξακολουθεί να αποτελεί αόριστη νομική έννοια. Πρόκειται, συνεπώς, για ένα περίπλοκο κείμενο, που αποτελείται μάλλον από μία σειρά πολιτικών συμβιβασμών παρά δικαστικών αποφάσεων⁴⁶⁶ και αντανακλά την προσπάθεια του Δικαστηρίου να συγκεράσει τα συμφέροντα των κρατών-μελών για βελτίωση της επιχειρησιακής αποτελεσματικότητας, δεδομένης της αύξησης της ανάγκης για ενίσχυση της δημόσιας ασφάλειας παγκοσμίως συνεπεία της ύπαρξης τυφλών τρομοκρατικών επιθέσεων, αλλά και για ακριβέστερη και ταχύτερη διερεύνηση της σοβαρής ιδίως εγκληματικότητας⁴⁶⁷.

Κατόπιν των ανωτέρω, αξίζει να σχολιαστεί η άρνηση της Γαλλίας να εφαρμόσει την απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *La Quadrature du Net and Others*. Στις 21.4.2021, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας εξέδωσε την απόφαση «*French Data Network et autres*», με την οποία έκρινε το ζήτημα της ερμηνείας και εφαρμογής διαταγμάτων που σχετίζονται με την Οδηγία 2002/58/ΕΚ⁴⁶⁸ και επιβεβαίωσε την υπεροχή του γαλλικού Συντάγματος έναντι του δικαίου της ΕΕ και την ύπαρξη σχετικής ρήτρας διασφάλισης της υπεροχής αυτής από τα εθνικά δικαστήρια⁴⁶⁹. Συγκεκριμένα, το ανώτατο δικαστήριο της Γαλλίας δεν προέβη σε ακύρωση των προσβαλλόμενων διαταγμάτων, επισημαίνοντας ότι εξυπηρετούν «σκοπούς συνταγματικής περιωπής», όπως η εθνική ασφάλεια, η υπεράσπιση της δημόσιας τάξης και καταπολέμηση της τρομοκρατίας, οι οποίοι κατοχυρώνονται στην Διακήρυξη

⁴⁶⁴ ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021' με σχόλιο Α. Κουσουνη. Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ), τ.1/2021 – Έτος 18ο, σ. 106-118, σ. 118

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 117

⁴⁶⁶ Sajfert J., 'Bulk data interception/retention judgments of the CJEU – A victory and a defeat for privacy', ό.π.

⁴⁶⁷ Κουσουνη-Πανταζοπούλου Α., ό.π., σ. 48

⁴⁶⁸ Παυλόπουλος Π. (2021) '«Αλλαγή σκυτάλης» μεταξύ του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας και του Συμβουλίου της Επικρατείας της Γαλλίας στην «διαδρομή» αμφισβήτησης της κανονιστικής υπεροχής του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Σχόλιο στην απόφαση Conseil d' État 21.4.2021, «*French Data Network et autres*». Το Σύνταγμα. Διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/2021-06-15-pavlopoulos-prokopios-french-data/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

⁴⁶⁹ Marie-Christine de Montecler (2021) 'Conservation des données : la guerre des juges n'aura pas lieu' ; *Dalloz actualité*. Διαθέσιμο στο: <https://www.dalloz-actualite.fr/flash/conservation-des-donnees-guerre-des-juges-n-aura-pas-lieu> [τελευταία πρόσβαση 4 Ιανουαρίου 2023]

των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 με υπερέχουσα κανονιστική ισχύ στο πλαίσιο της γαλλικής έννομης τάξης, ώστε ενδεχόμενη ακύρωση των προσβαλλόμενων διαταγμάτων θα έθετε εκτός της γαλλικής έννομης τάξης διατάξεις, που «υπερασπίζονται» την ίδια την «συνταγματική της ταυτότητα»⁴⁷⁰.

Η ανωτέρω απόφαση του γαλλικού Συμβουλίου της Επικρατείας καθιστά προφανές ότι τα κράτη-μέλη –και ιδίως οι Υπηρεσίες Πληροφοριών τους που διαθέτουν ευρείες εξουσίες στο πλαίσιο εξυπηρέτησης των σκοπών τους- δεν πρόκειται να παραιτηθούν εύκολα από τις δυνατότητες που τους προσφέρει η τεχνολογία ως προς τη διατήρηση και τη συνακόλουθη αξιοποίηση των πολύτιμων για τους σκοπούς των Αρχών και των υπηρεσιών τους δεδομένων επικοινωνίας⁴⁷¹.

3.2.4 Υπόθεση Η.Κ. κατά *Prokuratuur* (ΔΕΕ C-746/18)

Στην εξεταζόμενη υπόθεση η Η.Κ. καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης δύο ετών για τα εγκλήματα της κλοπής, της χρήσης της τραπεζικής κάρτας τρίτου και της χρήσης βίας κατά προσώπων που συμμετείχαν στη διαδικασία⁴⁷². Η καταδίκη της ερειδόταν σε εκθέσεις συνταγείσες βάσει δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών, τα οποία συνέλεξε η αρμόδια αρχή από πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών⁴⁷³, στο πλαίσιο της ανάκρισης⁴⁷⁴. Η Η.Κ. άσκησε έφεση κατά της καταδικαστικής απόφασης, αμφισβητώντας την νομιμότητα απόκτησης των εν λόγω αποδεικτικών μέσων, αλλά ο ισχυρισμός της απορρίφθηκε⁴⁷⁵.

Το Ανώτατο Δικαστήριο της Εσθονίας ζήτησε από το ΔΕΕ να διευκρινίσει, κατ' αρχάς, εάν το άρθρο 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του ΧΘΔΕΕ, έχει την έννοια ότι η πρόσβαση εθνικών αρχών σε δεδομένα τα οποία παρέχουν τη

⁴⁷⁰Παυλόπουλος Π., ό.π.

⁴⁷¹Κουσουνή-Πανταζοπούλου Α., ό.π.

⁴⁷²ΔΕΕ C-746/18, § 16.

⁴⁷³Πρβλ. Rovelli S. (2021) 'Case Prokuratuur: Proportionality and the Independence of Authorities in Data Retention', *European Papers*, Vol. 6, 2021 Διαθέσιμο σε:

https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/case-prokuratuur-proportionality-and-independence#_ftn1 [τελευταία πρόσβαση 6 Ιανουαρίου 2023]: Πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το δίκαιο της Εσθονίας οι πάροχοι υποχρεούνται να αποθηκεύουν τα δεδομένα κίνησης και θέσης γενικά και άνευ διακρίσεων για ένα έτος και επιτρέπεται η πρόσβαση σε αυτά εφόσον απαιτείται η χρήση τους σε ποινικές διαδικασίες.

⁴⁷⁴Ιγγλεζάκης Ι., 'ΔΕΕ, υπόθεση C-746/18, απόφαση (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 02.03.2021, Η. Κ.', *Επιθεώρηση Δικαίου Πληροφορικής*, Τόμ. 1, τεύχος 2. Διαθέσιμο στο:

<http://ejournals.lib.auth.gr/infolawj/> [τελευταία πρόσβαση 7 Ιανουαρίου 2023]

⁴⁷⁵ΔΕΕ C-746/18, § 18-19.

δυνατότητα προσδιορισμού της πηγής της τηλεφωνικής επικοινωνίας και του προσορισμού της μέσω του τηλεφώνου, σταθερού ή κινητού, του υπόπτου, της ημερομηνίας, της ώρας, της διάρκειας και του είδους της επικοινωνίας αυτής, του είδους και της θέσης του εξοπλισμού που χρησιμοποιήθηκε αποτελεί τόσο σοβαρή επέμβαση στα διασφαλιζόμενα από τον ΧΘΔΕΕ θεμελιώδη δικαιώματα ώστε η πρόσβαση αυτή να πρέπει να περιορίζεται, όσον αφορά την πρόληψη, τη διερεύνηση, τη διαπίστωση και τη δίωξη ποινικών αδικημάτων, στην καταπολέμηση του σοβαρού εγκλήματος, ανεξαρτήτως του χρονικού διαστήματος το οποίο αφορούν τα διατηρούμενα δεδομένα στα οποία έχουν πρόσβαση οι εθνικές αρχές⁴⁷⁶. Επίσης, το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει εάν όσο μεγαλύτερος είναι ο όγκος των δεδομένων στα οποία έχουν πρόσβαση οι εθνικές αρχές τόσο πιο σοβαρά πρέπει να είναι τα ποινικά αδικήματα στην καταπολέμηση των οποίων στοχεύει η επέμβαση καθώς και εάν η εισαγγελική αρχή η οποία διευθύνει την ανακριτική διαδικασία και αποτελεί εν συνεχεία την κατηγορούσα αρχή μπορεί να θεωρηθεί ανεξάρτητη διοικητική αρχή⁴⁷⁷.

Με την απόφαση του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η Οδηγία 2002/58/EK, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα του ΧΘΔΕΕ, αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση η οποία επιτρέπει την πρόσβαση δημοσίων αρχών σε δεδομένα κίνησης ή θέσης ή δεδομένα θέσης, από τα οποία μπορούν να αντληθούν πληροφορίες σχετικά με τις επικοινωνίες που πραγματοποίησε χρήστης μέσου ηλεκτρονικής επικοινωνίας ή σχετικά με τον γεωγραφικό εντοπισμό του τερματικού εξοπλισμού που χρησιμοποιεί καθώς και να συναχθούν ακριβή συμπεράσματα σχετικά με την ιδιωτική ζωή του, με σκοπό την πρόληψη, διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη ποινικών αδικημάτων εν γένει⁴⁷⁸. Τέτοιου είδους περιορισμός των δικαιωμάτων των άρθρων 7 και 8 ΧΘΔΕΕ μπορεί να δικαιολογηθεί μόνον από τους σκοπούς καταπολέμησης του σοβαρού εγκλήματος και πρόληψης σοβαρών απειλών κατά της δημόσιας ασφάλειας⁴⁷⁹. Μάλιστα, το ΔΕΕ έκρινε ότι η σοβαρότητα της επέμβασης που συνεπάγεται ο περιορισμός αυτός εκτιμάται κατ' ανάγκην σε συνάρτηση με τον κίνδυνο που εν γένει συνδέεται με την κατηγορία των δεδομένων στα οποία ζητείται πρόσβαση για την ιδιωτική ζωή των οικείων προσώπων, χωρίς να

⁴⁷⁶ΔΕΕ C-746/18, § 26, ό.π.

⁴⁷⁷ΔΕΕ C-746/18, § 26, ό.π.

⁴⁷⁸Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021) *PRESS RELEASE No29/21*, Λουξεμβούργο, Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο σε: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-03/cp210029el.pdf> [τελευταία πρόσβαση 7 Ιανουαρίου 2023]

⁴⁷⁹Στο ίδιο.

λαμβάνονται υπόψιν παράγοντες όπως το χρονικό διάστημα για το οποίο έχει ζητηθεί η πρόσβαση στα εν λόγω δεδομένα ή ο όγκος και το είδος των διαθέσιμων δεδομένων για το διάστημα αυτό⁴⁸⁰.

Όσον αφορά τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες επιτρέπεται η πρόσβαση των δημοσίων αρχών σε δεδομένα κίνησης και δεδομένα θέσης τα οποία διατηρούνται από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, εναπόκειται στα κράτη-μέλη να τις καθορίσουν με τη λήψη νομοθετικών ρυθμίσεων δεσμευτικού χαρακτήρα, εφόσον τηρούνται οι γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, κυρίως δε η αρχή της αναλογικότητας, και γίνονται σεβαστά τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο ΧΘΔΕΕ⁴⁸¹. Η ρύθμιση πρέπει να προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες που διέπουν την έκταση και την εφαρμογή του επίμαχου μέτρου και επιβάλλουν έναν ελάχιστο αριθμό απαιτήσεων, ώστε να εγγυώνται την αποτελεσματική προστασία των δεδομένων των υποκειμένων από κινδύνους κατάχρησης, και να ορίζει τις περιστάσεις και τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορεί να ληφθεί μέτρο το οποίο προβλέπει την επεξεργασία τέτοιων δεδομένων, προκειμένου να διασφαλίζεται κατά τον τρόπο αυτό ότι η επέμβαση θα περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο⁴⁸².

Προκειμένου να διασφαλιστεί η τήρηση των ανωτέρω προϋποθέσεων στην πράξη το ΔΕΕ απαιτεί να υπόκειται η πρόσβαση των αρμόδιων εθνικών αρχών στα διατηρούμενα δεδομένα σε προηγούμενο έλεγχο από δικαστήριο ή από ανεξάρτητη διοικητική αρχή και να εκδίδεται απόφαση του οργάνου αυτού, κατόπιν αιτιολογημένου αιτήματος των ενδιαφερομένων αρχών⁴⁸³. Η απαίτηση της ανεξαρτησίας επιβάλλει η αρχή που επιφορτίζεται με την διενέργεια του προηγούμενου ελέγχου να έχει την ιδιότητα του τρίτου σε σχέση με τον αιτούντα την πρόσβαση στα δεδομένα, ώστε να είναι σε θέση να ασκεί τον έλεγχο κατά τρόπο αντικειμενικό και αμερόληπτο, χωρίς καμία εξωτερική επιρροή, ώστε να εξασφαλίζεται η δίκαιη ισορροπία μεταξύ, αφενός, των συμφερόντων που συνδέονται με τις ανάγκες διερεύνησης αξιόποινων πράξεων στο πλαίσιο καταπολέμησης του εγκλήματος και, αφετέρου, των θεμελιωδών δικαιωμάτων σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και της προστασίας των προσωπικών δεδομένων⁴⁸⁴. Στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας,

⁴⁸⁰ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 112

⁴⁸¹Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021) *PRESS RELEASE No29/21*, ό.π.

⁴⁸²ΔΕΕ C-746/18, § 48.

⁴⁸³Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021) *PRESS RELEASE No29/21*, ό.π.

⁴⁸⁴ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 112

εν προκειμένω, η αρμόδια για τον έλεγχο αρχή οφείλει να μην εμπλέκεται στην διεξαγωγή της συγκεκριμένης ποινικής έρευνας και να έχει ουδέτερη θέση έναντι των μετεχόντων στην ποινική δίκη, γεγονός που δεν υφίσταται σε περίπτωση εισαγγελικής αρχής η οποία διευθύνει την ποινική έρευνα και ενεργεί, ενδεχομένως, ως κατηγορούσα αρχή⁴⁸⁵.

Η εν λόγω κρίση του Δικαστηρίου έρχεται σε συνέχεια των προηγούμενων αποφάσεών του της 6.10.2020⁴⁸⁶, που άπτονται της ίδιας θεματικής, με τις οποίες επαναλαμβάνεται η αντίθεσή του στη γενική προληπτική διατήρηση δεδομένων επικοινωνιών στο πλαίσιο της καταπολέμησης των ποινικών αδικημάτων και της προστασίας της δημόσιας ασφάλειας, αφήνοντας ωστόσο περιθώριο εξαιρέσεων⁴⁸⁷. Εν προκειμένω αποσαφηνίζεται η νομολογία του ΔΕΕ αναφορικά με τους σκοπούς που μπορούν να δικαιολογήσουν την πρόσβαση στα αποθηκευμένα δεδομένα κίνησης και θέσης και τους φορείς που είναι αρμόδιοι να αποφασίζουν για το ζήτημα της πρόσβασης⁴⁸⁸.

Το Δικαστήριο, εστιάζοντας αυτή τη φορά στο ζήτημα της πρόσβασης των αρμόδιων αρχών στα δεδομένα επικοινωνίας, επισημαίνει ότι πράγματι όσο περισσότερα τα δεδομένα και για όσο μεγαλύτερο διάστημα η πρόσβαση, τόσο μεγαλύτερη και η παρέμβαση στα θιγόμενα θεμελιώδη δικαιώματα και χρησιμοποιεί την εν λόγω επισήμανση για να επανέλθει στην απαίτηση η εν λόγω πρόσβαση να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο μέτρο, την οποία συγκεκριμενοποιεί εν προκειμένω κρίνοντας ότι η πρόσβαση αυτή πρέπει να περιορίζεται στις υποθέσεις της σοβαρής εγκληματικότητας και μάλιστα ανεξαρτήτως του χρονικού διαστήματος για το οποίο ζητείται ή του όγκου των δεδομένων⁴⁸⁹. Η απόφαση του ΔΕΕ χαρακτηρίζεται από αυστηρότητα⁴⁹⁰, καθώς αποσκοπεί στην αποτροπή της περαιτέρω άμβλυνσης των προϋποθέσεων διατήρησης των δεδομένων επικοινωνίας⁴⁹¹, και καθιστά σαφές ότι η διερεύνηση αδικημάτων που δεν είναι σοβαρά δεν δικαιολογεί καμία παρέκκλιση από τον κανόνα διασφάλισης του απορρήτου των επικοινωνιών⁴⁹². Ωστόσο, η εξειδίκευση του όρου «σοβαρό έγκλημα» εξακολουθεί να

⁴⁸⁵Στο ίδιο.

⁴⁸⁶ Παρατηρείται μάλιστα ότι στη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο παραπέμπει πολλάκις στο σκεπτικό της προηγούμενης απόφασης της 6.10.2020 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις *La Quadrature du Net* κ.λ.π. (C-511/18, C-512/18 και C-520/18).

⁴⁸⁷ ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 117

⁴⁸⁸Rovelli S., ό.π.

⁴⁸⁹ ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 117

⁴⁹⁰ Στο ίδιο

⁴⁹¹Rovelli S., ό.π.

⁴⁹²ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 117

απόκειται στα κράτη-μέλη⁴⁹³ και ελλοχεύει ο κίνδυνος ευρείας ερμηνείας του, όπως ακριβώς και στην περίπτωση της έννοιας «εθνική ασφάλεια»⁴⁹⁴.

Ακόμη, το ΔΕΕ τοποθετήθηκε με αυστηρότητα αναφορικά και με τη δυνατότητα της εισαγγελικής αρχής να χορηγεί την άδεια για την πρόσβαση των αρμόδιων αρχών στα αιτούμενα δεδομένα επικοινωνίας, κρίνοντας ότι η αρμοδιότητά της να διευθύνει την ποινική έρευνα και να ενεργεί ως κατηγορούσα αρχή δεν συνάδει προς την ανεξαρτησία που απαιτείται να έχει το επιφορτισμένο με τον προηγούμενο έλεγχο της εν λόγω πρόσβασης όργανο, καθώς δεν πρόκειται ουσιαστικά περί τρίτου, δεδομένης της εμπλοκής της στη διεξαγωγή της έρευνας⁴⁹⁵. Η κατηγορηματική στάση του ΔΕΕ δικαιολογείται αν ληφθεί υπόψιν ότι η απαίτηση δικαστικής ή ανεξάρτητης αρχής για τον έλεγχο της πρόσβασης είναι η σημαντικότερη διαδικαστική προϋπόθεση⁴⁹⁶ και, κατόπιν των ανωτέρω, φαίνεται να πληρούνται πρακτικά μόνον από τη δικαστική αρχή⁴⁹⁷.

3.3 Σύνοψη ενότητας

Η νομολογία του ΔΕΕ στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων άπτεται του ζητήματος της διατήρησης και της επεξεργασίας των δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ιδίως των δεδομένων κίνησης και θέσης, που διατηρούνται από τους παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών αποκλειστικά για εμπορικούς σκοπούς, καθώς και της πρόσβασης σε αυτά από τις εθνικές αρχές για τους σκοπούς καταπολέμησης της εγκληματικότητας ή διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας. Το Δικαστήριο κινείται στην κατεύθυνση ενίσχυσης της προστασίας της ιδιωτικότητας εν γένει, όπως αυτή εκφράζεται μέσω του απορρήτου των επικοινωνιών και μάλιστα κατά τρόπο που δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνείας⁴⁹⁸.

Ως εκ τούτου, επιβεβαιώνει με μία σειρά αποφάσεων ότι το ενωσιακό δίκαιο δεν επιτρέπει τη γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης, εκτός

⁴⁹³Βλ. Rovelli S., ό.π.: Τα συνταγματικά δικαστήρια ενώπιον των οποίων τέθηκε το ζήτημα της πρόσβασης σε δεδομένα για την δίωξη σοβαρών εγκλημάτων δεν διευκρινίζουν πάντοτε τι συνιστά σοβαρό έγκλημα.

⁴⁹⁴Στο ίδιο

⁴⁹⁵ ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 118

⁴⁹⁶Rovelli S., ό.π.

⁴⁹⁷ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 118

⁴⁹⁸ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 118

αν συντρέχει περίπτωση σοβαρής απειλής για την εθνική ασφάλεια⁴⁹⁹ και κηρύσσει τα μέτρα αυτά άκυρα ως μη πληρούντα τις προϋποθέσεις του «απολύτως αναγκαιού», καθώς η επίμαχη εθνική νομοθεσία δεν απαιτεί την ύπαρξη σχέσης μεταξύ των διατηρητέων δεδομένων και του επιδιωκόμενου στόχου⁵⁰⁰. Μάλιστα, καθίσταται σαφής η αντίθεση του Δικαστηρίου στην τακτική των κρατών-μελών να αξιοποιούν τη δυνατότητα του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK νομοθετώντας την ευρεία γενική προληπτική διατήρηση των δεδομένων επικοινωνιών προς πολυποίκιλη χρήση από τις αρμόδιες κρατικές αρχές⁵⁰¹⁵⁰².

Αξίζει, βέβαια, να επισημανθεί ότι ενώ οι πρώτες αποφάσεις του ΔΕΕ υποστήριξαν σαφώς την αναγκαιότητα της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, οι μεταγενέστερες αποφάσεις εξειδίκευσαν και σχετικοποίησαν τις προϋποθέσεις διατήρησης δεδομένων. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK -που επανήλθε σε ισχύ μετά την ακύρωση της Οδηγίας 2006/24/EK, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα των άρθρων 7,8 και 52 ΧΘΔΕΕ, δεν αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση, η οποία επιτρέπει, προληπτικώς, τη στοχευμένη διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης για τον σκοπό καταπολέμησης σοβαρού εγκλήματος ή διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας, κατά της οποίας υφίσταται σοβαρή απειλή, πραγματική και ενεστώσα ή προβλέψιμη. Η εν λόγω εθνική ρύθμιση πρέπει να είναι ειδική και σαφής και να καθορίζει επακριβώς το πεδίο εφαρμογής του μέτρου, τις κατηγορίες των διατηρούμενων δεδομένων, καθώς και τις κατηγορίες των προσώπων⁵⁰³ και των μέσων επικοινωνίας που επηρεάζονται, τις περιστάσεις και τις διαδικαστικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις επιβολής του, εκ των οποίων η σημαντικότερη είναι η έκδοση προηγούμενης απόφασης από δικαστική ή

⁴⁹⁹ Τούτο αποφάνθηκε το ΔΕΕ και με την προσφάτως δημοσιευθείσα στις 20.9.2022 απόφασή του στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-793/19 και C-794/19. Γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση δεδομένων κίνησης και δεδομένων θέσης για την καταπολέμηση της σοβαρής εγκληματικότητας: Ακόμα ένα "όχι" από το ΔΕΕ'. Lawspot (2022). Διαθέσιμο στο: https://www.lawspot.gr/nomikanea/geniki-kai-horis-diakrisi-diatirisi-dedomenon-kinisis-kai-dedomenon-thesis-giatin?lspst_destination=upgrade [τελευταία πρόσβαση 10 Ιανουαρίου 2023]

⁵⁰⁰ Vermeulen J. (2018) 'Big brother may continue watching you'. 12.10.2018. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2018/10/12/big-brother-may-continue-watching-you/> [τελευταία πρόσβαση 27 Φεβρουαρίου 2023]

⁵⁰¹ ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021 με σχόλιο Α. Κουσουνή, ό.π., σ. 118

⁵⁰² Βλ. Vermeulen J., ό.π.: Από την άλλη πλευρά, δεν απαγορεύεται η στοχευμένη διατήρηση βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, τα οποία μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με τη φύση των μέτρων και βασίζονται σε αντικειμενικά στοιχεία.

⁵⁰³ Βλ. στο ίδιο: Στην υπόθεση Digital Rights Ireland η οριοθέτηση του επηρεαζόμενου κοινού ("ενδιαφερόμενα πρόσωπα") εξακολουθούσε να παρουσιάζεται ως προαιρετική αλλά κατόπιν της απόφασης στην υπόθεση Tele2 Sverige κατέστη υποχρεωτική με το ΔΕΕ να προτείνει τη χρήση ενός γεωγραφικού κριτηρίου προς το σκοπό αυτό.

ανεξάρτητη αρχή, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι το μέτρο αυτό περιορίζεται στα όρια του απολύτως αναγκαίου και υφίστανται επαρκείς εγγυήσεις για την αποτελεσματική προστασία των υποκειμένων έναντι των καταχρήσεων. Ακόμη, το ΔΕΕ προσέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη διαθεσιμότητα ένδικων μέσων σε περιπτώσεις παρεμβάσεων στο δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων⁵⁰⁴.

⁵⁰⁴ Hassan S., ό.π.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συγκριτική επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ για τις μαζικές παρακολουθήσεις

Το ΕΔΔΑ εξετάζει την νομιμότητα των εθνικών καθεστώτων μαζικής παρακολούθησης σύμφωνα με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ενώ το ΔΕΕ εγγυάται την προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας σύμφωνα με τα άρθρα 7 και 8 του ΧΘΔΕΕ⁵⁰⁵. Πριν προβούμε σε συγκριτική επισκόπηση των αρχών που έχουν διαμορφωθεί από τη νομολογία των δύο δικαστηρίων στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων, κρίνεται σκόπιμη μία σύντομη αναφορά στην ένταξη της ΕΣΔΑ στο δίκαιο της ΕΕ και στις συνέπειες αυτής στην εμβέλεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το ερώτημα της προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ τέθηκε για πρώτη φορά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία υπέβαλε στις 4 Απριλίου 1979 σχετικό υπόμνημα, χωρίς όμως να αναληφθεί περαιτέρω δράση⁵⁰⁶. Το ζήτημα διευθετήθηκε τελικά το 2009, οπότε τροποποιήθηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας το άρθρο 6 § 2 της ΣΕΕ, το οποίο προβλέπει ότι η ΕΕ προσχωρεί στην ΕΣΔΑ⁵⁰⁷. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η ανωτέρω διάταξη δεν θεσπίζει απλώς την νομική βάση, δηλαδή δεν επιτρέπει απλώς στην ΕΕ να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ, αλλά την υποχρεώνει να το πράξει⁵⁰⁸. Συνεπώς, η ΕΣΔΑ, η οποία αντιμετωπιζόταν για πολύ καιρό από το ΔΕΕ ως «ειδική πηγή έμπνευσης» για τις αρχές της ΕΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, εντάσσεται έκτοτε στις επίσημες πηγές του ενωσιακού δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα και καθίσταται δεσμευτική για την Ένωση⁵⁰⁹.

Η αναγκαία συνοχή μεταξύ του ΧΘΔΕΕ και της ΕΣΔΑ διασφαλίζεται με την διάταξη του άρθρου 52 § 3 ΧΘΔΕΕ, σύμφωνα με την οποία στο μέτρο που τα δικαιώματα του ΧΘΔΕΕ αντιστοιχούν σε δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην ΕΣΔΑ, έχουν την ίδια έννοια και εμβέλεια, συμπεριλαμβανομένων των αποδεκτών περιορισμών, που τους αποδίδεται από την Σύμβαση⁵¹⁰. Όσον αφορά, μάλιστα, στην επιβολή περιορισμών στα δικαιώματα αυτά, προκύπτει ότι ο νομοθέτης οφείλει να τηρεί τα ίδια πρότυπα με αυτά που ορίζονται από το

⁵⁰⁵ Hassan S., ό.π.

⁵⁰⁶ Callewaert J., ό.π., σ. 47

⁵⁰⁷ Craig P. και De Búrca G. (2011). *EU LAW: Text, Cases and Materials*. 5η έκδοση. Ηνωμένο Βασίλειο: Oxford University Press, σ. 399

⁵⁰⁸ Callewaert J., ό.π., σ. 47

⁵⁰⁹ Craig P. και De Búrca G., ό.π., σ. 362

⁵¹⁰ Προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης (2007) *Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, ό.π.

λεπτομερές καθεστώς των περιορισμών που προβλέπεται στην ΕΣΔΑ, χωρίς ωστόσο να θίγεται η αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του ΔΕΕ⁵¹¹. Σε κάθε περίπτωση, το επίπεδο προστασίας που παρέχει ο ΧΘΔΕΕ δεν μπορεί ποτέ να είναι κατώτερο από το επίπεδο που εγγυάται η ΕΣΔΑ⁵¹². Με άλλα λόγια, η ΕΣΔΑ θέτει ένα ελάχιστο (*minimum*) επίπεδο προστασίας αναφορικά με την έννοια και την εμβέλεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων και το δίκαιο της ΕΕ μπορεί να παρέχει ευρύτερη προστασία από αυτήν της ΕΣΔΑ.

Εκ των ανωτέρω καθίσταται εμφανές ότι επιδιώκεται στενή σύνδεση των δικαιωμάτων του ΧΘΔΕΕ με τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ και η κατά το μέγιστο δυνατόν ομοιογενής ερμηνεία τους. Το γεγονός, εξάλλου, ότι υφίσταται μία διεθνής συνθήκη ισοδύναμη, η ΕΣΔΑ – συμπεριλαμβανομένων των Πρωτοκόλλων της αλλά και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, η οποία συνοδεύει τον ΧΘΔΕΕ ως προς την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, συνεπάγεται ότι αναπτύσσεται μία διαλογική σχέση μεταξύ των δικαστηρίων του Λουξεμβούργου (ΔΕΕ) και του Στρασβούργου (ΕΔΔΑ).

Τις τελευταίες δεκαετίες τα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια, το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ, διαμόρφωσαν μία σταθερή προοδευτική προσέγγιση αναφορικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής⁵¹³. Το αντικείμενο των υποθέσεων που κλήθηκαν να εξετάσουν τα δικαστήρια αφορούσε, παρά την ποικιλία του περιεχομένου τους, την αμφισβήτηση ευρωπαϊκών και εθνικών κανονιστικών πλαισίων που ρυθμίζουν τη μαζική παρακολούθηση και την πρόσβαση των υπηρεσιών ασφαλείας σε δεδομένα ηλεκτρονικών επικοινωνιών με σκοπό την πρόληψη, την ανίχνευση, την διερεύνηση και τη δίωξη σοβαρών εγκλημάτων και δη την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁵¹⁴. Το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ, στην προσπάθειά τους να περιορίσουν αυστηρά την ολοένα αυξανόμενη επιθυμία των κρατών για συλλογή όσο το δυνατόν περισσότερων πληροφοριών για τα άτομα, ανέπτυξαν στη νομολογία τους βασικά πρότυπα της έννοιας της εθνικής ασφάλειας στο ενωσιακό δίκαιο, τα οποία πρέπει να χρησιμοποιούνται κατά την επανεξέταση των εξελισσόμενων πρακτικών μυστικής παρακολούθησης, και απαίτησαν από τα κράτη την πλήρη συμμόρφωση προς το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, προωθώντας την διατήρηση αξιών όπως τα ανθρώπινα

⁵¹¹ Στο ίδιο

⁵¹² Στο ίδιο

⁵¹³ Rusinova V., ό.π.

⁵¹⁴ Vogiatzoglou P. (2019) 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementation of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity', ό.π.

δικαιώματα, το κράτος δικαίου και η δημοκρατία έναντι της επιδίωξης των κρατών να εφαρμόζουν την τεχνολογία υπό το πρόσχημα της εθνικής ασφάλειας⁵¹⁵.

Τα δύο δικαστήρια, παρά την ύπαρξη -αναπόφευκτα- ορισμένων μεθοδολογικών διαφορών, χειρίστηκαν τις υποθέσεις που τέθηκαν ενώπιόν τους κατά τρόπο παρόμοιο παραπέμποντας συχνά το ένα στη νομολογία του άλλου⁵¹⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανέπτυξαν τις ίδιες απαιτήσεις σχετικά με την ποιότητα των εθνικών κανονιστικών πλαισίων για τις μαζικές παρακολουθήσεις, δηλαδή απαιτούν την ύπαρξη εγγυήσεων που προορίζονται να λειτουργήσουν ως έλεγχος κατά της πιθανής κατάχρησης εξουσίας, όπως η προσβασιμότητα, η προβλεψιμότητα και η σαφήνεια των νόμων, η χρήση του κριτηρίου της εύλογης υποψίας, η προηγούμενη άδεια από δικαστική αρχή και η εποπτεία όλων των σταδίων της μυστικής παρακολούθησης από ανεξάρτητη αρχή⁵¹⁷. Επίσης, τα δύο δικαστήρια συντάσσονται όσον αφορά στην πληροφοριακή αξία των μεταδεδομένων επικοινωνίας και οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι χρήζουν προστασίας ισάξιας με το περιεχόμενο της επικοινωνίας⁵¹⁸.

Επίσης, το ΕΔΔΑ έθεσε τα θεμέλια για τη συνεπή εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας και της αρχής της αναγκαιότητας⁵¹⁹ και δη της απόλυτης αναγκαιότητας ως μίας νέας εγγύησης ενάντια στη δύναμη που απέκτησαν τα κράτη εξαιτίας των νέων τεχνολογιών⁵²⁰. Παρά το γεγονός ότι οι ανωτέρω αρχές είχαν ήδη διακηρυχθεί από την πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Klass and Others v. Germany*, απέκτησαν ουσιαστικό κανονιστικό ρόλο κατά την εφαρμογή τους από το ΔΕΕ⁵²¹, το οποίο ακολούθησε το σχετικό σκεπτικό του ΕΔΔΑ στις αποφάσεις-ορόσημα *Digital Rights Ireland* και *Watson*⁵²². Και τα δύο δικαστήρια, εφαρμόζοντας το λεγόμενο «*three-step test*», αναγνωρίζουν στη νομολογία τους την ανάγκη των σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών της Ευρώπης για την καταπολέμηση των σοβαρών εγκλημάτων και της διεθνούς τρομοκρατίας και μάλιστα

⁵¹⁵ Rusinova V., ό.π.

⁵¹⁶ Fiedorowicz M. (2019) 'Overview of European State-Sanctioned Mass Surveillance Law'. *University of Chicago Law School. International Immersion Program 2019*

⁵¹⁷ Στο ίδιο

⁵¹⁸ Η εν λόγω σύγκλιση παρατηρείται ιδίως στις αποφάσεις του ΔΕΕ *Tele2Sverige/Watson* και του Τμήματος του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom*.

⁵¹⁹ Syed H., ό.π.

⁵²⁰ Didier Bigo, κ.ά, ό.π.

⁵²¹ Στο ίδιο

⁵²² Syed H., ό.π.

ως θεμιτό στόχο γενικού συμφέροντος⁵²³ και κατορθώνουν, στηριζόμενα στις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, να πετύχουν την ισορροπία που απαιτείται μεταξύ της διασφάλισης της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου σε μια δημοκρατική κοινωνία και των νόμιμων στόχων της εθνικής και δημόσιας ασφάλειας του κράτους⁵²⁴. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η ισορροπία αυτή που επιτεύχθηκε από τα δικαστήρια με τη συνεπή εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας άνοιξε το δρόμο για την έκδοση του ΓΚΠΔ και τη διαμόρφωση των εθνικών νομοθεσιών για την προστασία των προσωπικών δεδομένων ενώ η συνεπής προσέγγιση του ΕΔΔΑ παρέχει περαιτέρω ισορροπία στην καθολική ερμηνεία των δικαιωμάτων προστασίας δεδομένων σε παγκόσμιο επίπεδο⁵²⁵.

Κατόπιν των ανωτέρω, αξίζει να σημειωθεί ότι τα καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης που υποβλήθηκαν σε έλεγχο από το ΕΔΔΑ ή το ΔΕΕ κρίθηκαν στην πλειονότητα –αν όχι στο σύνολο– των υποθέσεων ασύμβατα με τα ελάχιστα πρότυπα του κράτους δικαίου που απορρέουν από τον ΧΘΔΕΕ και την ΕΣΔΑ⁵²⁶. Το ΕΔΔΑ επικαλέστηκε μάλιστα την ελλιπή εποπτεία και την απουσία πρόβλεψης εσωτερικών ενδίκων μέσων αμφισβήτησης των μέτρων μαζικής παρακολούθησης ως λόγους ασυμβατότητας των τελευταίων με την ΕΣΔΑ, σκεπτικό που παρουσιάζει κοινό νόημα με το σκεπτικό του ΔΕΕ στις αποφάσεις *Digital Rights Ireland* και *Watson*⁵²⁷.

Είναι προφανές ότι τα δύο δικαστήρια ακολούθησαν κοινή γραμμή και στις πρόσφατες αποφάσεις τους στο πεδίο των μαζικών παρακολουθήσεων. Σε πρώτη φάση το ΔΕΕ έκρινε στην απόφασή του στην υπόθεση *La Quadrature du Net* ότι επιτρέπεται η γενική και άνευ διακρίσεων διατήρηση δεδομένων κίνησης και θέσης για το σκοπό διαφύλαξης της εθνικής ασφάλειας και, εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ αποδέχεται με τις αποφάσεις *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* και *Centrum för Rättvisa v. Sweden* ως συμβατά κατ' αρχήν προς την ΕΣΔΑ τα καθεστώτα μαζικής παρακολούθησης, κάτι που δεν έπραξε το ΔΕΕ, στο μέτρο που είναι αρμόδιο για θέματα εθνικής ασφάλειας, στην υπόθεση *Privacy*

⁵²³ Vogiatzoglou P., 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementaton of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity', ό.π.

⁵²⁴ Syed H., ό.π.

⁵²⁵ Στο ίδιο

⁵²⁶ Didier Bigo, κ.ά, ό.π.

⁵²⁷ Syed H., ό.π.

*International*⁵²⁸. Όσον αφορά ιδίως τις εγγυήσεις δεν καθίσταται σαφές από τις ανωτέρω αποφάσεις του ΕΔΔΑ ποιοι λόγοι δικαιολογούν τις μαζικές παρακολουθήσεις –σε αντιπαραβολή με τη θέση της ΕΕ εν προκειμένω, αμβλύνεται η απαίτηση προηγούμενου δικαστικού ελέγχου και δεν παρέχεται καμία απολύτως ένδειξη για τον τρόπο καθορισμού των «*specific selectors*» και κατά συνέπεια για τον τρόπο περιορισμού της πρόσβασης των υπηρεσιών πληροφοριών σε μεγάλο όγκο προσωπικών δεδομένων με αποτέλεσμα, παρόλο που οι εγγυήσεις αυτές χαρακτηρίζονται ως θεμελιώδεις, να μπορεί να λάβει χώρα μία σφαιρική αξιολόγηση των καθεστώτων⁵²⁹.

Επομένως, είναι εμφανές ότι οι ανώτατες ευρωπαϊκές δικαιοδοσίες αποδέχονται τη μαζική παρακολούθηση για λόγους εθνικής ασφάλειας ως τη νέα κανονικότητα⁵³⁰. Η ΕΣΔΑ αποτελεί ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας και το ΔΕΕ έχει καταστήσει σαφές ότι επιθυμεί να θέσει υψηλότερα πρότυπα από την Σύμβαση⁵³¹. Πράγματι, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, το οποίο εξακολουθεί να είναι πιο αυστηρό και συνεπές στην τήρηση των παγιωμένων στην ευρωπαϊκή νομολογία αρχών, διαμόρφωσε με μία σειρά σημαντικών αποφάσεων υψηλά πρότυπα και εκτεταμένες εγγυήσεις προστασίας της ιδιωτικής ζωής, που πρέπει να παραμείνουν σημείο αναφοράς στην Ευρώπη, παρά την τάση του ΕΔΔΑ να μειώσει τα όρια των περιορισμών σε θεμελιώδη δικαιώματα⁵³². Η διαφορετική στάση των δύο δικαστηρίων μπορεί να οδηγήσει στην εφαρμογή του ευνοϊκότερου καθεστώτος του ΕΔΔΑ, αφήνοντας τα σημαντικά συμπεράσματα του ΔΕΕ στην υπόθεση *Privacy International* κενά πρακτικών συνεπειών και με τον κίνδυνο απώλειας της ανωνυμίας όχι μόνο στο Διαδίκτυο αλλά σε κάθε έκφραση και εφαρμογή της τεχνολογίας (λ.χ. έξυπνα σπίτια, πόλεις ή αυτοκίνητα) να είναι πλέον παρών περισσότερο από κάθε άλλη φορά⁵³³.

⁵²⁸ Sajfert J., 'The Big Brother Watch and Centrum för Rättvisa judgments of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights – the Altamont of privacy?', ό.π.

⁵²⁹ Στο ίδιο

⁵³⁰ Στο ίδιο

⁵³¹ Στο ίδιο

⁵³² Στο ίδιο

⁵³³ Στο ίδιο

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Πίνακας συντομογραφιών

Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων	ΓΚΠΔ
Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης	ΔΕΕ
Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	ΕΔΔΑ
Ευρωπαϊκή Ένωση	ΕΕ
Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	ΕΣΔΑ
Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής	ΗΠΑ
Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης	ΣΛΕΕ
Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση	ΣΕΕ
Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης	ΧΘΔΕΕ
Internet Protocol	IP
Over-the-Top	ΟΤΡ
Versus	v.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Παράρτημα Αποφάσεων (με χρονολογική σειρά έκδοσης)

1. Κατάλογος παρατιθέμενων υποθέσεων από τη νομολογία του ΕΔΔΑ

Klass and Others v. Germany, 6 September 1978, Series A no. 28

Οι προσφεύγοντες, πέντε Γερμανοί δικηγόροι, αμφισβήτησαν τον γερμανικό νόμο, που επέτρεπε στις κρατικές αρχές να παρακολουθούν την αλληλογραφία και τις τηλεφωνικές συνομιλίες με σκοπό την προστασίας της εθνικής ασφάλειας, χωρίς να προβλέπεται δικαίωμα ενημέρωσης των υποκειμένων μετά τη λήξη της παρακολούθησης και δυνατότητα προσφυγής ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων κατά της εν λόγω νομοθεσίας και της εφαρμογής των μέτρων⁵³⁴.

Weber and Saravia v. Germany (dec.), no. 54934/00, ECHR 2006XI

Ο γερμανικός νόμος του 1968 περί περιορισμών του απόρρητου της αλληλογραφίας, του ταχυδρομείου και των τηλεπικοινωνιών («νόμος G10») τροποποιήθηκε με τον νόμο του 1994 περί καταπολέμησης του εγκλήματος προκειμένου να διευκολυνθεί η λεγόμενη «στρατηγική παρακολούθηση» των τηλεπικοινωνιών με την επέκταση των εξουσιών της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Πληροφοριών όσο αφορά την καταγραφή των τηλεπικοινωνιών, τη χρήση των κτηθέντων προσωπικών δεδομένων και τη διαβίβασή τους σε άλλες αρχές⁵³⁵. Οι προσφεύγοντες, μία Γερμανίδα ανεξάρτητη δημοσιογράφος και ένας υπήκοος της Ουρουγουάης, ο οποίος λάμβανε και μετέφερε τηλεφωνικά μηνύματα για την πρώτη προσφεύγουσα, κατέθεσαν προσφυγή ενώπιον του γερμανικού Συνταγματικού δικαστηρίου, ισχυριζόμενοι ότι ο ανωτέρω γερμανικός νόμος παραβίαζε τα δικαιώματά τους στο απόρρητο των τηλεπικοινωνιών και στην πληροφοριακή αυτοδιάθεση, και εν συνεχεία, προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ υποστηρίζοντας ότι ορισμένες διατάξεις του επίμαχου νόμου, όπως ερμηνεύτηκαν από το Συνταγματικό Δικαστήριο παραβιάζουν το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ⁵³⁶.

Liberty and Others v. United Kingdom, no. 58243/00, 1 July 2008

Οι προσφεύγουσες οργανώσεις για την προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων, μία βρετανική και δύο ιρλανδικές, ισχυρίστηκαν ότι είχε λάβει χώρα παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, καθώς, μεταξύ των ετών 1990 και 1997, οι επικοινωνίες τους μέσω τηλεφώνου, τηλεομοιοτυπίας και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και η ανταλλαγή δεδομένων, που

⁵³⁴ Human Rights Guide. *Case Klass and Others v. Germany*. European Court of Human Rights 6 September 1978. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.zmogausteisiugidas.lt/en/case-law/klass-and-others-v-germany> [τελευταία πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2023]

⁵³⁵ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*, ό.π., σ. 2

⁵³⁶ Human Rights Guide. *Case Weber and Saravia v. Germany*. European Court of Human Rights 29 June 2006. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.zmogausteisiugidas.lt/en/case-law/weber-and-saravia-v-germany> [τελευταία πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2023]

περιείχαν και απόρρητες και εμπιστευτικές πληροφορίες, αποτέλεσαν αντικείμενο παρακολούθησης μέσω μίας εγκατάστασης του Υπουργείου Άμυνας («*Electronic Facility Test*») και η αμφισβήτηση της νομιμότητας της εν λόγω υποκλοπής ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν είχε αποτέλεσμα⁵³⁷.

Kennedy v. United Kingdom, no. 26839/05, 18 May 2010

Ο προσφεύγων, ιδιοκτήτης μίας μικρής επιχείρησης, υποπτευόταν ότι, λίγο μετά την έναρξη λειτουργίας τους, οι επικοινωνίες του παρακολουθούνταν από την αστυνομία και προσέφυγε στο Δικαστήριο «*Investigatory Powers Tribunal*». Το 2005 πληροφορήθηκε ότι δεν είχε ληφθεί καμία απόφαση υπέρ του, το οποίο σήμαινε ότι δεν είχε λάβει χώρα παρακολούθηση των επικοινωνιών του ή ότι το Δικαστήριο θεωρούσε νόμιμη οποιαδήποτε παρακολούθηση, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες. Κατ' ακολουθία, προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ και διαμαρτυρήθηκε για την υποτιθέμενη υποκλοπή των επικοινωνιών του.⁵³⁸

Roman Zakharov v. Russia [GC], no. 47143/06, ECHR 2015

Η υπόθεση αφορά την αμφισβήτηση και τον *in abstracto* έλεγχο του νομοθετικού πλαισίου της Ρωσίας για την μυστική παρακολούθηση των επικοινωνιών μέσω κινητού τηλεφώνου⁵³⁹. Ο προσφεύγων, Roman Zakharov, αρχισυντάκτης μίας εκδοτικής εταιρείας και ενός περιοδικού αεροπορίας αλλά και πρόεδρος του παραρτήματος στην Αγία Πετρούπολη της μη κυβερνητικής οργάνωσης (ΜΚΟ) *Glasnost Defence Foundation* για την ανεξαρτησία των εγχώριων μέσων μαζικής ενημέρωσης και τον σεβασμό των δικαιωμάτων των δημοσιογράφων⁵⁴⁰, κατήγγειλε ότι η ανωτέρω εθνική νομοθεσία παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καθώς οι πάροχοι υπηρεσιών δικτύου κινητής τηλεφωνίας υποχρεούνται εκ του νόμου να εγκαθιστούν εξοπλισμό που επιτρέπει στις υπηρεσίες επιβολής του νόμου να διεξάγουν δραστηριότητες επιχειρησιακής έρευνας, γεγονός που επιτρέπει την καθολική υποκλοπή επικοινωνιών ελλείψει επαρκών εγγυήσεων βάσει του ρωσικού δικαίου⁵⁴¹.

Szabó and Vissy v. Hungary, no. 37138/14, 12 January 2016

Η υπόθεση αφορά την νομοθεσία της Ουγγαρίας για τη μυστική παρακολούθηση που θεσπίστηκε το 2011 και δυνάμει της οποίας ιδρύθηκε μία ειδική ομάδα καταπολέμησης της τρομοκρατίας ως κλάδος της κρατικής αστυνομίας. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η συγκεκριμένη νομοθεσία, ιδίως οι διατάξεις του αστυνομικού νόμου που καθορίζουν τις αρμοδιότητες της ειδικής ομάδας, παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καθώς δεν είναι επαρκώς σαφής και ακριβής και δεν παρέχει επαρκής εγγυήσεις κατά της κατάχρησης εξουσίας, ιδίως λόγω απουσίας δικαστικού ελέγχου, με αποτέλεσμα να ελλοχεύει ο

⁵³⁷ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*, ό.π., σ. 2

⁵³⁸ Στο ίδιο, σ. 2

⁵³⁹ Στο ίδιο, σ. 3

⁵⁴⁰ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* §§ 7-8

⁵⁴¹ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*, ό.π., σ. 3

κίνδυνος να υποβληθούν σε δυσανάλογα και αδικαιολόγητα μέτρα παρακολούθησης των επικοινωνιών τους.⁵⁴²

Big Brother Watch and Others v. United Kingdom, [GC], no. 58170/13, 25 May 2021

Κατόπιν των αποκαλύψεων από τον Edward Snowden σχετικά με τα προγράμματα παρακολούθησης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε μαζική κλίμακα και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των υπηρεσιών ασφαλείας των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου, δημοσιογράφοι και οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων προσέφυγαν ενώπιον του ΕΔΔΑ αμφισβητώντας τη νομιμότητα τριών διαφορετικών καθεστώτων, τα οποία αφορούσαν: 1) τη μαζική παρακολούθηση των επικοινωνιών, 2) τη λήψη του υλικού της παρακολούθησης από ξένες κυβερνήσεις και υπηρεσίες πληροφοριών και 3) τη λήψη δεδομένων επικοινωνιών από παρόχους υπηρεσιών επικοινωνίας⁵⁴³.

Centrum för rättvisa v. Sweden, [GC], no. 35232/08, 25 May 2021

Μία σουηδική μη κερδοσκοπική οργάνωση για τα ανθρώπινα δικαιώματα προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ αμφισβητώντας το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο για την πρακτική νοημοσύνης σημάτων («*signals intelligence*»), την οποία χρησιμοποιούσε η Σουηδική Υπηρεσία Πληροφοριών Εξωτερικού, ισχυριζόμενη ότι υπήρχε κίνδυνος παρακολούθησης των επικοινωνιών της οργάνωσης, η οποία επικοινωνούσε καθημερινά με πρόσωπα, οργανισμούς και εταιρείες στη Σουηδία και στο εξωτερικό μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, τηλεφώνου και φαξ για ευαίσθητα θέματα⁵⁴⁴. Η πρακτική νοημοσύνης σημάτων («*signals intelligence*») αποτελεί τρόπο συλλογής ξένων πληροφοριών για θέματα εθνικής ασφάλειας και περιλαμβάνει την υποκλοπή, επεξεργασία, ανάλυση και αναφορά πληροφοριών από ηλεκτρονικά σήματα που μεταδίδονται εκτός των συνόρων της Σουηδίας, λαμβάνει χώρα δε με αυτοματοποιημένο τρόπο με χρήση προκαθορισμένων όρων αναζήτησης και κατόπιν λεπτομερούς εντολής από κυβερνητική αρχή⁵⁴⁵.

Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria, no. 70078/12, 11 January 2022

Δύο δικηγόροι και δύο μη κυβερνητικές οργανώσεις προσέφυγαν ενώπιον του ΕΔΔΑ και ισχυρίστηκαν ότι, σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο για τις μυστικές παρακολουθήσεις στη Βουλγαρία, οι επικοινωνίες κάθε προσώπου μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο παρακολούθησης, στο πλαίσιο δε του συστήματος διατήρησης και επακόλουθης πρόσβασης σε δεδομένα των επικοινωνιών είχαν πρόσβαση σε αυτά οι αρχές, χωρίς να προβλέπονται επαρκείς εγγυήσεις κατά της αυθαίρετης ή καταχρηστικής

⁵⁴² Στο ίδιο, σ. 3

⁵⁴³ Στο ίδιο, σ. 5

⁵⁴⁴ Vogiatzoglou P. (2018) “Bulk interception of communications in Sweden meets Convention standards”: the latest addition to mass surveillance case law by the European Court of Human Rights. 9.7.2018. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2018/07/09/bulk-interception-of-communications-in-sweden-meets-convention-standards-the-latest-addition-to-mass-surveillance-case-law-by-the-european-court-of-human-rights/> [τελευταία πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2023]

⁵⁴⁵ Στο ίδιο

παρακολούθησης και πρόσβασης σε δεδομένα επικοινωνιών ούτε η δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικών ενδίκων μέσων κατά των μέτρων⁵⁴⁶.

2. Κατάλογος παρατιθέμενων υποθέσεων από τη νομολογία του ΔΕΕ

ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12 (8.4.2014): Συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Digital Rights Ireland Ltd* κατά *Minister for Communications, Marine and Natural Resources* κ.λπ. και *Kärntner Landesregierung* κ.λπ.

ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15 (21.12.2016): Συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Tele2 Sverige AB* κατά *Post-och telestyrelsen* και *Secretary of State for the Home Department* κατά *Tom Watson, Peter Brice, Geoffrey Lewis*.

ΔΕΕ C-623/17 (6.10.2020): *Privacy International v Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs and Others*.

ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18 (6.10.2020): *La Quadrature du Net* κ.λπ. κατά *Premier ministre* κ.λπ.

ΔΕΕ C-746/18 (2.3.2021): *Prokuratuur (Conditions d'accès aux données relatives aux communications électroniques)*.

⁵⁴⁶ EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*, ό.π., σ. 6

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ξένη Βιβλιογραφία

Αρθρα

‘ECHR: Strasbourg Court provides a strong standard on data retention and secret surveillance’.

Statewatch (2022). [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.statewatch.org/news/2022/january/echr-strasbourg-court-provides-a-strong-standard-on-data-retention-and-secret-surveillance/>

[τελευταία πρόσβαση 9 Φεβρουαρίου 2023]

Dimitrova D. (2022) ‘Ekimdzhev and Others v. Bulgaria: Secret Surveillance and Electronic Communications Surveillance Only with Adequate Safeguards, or Nothing New Under the Sun’. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο:

<https://strasbourgobservers.com/2022/03/02/ekimdzhev-and-others-v-bulgaria-nothing-new-under-the-sun/> [τελευταία πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2023]

Watt, E., (2022). ‘The legacy of the privacy versus security narrative in the ECtHR’s

jurisprudence’. *Verfassungblog ON MATTERS CONSTITUTIONAL*. [online] Διαθέσιμο στο:

<https://verfassungblog.de/os6-privacy-vs-security/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Frigo, M., (2021). ‘Big Brother Watch v. UK: A Landmark Judgment Missing the Mark’.

International Commission of Jurists. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.icj.org/big-brother-watch-v-uk-a-landmark-judgment-missing-the-mark/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου

2023]

Marie-Christine de Montecler (2021) ‘Conservation des données : la guerre des juges n’aura pas

lieu’ ; *Dalloz actualité*. Διαθέσιμο στο: <https://www.dalloz-actualite.fr/flash/conservation-des-donnees-guerre-des-juges-n-aura-pas-lieu> [τελευταία πρόσβαση 4 Ιανουαρίου 2023]

Sajfert, J., (2021). ‘The Big Brother Watch and Centrum för Rättvisa judgments of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights – the Altamont of privacy?’. [online]

European Law Blog. Διαθέσιμο στο: <https://europeanlawblog.eu/2021/06/08/big-brother-watch-and-centrum-for-rattvisa-judgments-of-the-grand-chamber-of-the-european-court-of-human-rights-altamont-of-privacy/> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Watt E. (2021) 'MUCH ADO ABOUT MASS SURVEILLANCE – THE ECtHR GRAND CHAMBER 'OPENS THE GATES OF AN ELECTRONIC "BIG BROTHER" IN EUROPE' IN BIG BROTHER WATCH V UK'. [online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο:

<https://strasbourgobservers.com/2021/06/28/much-ado-about-mass-surveillance-the-ecthr-grand-chamber-opens-the-gates-of-an-electronic-big-brother-in-europe-in-big-brother-watch-v-uk/> [τελευταία πρόσβαση 1 Μαρτίου 2023]

Woods, L., (2021). 'Big Brother Watch v UK: the ECtHR Grand Chamber rules on mass surveillance'. *EU Law Analysis*. [online]. Διαθέσιμο στο:

<http://eulawanalysis.blogspot.com/2021/06/big-brother-watch-v-uk-ecthr-grand.html>

[τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Sajfert J. (2020) 'Bulk data interception/retention judgments of the CJEU – A victory and a defeat for privacy'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε:

<https://europeanlawblog.eu/2020/10/26/bulk-data-interception-retention-judgments-of-the-cjeu-a-victory-and-a-defeat-for-privacy/> [τελευταία πρόσβαση 2 Ιανουαρίου 2023]

Zalnieriute, M, (2021). 'Big Brother Watch v. UK'. *Verfassungblog ON MATTERS*

CONSTITUTIONAL. Διαθέσιμο στο: <https://verfassungsblog.de/tag/big-brother-watch-v-uk/>

[τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Golden Data Law (2019) 'Digital Rights Ireland and communications surveillance in the EU'.

[online] Διαθέσιμο σε: <https://medium.com/golden-data/cjeu-judgement-digital-rights-ireland-e997f7c6a686> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Verbruggen F., Royer S. and Severijns H. (2018) 'Reconsidering the blanket-data-retention-taboo, for human rights' sake?'. [online] *European Law Blog*. 1.10.2018. Διαθέσιμο σε:

<https://europeanlawblog.eu/2018/10/01/reconsidering-the-blanket-data-retention-taboo-for-human-rights-sake/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Vermeulen J. (2018) 'Big brother may continue watching you'. [online] *Strasbourg Observers*.

Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2018/10/12/big-brother-may-continue-watching-you/> [τελευταία πρόσβαση 27 Φεβρουαρίου 2023]

Vogiatzoglou P. (2018) "'Bulk interception of communications in Sweden meets Convention standards": the latest addition to mass surveillance case law by the European Court of Human Rights.

[online] *Strasbourg Observers*. Διαθέσιμο στο: <https://strasbourgobservers.com/2018/07/09/bulk->

[interception-of-communications-in-sweden-meets-convention-standards-the-latest-addition-to-mass-surveillance-case-law-by-the-european-court-of-human-rights/](#) [τελευταία πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2023]

Lynskey O. (2017) 'Tele2 Sverige AB and Watson et al: Continuity and Radical Change'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2017/01/12/tele2-sverige-ab-and-watson-et-al-continuity-and-radical-change/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Franssen V. (2016) 'The future of national data retention obligations – How to apply Digital Rights Ireland at national level?'. [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο στο: <https://europeanlawblog.eu/2016/07/25/the-future-of-national-data-retention-obligations-how-to-apply-digital-rights-ireland-at-national-level/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Lynskey O. (2014) 'Joined Cases C-293/12 and 594/12 Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others: The Good, the Bad and the Ugly' [online] *European Law Blog*. Διαθέσιμο σε: <https://europeanlawblog.eu/2014/04/08/joined-cases-c-29312-and-59412-digital-rights-ireland-and-seitlinger-and-others-the-good-the-bad-and-the-ugly/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Peers S. (2014). 'The data retention judgment: The CJEU prohibits mass surveillance'. *EU Law Analysis*. [online] Διαθέσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2014/04/the-data-retention-judgment-cjeu.html> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Electronic Frontier Foundation. 'How Digital Rights Ireland Litigated Against the EU Data Retention Directive and Won'. [online] Διαθέσιμο σε: <https://www EFF.org/el/node/81899> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023].

Βιβλία

Bieker F. (2016). 'Can Courts Provide Effective Remedies Against Violations of Fundamental Rights by Mass Surveillance? The Case of the United Kingdom'. In Ronan Nugent ed. *IFIP Advances in Information and Communication Technology book series. Tutorials*. Volume 476. Springer International Publishing. Διαθέσιμο στο: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41763-9_20 [τελευταία πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2023]

Callewaert J. (2014) *The accession of the European Union to the European Convention on Human Rights*. Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης

Craig P. και De Búrca G. (2011). *EU LAW: Text, Cases and Materials*. 5η έκδοση. Ηνωμένο Βασίλειο: Oxford University Press

Δημοσιεύσεις (papers)

Maj. Sorina Ana MANEA (2021) 'RELEVANT PRINCIPLES IN THE ECHR AND CJEU JURISPRUDENCE REGARDING NATIONAL SECURITY'. *Bulletin of "Carol I" National Defence University*, June 2021. Διαθέσιμο στο: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=964489> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Rovelli S. (2021) 'Case Prokuratuur: Proportionality and the Independence of Authorities in Data Retention', *European Papers*, Vol. 6, 2021 Διαθέσιμο σε: https://www.europeanpapers.eu/en/europeanforum/case-prokuratuur-proportionality-and-independence#_ftn1 [τελευταία πρόσβαση 6 Ιανουαρίου 2023]

De Hert P. & Malgieri G. (2020) 'ARTICLE 8 ECHR COMPLIANT AND FORESEEABLE SURVEILLANCE: THE ECTHR'S EXPANDED LEGALITY REQUIREMENT COPIED BY THE CJEU. A DISCUSSION OF EUROPEAN SURVEILLANCE CASE LAW'. *BRUSSELS PRIVACY HUB.Vrije Universiteit Brussel. WORKING PAPER VOL. 6, N° 21*.

Thyoff-Kohl S. (2020) 'The Orwellian Reality of Counter-Terrorism Measures Under The ECHR'. *Groningen Journal of International Law*, vol 8(1): Open Issue, σ.90-109

Fiedorowicz M. (2019) 'Overview of European State-Sanctioned Mass Surveillance Law'. *University of Chicago Law School. International Immersion Program 2019*

Keser, H., (2019). 'Article 8 of European Convention on Human Rights (ECHR) and the Protection of Personal Data. European Court of Human Rights' New Approaches to the Mass Data Processing'. Masters thesis, University of Essex. Διαθέσιμο στο: <https://repository.essex.ac.uk/27027/> [τελευταία πρόσβαση 1 Μαρτίου 2023]

Laudrain, A. (2019) 'SMART-CITY TECHNOLOGIES, GOVERNMENT SURVEILLANCE & PRIVACY: Assessing the potential for chilling effects and existing safeguards in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms'. *Leiden Law School, Grotius Centre for International Legal Studies. Working Paper Series. V.3.0*. Διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3437216> [τελευταία πρόσβαση 25/9/2022]

Rusinova V. (2019). 'A EUROPEAN PERSPECTIVE ON PRIVACY AND MASS SURVEILLANCE AT THE CROSSROADS' *NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY HIGHER SCHOOL OF ECONOMICS*. Research Paper No. WP BRP 87/LAW/2019. Διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3347711 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Syed H. (2019), 'Data Protection Rights & National Security Objectives: Critical Analysis of ECtHR and CJEU Case Law', *NAAR Journal* [published online]. Διαθέσιμο στο: [https://twasp.info/public/paper/155%20-170%20Data%20New%20\(revised\).pdf](https://twasp.info/public/paper/155%20-170%20Data%20New%20(revised).pdf) [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Vogiatzoglou P. (2019) 'Mass Surveillance, Predictive Policing and the Implementation of the CJEU and ECtHR Requirement of Objectivity'. *European Journal of Law and Technology*, Vol 10, Issue 1, 2019

Guild E. and Carrera S. (2014) 'The Political and Judicial Life of Metadata: Digital Rights Ireland and the Trail of the Data Retention Directive' *CEPS Paper in LIBERTY and SECURITY in Europe*, No 65/2014

Salamanca, E., (2014). 'RESPECT FOR PRIVACY AND PERSONAL DATA PROTECTION IN THE CONTEXT OF MASS SURVEILLANCE OF COMMUNICATION'. *Journal of the Spanish Institute for Strategic Studies*, N. 4/2014. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/349312596_Respect_for_privacy_and_personal_data_protection_in_the_context_of_mass_surveillance_of_communication_Revista_del_Instituto_Espanol_de_Estudios_Estrategicos [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Didier Bigo, Sergio Carrera, Nicholas Hernanz, Julien Jeandesboz, Joanna Parkin, Francesco Ragazzi and Amandine Scherrer (2013) 'Mass Surveillance of Personal Data by EU Member States and its Compatibility with EU Law', *CEPS Paper in LIBERTY and SECURITY in Europe*, No 61/November 2013

Završnik, A (2013) 'Blurring the line between Law Enforcement and Intelligence: Sharpening the gaze of Surveillance?'. *Journal of Contemporary European Research*. Vol 9 No.1, σ. 186-187

De Hert, P. (2005) 'Balancing security and liberty within the European human rights framework. A critical reading of the Court's case law in the light of surveillance and criminal law enforcement strategies after 9/11', *Utrecht Law Review*, Volume 1, Issue 1. Διαθέσιμο στο:

<https://utrechtlawreview.org/articles/10.18352/ulr.4> [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

Δημοσιεύσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Factsheet – Mass surveillance*. Διαθέσιμο στο: https://www.echr.coe.int/documents/fs_mass_surveillance_eng.pdf [τελευταία πρόσβαση 11 Φεβρουαρίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2022) *Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life, home and correspondence*. Στρασβούργο: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. Διαθέσιμο στο: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

Ιστοσελίδες (websites/blogs)

Amnesty International UK (2020). *Why Edward Snowden should be pardoned*. [blog]. Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.org.uk/edward-snowden-nsa-whistleblower-pardon> [τελευταία πρόσβαση 12 Φεβρουαρίου 2023]

Human Rights Guide. *Case Weber and Saravia v. Germany*. *European Court of Human Rights* 29 June 2006. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.zmogausteisiugidas.lt/en/case-law/weber-and-saravia-v-germany> [τελευταία πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2023]

Human Rights Guide. *Case Klass and Others v. Germany*. *European Court of Human Rights* 6 September 1978. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.zmogausteisiugidas.lt/en/case-law/klass-and-others-v-germany> [τελευταία πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2023]

Νομολογία ΕΛΔΑ

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria* (Application no. 70078/12). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-214673%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom [GC]* (Applications nos. 58170/13, 62322/14 and 24960/15). Διαθέσιμη στο:

<https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-210077%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Szabo and Vissy v. Hungary* (Application no. 37138/14). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-160020%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Roman Zakharov v. Russia* (Application no. 47143/06). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159324%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Kennedy v. UK*. Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-98473> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Weber and Saravia v. Germany* (Application no. 54934/00). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76586%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Klass and Others v. Germany* (Application no. 5029/71). Διαθέσιμη στο: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57510%22%5D%7D> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

B. Ελληνική Βιβλιογραφία

Αρθρα

Γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση δεδομένων κίνησης και δεδομένων θέσης για την καταπολέμηση της σοβαρής εγκληματικότητας: Ακόμα ένα “όχι” από το ΔΕΕ’. Lawspot (2022). Διαθέσιμο στο: https://www.lawspot.gr/nomika-nea/geniki-kai-horis-diakrisi-diatirisi-dedomenon-kinisis-kai-dedomenon-thesis-gia-tin?lspt_destination=upgrade [τελευταία πρόσβαση 10 Ιανουαρίου 2023]

Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών: Σημαντική απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ. Lawspot (2020) Διαθέσιμο σε: https://www.lawspot.gr/nomika-nea/diatirisi-dedomenon-ilektronikon-epikoinonion-simantiki-apofasi-toy-dikastirioy-tis-ee?lspt_destination=upgrade [τελευταία πρόσβαση 20 Δεκεμβρίου 2022]

Ιγγλεζάκης Ι., 'ΔΕΕ, υπόθεση C-746/18, απόφαση (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 02.03.2021, Η. Κ.', *Επιθεώρηση Δικαίου Πληροφορικής*, Τόμ. 1, τεύχος 2. Διαθέσιμο στο: <http://ejournals.lib.auth.gr/infolawj/> [τελευταία πρόσβαση 7 Ιανουαρίου 2023]

Κουσουνή-Πανταζοπούλου Α., *Διατήρηση δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ (Σχόλιο στις αποφάσεις του ΔΕΕ της 06.10.2020 Privacy International [C-623/17] και La Quadrature du Net κ.λ.π. [C-511/18, C-512/18 και C-520/18])*, ΕΛΛΔνη 2021, σελ. 38 επ.

'ΔΕΕ υπόθ. C-746/18, απόφ. της 2.3.2021' με σχόλιο Α. Κουσουνή. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.1/2021 – Έτος 18ο, σ. 106-118

Κουσουνή-Πανταζοπούλου Α. (2020). 'Η μαζική παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών αλλοδαπών στην αλλοδαπή από την ομοσπονδιακή Υπηρεσία Πληροφοριών: Σχόλιο στην από 19.5.2020 απόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.2/2020 – Έτος 17ο, σ. 225-232

Βλ. Χελιουδάκης Λ. (2019) 'Διατήρηση Μεταδεδομένων Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών: Το ευρωπαϊκό φάντασμα που θέλει να πάρει ξανά σάρκα και οστά'. [online] *Homo Digitalis*. Διαθέσιμο στο: <https://www.homodigitalis.gr/posts/4048> [τελευταία πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022]

'ΔΕΕ υποθ. C-203/2015, C-698/2015, απόφ. της 21.12.2016' με σχόλιο Γ. Τσόλια. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.1/2017 – Έτος 14ο, σ. 161-184

'ΕΔΔΑ απόφ. της 12.1.2016, Szabó και Vissy κατά Ουγγαρίας, προσφ. Νο 37138/2014' με σχόλιο Σπ. Τάσση. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.1/2016 – Έτος 13ο, σ. 158-172

Μπαντή-Μαρκούτη, Β., Ηλιοπούλου, Μ., Κιούση, Τ. & Ματσούκα, Α. (2015). 'Μεταδεδομένα και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: η κατάργηση της Οδηγίας 2006/24 και η USA Freedom Act 2015'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ.3/2015 – Έτος 12ο, σ. 335-348.

Τάσσης Σ. (2014). 'ΔΕΕ - δύο θεμελιώδεις αποφάσεις για τα προσωπικά μας δεδομένα και τα ηλεκτρονικά δίκτυα: Απόφαση C-131/12 (Google) και συνεκδικαζόμενες C- 293/12 και C-

594/12 (νομιμότητα υποχρεωτικής διατήρησης τηλεπικοινωνιακών δεδομένων)'. *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ πρώην ΔιΜΕΕ)*, τ. 3/2014 – Έτος 11ο, σελ. 359-364

Βιβλία

Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ. και Ανθόπουλος Χ. (2021) *ΕΣΔΑ: Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ

Σαχπεκίδου, Ε. (2020) *Κατ' άρθρον ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Ακτύπης Σ., Βογιατζής Π., Καραβίας Μ., Καστανάς Η., Κωστοπούλου Μ., Μίχα Ε., Μπολάνη Λ., Σανσονέτης Ν., Σταυρινάκη Τ., Τρεκλή Σ. και Τσίρλη Μ. (2017) *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: Ερμηνεία κατ' άρθρο*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Βλαχόπουλος, Σ. (2017) *Θεμελιώδη δικαιώματα*. Έκδοση 2η. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Περάκης, Μ. (2015) *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Χριστιανός, Β. (2010, 2011) *ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ*. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δημοσιεύσεις

Παυλόπουλος Π. (2021) '«Αλλαγή σκυτάλης» μεταξύ του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας και του Συμβουλίου της Επικρατείας της Γαλλίας στην «διαδρομή» αμφισβήτησης της κανονιστικής υπεροχής του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Σχόλιο στην απόφαση Conseil d' État 21.4.2021, «French Data Network et autres»'. *Το Σύνταγμα*. Διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/2021-06-15-pavlopoulos-prokopios-french-data/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Παπανικολάου, Α. (2020) 'Περιορισμοί στο δικαίωμα της ελεύθερης, απόρρητης επικοινωνίας: επίκαιρες σκέψεις για ένα διαχρονικό δίλημμα'. [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/2020-07-papanikolaou-aporito-epikinonias/> [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

Χριστοδούλου Κ. (2014) 'Το απόρρητο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών μετά την βάσανο του ΔΕΕ, Η ακύρωση της Data Retention Directive και οι Επιπτώσεις της στο εθνικό δίκαιο'.

Το Σύνταγμα. Διαθέσιμο στο: <https://www.constitutionalism.gr/christodoulou-aporrito-epikoinonion%CE%B9%CE%BD/> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Δημοσιεύσεις Ευρωπαϊκής Ένωσης

Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2021) *PRESS RELEASE No29/21*, Λουξεμβούργο, Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο σε: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-03/cp210029el.pdf> [τελευταία πρόσβαση 7 Ιανουαρίου 2023]

Court of Justice of the European Union (2020) *PRESS RELEASE No 123/20*. Luxembourg, Court of Justice of the European Union. Διαθέσιμο στο: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7052/el/?annee=2020 [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης (2016) *Εγχειρίδιο σχετικά με την ευρωπαϊκή νομοθεσία για την πρόσβαση στην δικαιοσύνη*. Λουξεμβούργο: Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Συμβούλιο της Ευρώπης. Διαθέσιμο στο: www.echr.coe.int [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

Προεδρείο της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης (2007) *Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 303/17 - 14.12.2007. Βρυξέλλες: Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο: <https://fra.europa.eu/el/eu-charter/article/7-sevasmos-tis-idiotikis-kai-oikogeneiakis-zois> [τελευταία πρόσβαση 14 Ιανουαρίου 2023]

Δημοσιεύσεις Συμβουλίου της Ευρώπης

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. *ΤΟ ΕΛΔΑ ΣΕ 50 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ*. Strasbourg: EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS. Διαθέσιμο στο: www.echr.coe.int [τελευταία πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2023]

Ιστοσελίδες

Διεθνής Αμνηστία (2015). ΜΑΖΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ: ΕΝΑΣ ΕΥΚΟΛΟΣ ΟΔΗΓΟΣ [blog]. Διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/blog/15016/maziki-parakoloythisi-enas-eykolos-odigos> [τελευταία πρόσβαση 28 Φεβρουαρίου 2023]

Νομοθετήματα

Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Νομολογία ΔΕΕ

ΔΕΕ C-746/18 (2.3.2021): *Prokuratuur (Conditions d'accès aux données relatives aux communications électroniques)*. Διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=238381&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=151290> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

ΔΕΕ C-623/17 (6.10.2020): *Privacy International v Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs and Others*. Διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232083&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=150696> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

ΔΕΕ C-511/18, C-512/18 και C-520/18 (6.10.2020): *La Quadrature du Net κ.λπ. κατά Premier ministre κ.λπ.* Διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=232084&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=150826> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

ΔΕΕ C-203/15 και C-698/15 (21.12.2016): Συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Tele2 Sverige AB κατά Post-och telestyrelsen* και *Secretary of State for the Home Department κατά Tom Watson, Peter Brice, Geoffrey Lewis*. Διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=186492&doclang=EL> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

ΔΕΕ C-293/12 και C-594/12 (8.4.2014): Συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Digital Rights Ireland Ltd κατά Minister for Communications, Marine and Natural Resources κ.λπ. και Kärntner*

Landesregierung κ.λπ. Διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=150642&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=150374> [τελευταία πρόσβαση 2 Μαρτίου 2023]

Οδηγίες – Κανονισμοί

Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων)

Πρόταση Κανονισμού για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την κατάργηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ (κανονισμός για την ιδιωτική ζωή και τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες)

Οδηγία 2002/58/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες)

Οδηγία 2006/24/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαρτίου 2006, για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/ΕΚ